

קובץ הלכה ומסורה

✦ כתב עת תורני ליהדות תימן ✦

מוסר
גנוזות
בירור הלכה
שרשי מנהגי תימן
הלכות ומנהגים
חקירה ודרישה
מאמרים ופגנים

קובץ י"ד
תמוז-אב
התשע"ג

מופץ במ"ד חינוך לזיכוי הרבים

לבתי הכנסיות ברחבי הארץ

הפצה ראשית

בטל' - ☎ - 0527156287 ובטל' - 035741945

ובחנות "נוסח תימן" רח' בירינבוים 26 בני ברק

בכל ענייני החוברת ניתן לפנות למערכת הלכה ומסורה - ☎ - 0527156287

או בדוא"ל: mah@etrog.net.il או בפקס: 089799699 או 0737282777.

יו"ל ע"י מפעל ארחות הלכה לאור משנת רבינו מאור הגולה

כמוהר"ר דוד משרקי (מזרחי) זיע"א

© כל הזכויות שמורות

אין להעתיק בשום אופן ללא רשות בכתב מהמו"ל

🕯 לזכרון עולם בהיכל ה' 🕯

לע"נ הורינו היקרים

ר' סלימאן ב"ר יחיא הלוי קרני זצ"ל

נפטר בי"ב לחודש מרחשון התשל"א

ומרתא מרים ב"ר יחיא הלוי קרני ע"ה

נפטרה כ"ד באדר ב' התש"ס

מלך מלכי המלכים ברחמיו יסתירם בצל כנפיו ובסתר אהלו, לחזות
בנועם ה' ולבקר בהיכלו, לקץ הימים יעמידם, ולחיי העולם הבא יזמינם,
ויצרור בצרור החיים נשמתם, וילווה אליהם השלום,
ועל משכבם יבוא שלום, אכי"ר.

תנצב"ה

נדבת בניהם הששה"ט סאלם שפר ואברהם יצ"ו

🕯 לזכרון עולם בהיכל ה' 🕯

לע"נ הורינו היקרים

ר' יחיא ב"ר יחיא הלוי קרני זצ"ל

ומרתא בנייה ב"ר יחיא הלוי קרני ע"ה

מלך מלכי המלכים ברחמיו יסתירם בצל כנפיו ובסתר אהלו, לחזות
בנועם ה' ולבקר בהיכלו, לקץ הימים יעמידם, ולחיי העולם הבא יזמינם,
ויצרור בצרור החיים נשמתם, וילווה אליהם השלום,
ועל משכבם יבוא שלום, אכי"ר.

תנצב"ה

נדבת בניהם הששה"ט סאלם והארון הי"ו,

ואחיותיהם הכבודות תורכיה, זהירה, חמאמה מנב"ת

נר ה' נשמת אדם

לע"נ ר' יחיא ב"ר אברהם הלוי קרני זצ"ל

לע"נ ר' אברהם ב"ר מסעוד הלוי קרני זצ"ל

לע"נ ר' יעיש ב"ר יחיא הלוי קרני זצ"ל

נפטר ח"י ניסן התשס"ח

תנצב"ה

ברכות עד בלי די

נדבת השעה"ט פנחס הלוי קרני יצ"ו

ורעייתו חנה תחי'

המקום ב"ה ישלח ברכה רווחה והצלחה בכל מעשה ידיהם, ומכל צרה ונזק יצילם, וימלא כל משאלות ליבם לטובה, ויפתח להם שערי פרנסה וכלכלה, ויזכם בזש"ק במהרה, וישלח להם רפואה שלימה, אמן וכן יהי רצון.

לע"נ הצדיק רבי שלמה ב"ר שלמה טייירי זצ"ל.

ולע"נ מארי שלמה ב"ר יוסף טייירי זצ"ל

תנצב"ה

ולהצלחת התורם ומשפחתו

לע"נ מארי יחיא ב"ר יצחק צברי זצ"ל, נלב"ע ג' סיון תשנ"ד תנצב"ה

לע"נ ר' יצחק ב"ר מנצור יחיא זצ"ל דורש אלקים, אוהב תורה ולומדיה. נלב"ע י"ב אלול התשע"א

תנצב"ה

ולע"נ האשה הישרה והצנועה מרת נדרה ב"ר עזרא יחיא ע"ה.

נלב"ע י"ג טבת התשס"ט תנצב"ה

לע"נ מארי נסים ב"ר יוסף קרואני זצ"ל,

נלב"ע י"ט אדר ב' התשנ"א תנצב"ה

ולהצלחת התורם ומשפחתו

מכתב המלצה וקריאת קודש

מאת כה"ר הגאון רבי אברהם שמואל שליט"א

רב מקומי ודיין ברחובות ואב"ד באשדוד

הרב אברהם שמואל
אב"ד אשדוד

יום חמישי כ"ח סיון תשע"ג

המלצה וקריאת קודש

הנני מכתב אל תלמידי להלכו בהם בקנע, ואלו קנאטם
בהנני סאר תלמידי חכמים שקיבלו מסורת אל מפי איש מרבתינו
נחתם ענין, אך קש"י הכתיבה וההדפסה היו כאבן נצח, ענין, שריים
מקבליהם שנהגו והנהיגו, להיו לקותם מעבר המלומים שגדל, לא
השארנו בכתב רק במסורת שגדל סה ער רבתינו שגדל והצלו
אלוהי מאלוהי וימין.

ויפוצ הדבר טובים מהמעשים והיפולר ונחסי היפולר היו שונים
עכ"ל בעיקרי ההלכה והדינים נפסקו בדעת רבינו הנלמם, מן השלחן
הערוך, השלחן שנים והמהר"ל אך רבו הקריאות לרבנותם הנפלא
ביום חמשה הנפלא שולר למבין.

והנה כפינו אנו בקורנו זה שקמו תלמידי חכמים מצינונו אלו נפלא חכמה
האפיא לאלו תלמידיהם, לאסוף המעשים והמסורת הנל באב אלם סאר
הער ודילק, במלכות רבה מאל, ענין הוספו ונתינו במה לפני תורה להלוח
דברייהם וחיפושיהם בקולל החשוב יתלכ ומהרה ובלבד הדבר מקרוב,
אחרי כזה, שכל אחד ימצא את מקומו בקרב ההלכה וביוצרי ההלכה
המשל והמתן שבהם.

והנה יפוצה שילר ובע הולל אלו ססק להלכה שילר בססוי ההלכה
נכתבים איכסר לקיים בהם מצות כתיבה ססו-תורה וכל שכן להלכות
נכתבות מצות תורה הוא לקבצם ולתלמידי החכמים המשקצים מצאנו
רב האדם לעצמו ולעצמו מכל הדיבור ובלאו ונחזיק להם אברה, לא כן אני
וכן לכל מי שיש בידו לסייע סיוע שיש בו מאל בידו ובמחון כפי לעצמו ולקיים
תורה והמסורה שלא תשתכח וזליו נאמר בהם, רבתינו תורה וכלל
כל המסייעים יתברכו בה מילי דמיא אבי"ר

הרב
אברהם שמואל שליט"א
דיין ואב"ד
בבית המדרש
ברחובות
תש"ג

המלצה וקריאת קודש

הנה מנהגי אבותינו שהלכו בהם זקננו, כאשר בראשם כהנו פאר תלמידי חכמים שקיבלו מסורת איש מפי איש מרבותינו נוחם עדן, אך קשיי הכתיבה וההדפסה הוו כאבן נגף, כך, שרבים מדבריהם שנהגו והנהיגו, שהיו לקוחים מדברי הגאונים שהיו בבבל, לא השתמרו בכתב רק במסורת שבעל פה עד רבותינו שעלו והעלו אותם מארץ תימן.

וידוע הדבר שרבים מהמנהגים ומהתפילות ונוסחי התפילה היו שונים עכ"ז בעיקרי ההלכות והדינים נפסקו כדעת רבינו הרמב"ם, מרן השלחן ערוך, השתילי זיתים והמהרי"ץ, אך רבו הקהילות שרבותיהם הנהיגו ברוב חכמתם, הנהגות ישרות למבין.

והנה זכינו אנו בדורנו זה שקמו תלמידי חכמים מעדתנו אשר נפשם חפצה להוציא לאור תעלומות לאסוף המנהגים והמסורות הנ"ל בטוב טעם ופאר והדר ודיוק, במלאכה רבה מאד, ועוד הוסיפו ונתנו במה לבני התורה להעלות את דבריהם וחידושיהם בקובץ החשוב "הלכה ומסורה" וביודעי הדברים מקרוב, בטוחני בזה, שכל אחד ימצא את מבוקשו בקובצי ההלכות ובירורי ההלכה והמשא והמתן שבהם.

והנה ידועה שיטת רבנו הרא"ש אשר פסק להלכה שהיום בספרי ההלכה הנכתבים אפשר לקיים בהם מצות כתיבת ספר תורה וכל שכן שבההלכות הנשכחות מצוה גדולה היא לקבצם ולתלמידי החכמים המשקיעים מזמנם הרב ראויים לעזר ולעדוד מכל הציבור ובואו נחזיק להם טובה.

על כן אני פונה לכל מי שיש בידו לסייע סיוע שיש בו ממש בכסף ובממון כדי לעזור ולהקים התורה והמסורה שלא תשכח, ועליו נאמר "ברוך אשר יקים את דברי התורה הזאת", ולכל המסייעים יתברכו בכל מילי דמיטב אכ"ר.

החותם לכבוד התורה ולומדיה
אברהם בן הרב יוסף שמן

תוכן העניינים

רגע בהתבוננות ♦ חכמה ומוסר

עמל התורה והחזקתה – יביא לגאולה השלימה

כה"ר הגאון רבי שלמה קורח שליט"א ט

תענית ואכל

כה"ר הגאון רבי פנחס קורח שליט"א יג

בין המצרים

כה"ר הגאון רבי אברהם אריה שליט"א יז

גלות השכינה

הרב הגאון רבי עזרא קרואני שליט"א יט

גנוזות

קטעים מתוך ספר יראת ה' כת"י לכמהר"ר זכריה בן סעדיה קורח זיע"א.

דיני ג' צומות, תשעה באב, ואבילות כה

קטעים מתוך תכלאל פעמון זהב מכת"י תכלאל כמוהר"ר יצחק ב"ר אברהם ונה זיע"א, עם הערות וציונים.

סדר תשעה באב כט

פסקים מכתבי כמוהר"ר חיים ב"ר יוסף קורח זיע"א מכת"ק, עם ציונים וביאורים, מאת כה"ר הגאון רבי פנחס קורח שליט"א.

בדיני תעניות ובין המצרים לט

שפתי ישינים

הנהגות ופסקי הלכות כמוהר"ר יוסף ב"ר יעקב צובירי זצ"ל

עניני בין המצרים ותשעה באב מט

בירור הלכה ♦ שרשי מנהגי תימן ♦ כתית למאור

הערות וביאורים על הרמב"ם הלכות תעניות.

כה"ר הגאון רבי שלמה קורח שליט"א נה

א. איסור נישואין ותספורת בבין המצרים. ב. עטיפת טלית בתשעה באב.
כה"ר הגאון רבי אברהם אריה שליט"א סח

בענין שירה וניגון בזמן הזה.

הרב הגאון רבי עזרא קרואני שליט"א עג

א. זמן מילה בתשעה באב, ובשאר ימות השנה ב. מילה בתשעה באב שנדחה.

הרב הגאון רבי חזקיהו דחבש שליט"א עח

עריכת סעודת המילה בלילה כשנתקיימה המילה בתענית ציבור קודם השקיעה.

הרב הגאון רבי חיים צדוק שליט"א צ

משולחן המערכת

בענין המנהג שלא לרחוץ בשבוע שחל בו ת"ב אם הוא בחמין או אף בצונן

הרה"ג רבי יצחק קרואני שליט"א צז

הלכות ומנהגים

הלכות ימי בין המצרים ותשעה באב קי

מכתבים ותגובות

הרב הגאון רבי חזקיהו דחבש שליט"א קפג

הרב הגאון רבי חיים צדוק שליט"א קפו

חקירה ודרישה

שינויי נוסחאות חשובות, וגילויים חדשים, בחיבוריו של כמותר"ר דוד משרקי זיע"א !!! קצג

על אודות שמות ספרי רבינו כמותר"ר דוד משרקי זיע"א קצד

רבינו מזכיר שמו בראשי תיבות קצט

רגע בהתבוננות

מאמרי מוסר

חכמה ומוסר

מילי דאגדתא

כה"ר הגאון רבי שלמה קורח שליט"א

זקן רבני תימן

עמל התורה והחזקתה – יביא לגאולה השלימה

המסייע לעוסק בתורה אמיתי הוא בבחינת יששכר וזבולון ושמעון אחי עזריה,
וכמפורש להלן:

בראשית מט, יג. זבולון לחוף ימים ישכן וכו' שהיה זבולון
עוסק בפרקמטיא וממציא מזון לשבט יששכר, והם עוסקים
בתורה, הוא שאמר משה, שמח זבולון בצאתך ויששכר
באהליך [דברים לג, יח]. זבולון יוצא בפרקמטיא ויששכר עוסק
בתורה באוהלים [פרש"י דברים לג, יח. ובמדרש תנחומא
פרשת ויחי סימן יא]. עוד עיין ויקרא רבה [סדר קדושים פרשה
כה אות א]. אילו אמר עץ חיים היא לעמלים בה לא היתה
תקומה לשונאי ישראל אלא למחזיקים בה.

אילו נאמר אשר לא ילמד, לא היתה תקומה לשונאי
ישראל, אלא ארור אשר לא יקים את כל דברי התורה הזאת,
לכך נאמר עץ חיים היא למחזיקים בה וכו'.

עתיד הקב"ה לעשות צל וחופות לבעלי המצות אצל בני
תורה בגן עדן, ואית ליה ג' קריין: חדא, כי בצל החכמה בצל
הכסף. ב. אשרי אנוש יעשה זאת. והדין, עץ חיים היא
למחזיקים בה.

שמעון אחי עזריא עוסק בפרקמטיא ונותן בפיו של שמעון,
לפיכך נקרא הלכה על שמו, ודכוותיה ולזבולון אמר וכו'
[וכדלעיל].

ויסוד זה מפורש לרבינו הרמב"ם סוף הלכות שמיטה ויובל, עיש"ב.

מי שבידו לסייע ואינו מסייע הוא בארור מפי עליון

קצרו של הדבר, התומכים בלומדי התורה באמת זוכין להיות עמם בג"ע, ומי שיש
בידו אפשרות לסייע לעוסקים בתורה ואינו עוזר הוא בארור אשר לא יקים את דברי
התורה הזאת.

ועוד, כפי שמגמת הקונטרס הזה להעלות על הכתב חסדי השי"ת שאין להם סוף
מבואר גם לבעלי המצות ואינם עמלים בתורה עתיד הקב"ה לעשות להם צל וחופות
בג"ע.

ומי שיצרו הרע מבטלו או בני אדם חבריו ותלמידי יצה"ר מרשלים אותו גורמים
לו קללה שנאמר ארור וכו', רח"ל.

ובכלל כל היסוד הזה מקיימים ג"כ מצות כתיבת ס"ת כולל אלה שמדפיסים
ומפיצים ספרי הלכה ומוסר מכיסם ומרוממים התלמידים אשר הולכים ופורחים להיות
מורי הדורות הבאים.

ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ, גם העמלים וגם בעלי בתים עושי המצות
והיגעים בשדה ובכל מלאכה ולבם לשמים.

ומן הלשון שאמרו אילו נאמר עץ חיים לעמלים לא היה תקומה לישראל, משמע
שא"א שכולם יהיו עמלים או אין עמלים בה ואז לא היתה תקומה אם אסר שכולם
יהיו עמלים.

וכן בהמשך שאמרו, אילו נאמר אשר לא ילמד, לא היתה תקומה לישראל, וגם כאן משמע שא"א שכל ישראל ילמדו תורה כי אז לא היתה תקומה אם כולם לא ילמדו.

ולכן נאמר עץ חיים למחזיקים בה, אע"פ שאינם עמלים או אינם לומדים, ותקומת ישראל תתקיים במה שהם מחזיקים ואע"פ שהם עצמם אינם עמלים או אלה שאינם לומדים, הם במעשיהם התקומה לעם ישראל.

וזה מחסדי השי"ת שאין להם סוף, ועל פי מה שנאמר ועמך כולם צדיקים, [ישעיה ס, כא.] כפי המוזכר לכל אורך קונטרס זה.

והנה בפרשת בחוקותי נאמר:

אם בחוקותי תלכו ופרש"י יכול זה קיום המצוות. כשהוא אומר ואת מצותי תשמרו, הרי קיום המצות אמור, הא מה אני מקיים אם בחקתי תלכו שתהיו עמלים בתורה, ואת מצותי תשמרו, הו' עמלים בתורה על מנת לשמור ולקיים וכו', ע"כ.

לפי"ז ח"ו היה מקום לומר כי כל הקללות וצרות הגלות וכל הנזכר בפרשה זאת שעברו ישראל צרות רבות, עד הלום וחורבן בית המקדש ומשיח צדקינו מתמהמה בעוון שלא נתקיים עמלה של תורה אע"פ שלמדו תורה.

אך יש לנו נחמה מהבנת עומק דבריו, בזה שחזר וכתב הו' עמלים בתורה ע"מ שתשמרו המצות ע"כ. לפי"ז אין דין העמל בתורה מדין עמל הינו מגודל החיוב של עסק בתורה בלבד, אלא הוא דרך לשמור המצוות.

אמור מעתה יש בישראל מעט עמלים ויש רבים ששומרים על המצוות ומדקדקין וקובעים עתים לתורה ושומעים כדת מה לעשות ושומרים המצוות, זוהי התקומה שעם ישראל חי וקיים עד הלום.

ואין הצרות והגזירות שנאמר בפרשה זאת, אינם אלא לעוברים ביד רמה ובמזיד שלא לשמור ולא ללמוד תורה כלל ח"ו, וכמו שנזכר ואם תלכו עמי קרי וכו', היינו כל עונש אומרים מקרה הוא, ולא מיחסים זאת עונש שמים על העונות.

העמלים וכן הלומדים וכן עמי הארץ, אשר יגיעים לפרנסתם, ובזכותם ת"ח יכולין ללמוד, עליהם אמר שיש לבקש רחמים עליהם, כמו שהעתקנו לעיל הדברים המפורשים בזה, [חולין צב, א.] ובאופן זה נאמר ועמך כולם צדיקים, בחסדי השי"ת.

ויסוד זה של בנין כל עם ישראל מדרגות מדרגות, ומכולם מתעלה מחסדי הקב"ה שאין להם סוף כמו שמפורש טעם אגודת ארבע המצוות בסוכה לולב וערבה הדס ואתרוג וכדלהלן: [ויקרא רבה סדר אמור פרשה ל' אות יב].

ועיין עוד מדרש רבה פרשת קדושים פרק כה, אות א' והבאתיו לעיל שיחה י:

אמר ר' אחא בשם ר' תנחום בר ר' חייא לא למד
אדם ולא עשה ולא שמר ולא לימד לאחרים ולא היתה
ספק בידו להחזיק והחזיק ולא למחות ומיחה הרי זה בכלל
ברוך.

ולסיום, אשוב לפתיחת מאמר הזה במצות הצדקה, אשר מפורש בה וצדקה תציל
ממות ממש, לפי שחסרון כיס הוא קשה לבני אדם, כמו שדרשו צו את בני"י, כל מקום
שיש חסרון כיס נאמר צו.

והקמצנים הם מסכנים גדולים, ויצברו הון רב, ולא ידעו מי אספם [תהלים לט, ז].
ולא ידעו ולא יבינו כי הוא גלגל חוזר בעולם, היום הוא עשיר ואח"כ מפסיד כל הונו,
כפי שראיתי רבים אירע להם רח"ל. ואם הוא נשאר בעושרו אז בניו או נכדיו יהיו
בעוני, ונער הייתי גם זקנתי ראיתי קמצנים שעושרם נפסק בבניהם, ואלו שחילקו
צדקה בשפע רב, עד דור שלישי ורביעי נשארו בעושרם.

כה"ר הגאון רבי פנחס קורח שליט"א

תענית ואבל

מדי שנה בשנה בתשעה באב מתענים ומקוננים על חורבן בית המקדש וצרות עם ישראל. התענית והאבל הם מושגים שאינם כרוכים זה בזה, שלא חייבה ההלכה לאבל על מתו להתענות, ואדרבא מברים את האבל בבשר ויין. התענית שהיא צער ועינוי הגוף היא ביטוי להתקרבות אל הבורא וחזרה בתשובה, כצום יום הכפורים, או כמבואר בספר ישעיהו (נח, ו) הלא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשע וכו'. וא"כ יש להבין האם התעניות של ימי הצומות משמעותן השתתפות בצער עם ישראל בחורבן המקדש ובמאורעות שאירעו לעם ישראל, או שיש לומר שגם ימי התעניות תכליתם להביא את האדם לידי תשובה, ואם הדבר כן יש לשאול תשובה זו מהי.

טרם שנבוא לביאור הדברים יש להציב תחילה עוד כמה סימני שאלה, ראשית, יש להתבונן האם יש מטרה ותכלית לתעניות ואבילות על החורבן, או שמא התענית והאבל הם ביטוי להשתתפות בצערם של אבותינו, ובקצרה האם יש תוכן ומשמעות לאבילות, או שהיא קיום מצות אבילות גרידא.

שנית, האם אופפת אותנו הרגשת צער ואבילות, או שמקיימים אנו את מצוות היום בלבד, והמבחן לזה אנחת ההקלה בסיום הצום שאינה אלא ביטוי ליציאת ידי חובה בקיום המצוה.

שלישית, אם אמנם צום תשעה באב הוא על החורבן והגלות, א"כ מדוע לא מצינו תעניות על צרות נוראות ושמדות ושחיטות, מסעי צלב, וגירוש ספרד שלכאורה לא נפלו בעצמתם מצרות החורבן והגלות בזמן בית שני.

רביעית, במהות ימי בין המצרים שראשיתם בצום יז' בתמוז עד צום תשעה באב, כאשר דיני אבילות חלים במשך שלשת השבועות בדינים ומנהגים משתנים, ומה ראו ליצור זיקה בין שני הצומות. ואין לומר שראשית החורבן נעוצה בהבקעת החומה שאם כן יש לציין את הזיקה מראשית ימי המצור בעשרה בטבת.

לאמיתו של דבר מקורם של השאלות הללו נובע מבורות ואי ידיעת מהות החורבן והשלכותיו לדורות, והצבת סימני שאלה יכולה להתפרש כפקפוק בצידוק ימי התענית והאבל, ומוטב לקיים מצות היום כמצות אנשים מלומדה מתענית ואבל עם סימני שאלה.

ואכן שומה עלינו ללמוד את מגילת איכה ונבואות הנביאים ומדרשי חז"ל המתארים את עוצם החרבן, ומהם נלמד על מרכזיותו של בית המקדש בעם ישראל, כמקום להשראת שכינה וקידוש שם שמים בהנהגה נסית ופלאית וירושלים בתפארתה יפה נוף משוש כל הארץ, ועם ישראל במעמד נכבד, עם ה'. וכפי שהיטיב לתארם רבי אברהם בן עזרא בפיוטי אשרי עין הנאמרים בסדר עבודה ביום הכפורים, ובכן היה לאין מחמד כל עין וכו', חרב מקדש ובטלה עבודה, שם שמים התחלל וגלה כבוד מישראל, כאשר הסיבות שהמיטו את החרבן גורמות להתמשכות הצרות והאסונות הפוקדים את עם ישראל מאז ועד עתה, עונותינו ועונות אבותינו החריבו נוינו ופשעינו האריכו קצינו. לימוד יסודי יתן לנו את המשמעות האמיתית של התענית והאבל.

ואביא כאן את דברי הרמב"ם הרואה בתעניות תכלית לתשובה ומעשים טובים, וזה לשונו בפרק חמישי מהל' תעניות: יש שם ימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהן כדי לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה, ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב שנאמר והתודו את עונם ואת עון אבותם וגו'.

הנה ביאר לנו הרמב"ם כי מטרת התענית היא התשובה ותיקון המעשים שיבטלו את הסיבה להתמשכות החרבן, וכמו שאמרו חז"ל כי התמשכות החרבן נחשבת כחרבן עכשוי, וכלשונם: כל דור שאינו נבנה (בית המקדש) בימיו מעלין עליו כאילו הוא החריבו (ירושלמי יומא א, א), כלומר שהחטאים שהביאו לחרבנו עדיין אנו שקועים בהם, ולזה נועדו הצומות להביא לתיקון מעשים.

אך יש לשאול אם כן מדוע לא מצינו גדרי תשובה בימי הצומות כפי שהגדיר הרמב"ם בהלכות תשובה, ולא נזכרה חובת וידוי בתעניות הצומות. אין זאת אלא שיש שוני במהות התשובה של היחיד ותשובת הכלל שהיא תכלית התעניות, כי בעוד שתשובת היחיד היא על החטא הפרטי ובה נדרשים כל גדרי התשובה, הרי חטא הכלל הוא הריחוק מדרכי ה', שבעקבותיו נענש עם ישראל בחרבן עיר הקודש והמקדש וצרות הגלות, ויד ה' עשתה זאת להראותם שיש דין ויש דין ועונש משמים.

ויסוד הדברים במהות התשובה של התעניות מבואר בתחלת הל' תעניות, וכך כתב: מצות עשה לזעוק ולהריע וכו' על כל צרה וכו' ודבר זה מדרכי התשובה הוא, שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו ידעו הכל שבגלל מעשיהם הרעים הורע להם ככתוב עונותיכם הטו אלה וכו', וזהו שיגרום להם להסיר הצרה מעליהם. אבל

אם לא יזעקו ולא יריעו אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקריה ה"ז דרך אכזריות וגורמת להם להידבק במעשיהם הרעים וכו'. ע"כ. הרי לנו שהתשובה הנובעת מהצרות היא כדי לשלול את התפיסה שיד המקרה היא בכל מה שאירע לעם ישראל, אלא התשובה היא הכרת החטא שהמיט אסון כבד על עמנו. וזהו תוכן הקינות וקריאת התורה בתשעה באב, ומטעם זה לא נזכר תוכן של וידוי זולתי בכיה וקינה על תוצאות המעשים הרעים. יתירה מזאת, מאחר שהתענית והאבל הם על מעשינו ומעשה אבותינו שהיו כמעשינו לא יתכן שהדורות הבאים יתודו על מעשה הדורות הראשונים, אלא משמעות התעניות הם הכרת החטא ותיקונו.

וקילורין לעינים הם דברי אור החיים הק' בפירוש הפסוקים שמהם למד הרמב"ם על חובת התשובה בתעניות, שנאמר והתודו את עונם וכו' (ויקרא כו, מ), וכך כתב: ונראה לפרש הכתובים על זה הדרך, כי לצד שטעות מתמידי העבירות תבוא להם מַעֲיֵן טועה, בראותם מה שלפניהם התעיבו עָלָם שנה אחר שנה ודרכם צלחה ושלוותם רבה לאין חקר, אף כי חטאתם כבדה מזה, לא יפחד עשות רשע וימאן לקחת מוסר כי יגדל ביחון הראות (הוכחת הַקְאִיָּה) מהודעת המוכיח (הוכחת שמיצה) מיעודי התורה, ודבר זה כולה אמונת עם בני ישראל בעונש הרשע ושכר הצדיק, וכמו"כ הנה עם בני ישראל לא הביא ה' עליהם מוסר עד אשר עונות ראשונים גברו ועלו למעלה ראש, ושלוותם וטובתם רבה ועצומה כמובן מדברי נביאים, ולזה כשפעל ה' ועשה בהם נקמות עונות לא האמינו כי על פועל הרע שילם להם ויוכיחו מהראשונים, לזה אמר ה' בעת שובם ויבואו להתודות צריכין ג"כ להתודות כי אבותיהם חטאו, והוא אמרו והתודו את עונם ואת עון אבותם, כדי להסיר טעות שהיו בו שאין זה מעשה רע ממה שעשאוהו ראשונים וכו' עיי"ש.

ונמצינו למדים מדברי אוה"ח שהכרת החטא שהסיבה להם העונש עומדת ביסוד הוידוי האמור בפסוק, ואשר ממנו למד הרמב"ם לומר שהתעניות על הצרות הם מפני הצורך לשוב בתשובה.

אך נראה ברור שאין די בהכרה כללית שהחטאים הם שגרמו לחרבן, כי אין זה מביא לתיקון מעשים, וא"כ מה תועיל התשובה אם יהיו מעשינו כמעשה אבותינו, לזאת נציג כאן חטא שלדעת חז"ל הוא שורש הרע שממנו הסתעפו שאר החטאים המפורסמים.

וכך נאמר בירושלמי מסכת חגיגה (פ"א ה"ז): רבי חונה רבי ירמיה בשם רבי שמואל בר רב יצחק מצאנו שויתר הקב"ה לישראל על עבודה זרה ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים, ועל מאסם בתורה לא ויתר, מאי טעמא ויאמר ה' על עזבם את

תורתי, אמר רבי חייא בר בא אותי עזבו אוותרה, שמא את תורתי שמרו, שאילו אותי עזבו ותורתי שמרו השאור שבה היה מקרבן אצלי. ע"כ.

וביאר בספר לב אליהו ח"א עמ' רכד' שמאסה של תורה הוא הגורם לכל העבירות, כי התורה היא כלי הנשק במלחמת האדם עם יצה"ר, וכמאמר חז"ל (ב"ב טז, א) אמר הקב"ה בראתי יצה"ר בראתי לו תורה תבלין, ולכן כל זמן שלא מאסו בתורה ויש כלי נשקם בידם אפשר לוותר על העבירות החמורות ביותר, כי עדיין יש תקוה ואפשר שיתנערו מעפר תאוותם ויתגברו על יצרם, משא"כ כשמאסו בתורה ואבדו כלי הנשק א"כ במה ילחמו. ע"כ.

הנה כי כן מאסה של תורה הוא מבוא לכשלונות רוחניים רבים, וההתחזקות בלימוד התורה יביא לידי הכרה בחטא, וככל שירבה עמלה של תורה החטא הכללי מצטמצם ויש בו כדי לקרב את הגאולה, ולקיום ההבטחה האלקית עוד אבנך ונבנית, ולבנין בית קדשינו ותפארתינו, וכמשוש חתן על כלה ישיש עלינו אלקינו במהרה בימינו אמן.

כל המתאבל על ירושלים, זוכה ורואה בשמחתה

כתב אחד מחכמי תימן בזה"ל: "דע אחי יחזקך ה' ואותנו ברוח מלפניו, כי ההבטחות האלו שאנו מיחלים להן לימות המשיח, הן הבטחות נכבדות משמחי הלבבות ומשיבי נפש, תלאה הלשון לתארם, הוכנו למיחלים ונגזזו למקוים, כמו שנאמר: "עין לא ראתה אלהים זולתיך יעשה למחכה לו".

ודע, שלא יזכה לאלו ההבטחות הנכבדות, אלא מי שהוא סבלן למרידות הגלות, ונתחייב חיובי האבילות כמו שנבאר, כאומרו: "שמחו את ירושלם וגילו בה כל אהביה, שישו איתה משוש כל המתאבלים עליה", ואמר רבינו ז"ל: כל המתאבל על ירושלים, זוכה להכנס לארץ ישראל ולהתענג בה, ואם לא עשה כן, אינו זוכה לראות בשמחת האומה בגאולה, ולא יכנס לארץ ישראל, כאומרם: "כל המתאבל על ירושלים, זוכה ורואה בשמחתה של ירושלם, שנאמר: "שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה".

(ספר "סגולת מלכים" העתיד לראות אור בעריכת הרה"ג רבי יוסף צברי שליט"א, ב' ספר המעלות לדרגות ימות המשיח, הנקרא "כתאב אלמארקי" עמ' קמ"ו)

חכמה ומוסר מיילי דאגדתא

כה"ר הגאון רבי אברהם אריה שליט"א

בין המצרים

אמר רב יהודה אמר רב מאי דכתיב (ירמיה ט-יא) "מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ד' אליו יגידה על מה אבדה הארץ", דבר זה אמרו חכמים ולא פירשוהו, אמרו נביאים ולא פירשוהו, עד שפירשו הקב"ה בעצמו, שנאמר: (שם יג) ויאמר ד' על עזבם את תורתי אשר נתתי לפניהם, אמר רב יהודה אמר רב, שלא ברכו בתורה תחילה וכו' ע"כ (בבא מציעא דף פה:).

וצריך להבין, א. מדוע באמת לא ברכו תחלה, ב. מה המדה כנגד מדה בזה שהעונש כה חמור עד אבדן הארץ, ובפרט דקיי"ל "אין ברכות מעכבות"?

והנה, לענין שאלה א' עיין לרש"י הק' (שם) שכ' וז"ל, שלא ברכו בתורה תחלה כשהיו עוסקין בתורה לא היו מברכין לפניה, קרא יתירא ד"אשר נתתי לפניהם" קא דריש, ברכת אשר בחר בנו ונתן לנו את תורתו שהיא לפניו של דברי תורה, וכיון דלא מברכי גליא דעתייהו שאינה מתנה חשובה להם עכ"ל, היוצא מביאור דברי רש"י, שאמנם למדו תורה אך כנראה שלמדו שלא לשמה, וכמו שיש הלומדים לשם מדע, מחקר, והסטוריה, היינו למטרה אישית להכנסה או לתעודת כבוד וכיו"ב, ומאחר שזה לא היה לש"ש ולא לשם מצות לימוד התורה שאנו מחוייבים בה, לכך לא הרגישו חובה לברך ע"ז, שהרי כל לשון ברכת התורה מורה על המצוה שבדבר ולכן לא ברכו.

ולענין שאלה ב' יש לומר שהמדה כנגד מדה, היא ע"פ אמרם ז"ל עה"פ (ירמיה לג-כד) "אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתיו", ובגמ' נדרים (דף לב.) דרשה ר' אלעזר עה"ת ז"ל, דאמר ר' אלעזר גדולה תורה שאלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ לא שמתיו וכו' ע"כ, ולפי"ז את"ש דהנה מאחר וכל למודם היה שלא לש"ש והרי אנו מוזהרים מד' שקיום העולם תלוי במצות לימוד התורה לכך אם לא מקיימים מצות לימוד התורה חוקות שמים וארץ לא שמתיו שהוא אבדן הארץ, לעומת זאת קיום הארץ הוא אך ורק במצות לימוד התורה בלבד ואת"ש.

אח"כ ראיתי שיסוד דברינו כבר נאמר ע"י רבי' יונה ז"ל, דהא איתא לגמ' הנ"ל גם במס' נדרים (דף פא.) כמעט באותו לשון, ושם בר"ן העלה את פי' של רבי' יונה בספרו מגלת סתרים וז"ל, ... ומצאתי במגילת סתרים של ה"ר יונה ז"ל^א, דקרא הכי דייק דעל שלא ברכו בתורה תחלה אבדה הארץ, דאם איתא על עזבם את תורת כפשטא משמע שעזבו את התורה ולא היו עוסקין בה כשנשאל לחכמים ולנביאים למה לא פרשוהו והלא דבר גלוי היה וקל לפרש, אלא ודאי עוסקין היו בתורה תמיד, ולפיכך היו חכמים ונביאים תמהים על מה אבדה הארץ עד שפרשו הקב"ה בעצמו שהוא יודע מעמקי הלב שלא היו מברכים בתורה תחלה, כלומר שלא היתה התורה חשובה בעניהם כ"כ שיהא ראוי לברך עליה, שלא היו עוסקים בה לשמה ומתוך כך היו מזלזלין בברכתה, והיינו לא הלכו בה, כלומר בכונתה ולשמה אלו דברי הרב החסיד ז"ל והם נאים וראויין למי שאמרם עכ"ל הר"ן, וברוך שכיוונתי.

איברא, עיין לרש"י הק' שם בגמ' נדרים שפי' פי' אחר ולא כפי שפי' כאן בב"מ, וז"ל, שאין מברכין, כשמשיכים לתלמוד תורה, ותלמידי חכמים מתוך שהן זהירין לעסוק בתורה ורגילין בה אינן זהירין לברך כשפותחין לא מקיימא ברכתא [כדאמרין בברכת התורה] נהיה אנחנו וצאצאינו מלומדי תורה עכ"ל, ואין לתמוה ע"ז, דהתם הובאה הגמ' הנ"ל ליישב שאלה אחרת שנשאלה שם ובזה"ל, ומפני מה אין מצויין ת"ח לצאת ת"ח מבניהן וכו', רבינא אמר שאין מברכין בתורה תחלה, דאמר רב יהודה א"ר וכו' ע"כ, ות"ש מה שפי' רשי (שם), שמכיון שלא היו מברכין ברכת התורה שנאמר בה "ונהיה אנחנו וצאצאינו" לכן לא זוכין לצאצאים ת"ח.

והנה זה עתה לאחרונה רעדה ורעשה הארץ מן הגזירות האיומות הבאות עלינו מתוך ביתנו - בית ישראל - בחינת מהרסיך ומחריביך ממך יצאו (ישעי' מט-יז), ואם כי זה נובע מתוך שלא יחונכו בית אבותם שלא היו פחות מהם ואינם יודעים מה היא ערכה וחשיבותה של תורה ואין זה אף לא עמרצות אלא בורות, מ"מ אין זה פוטר אותנו מלחזק את בדק ביתנו להוסיף בלימוד התורה, וככל שנרבה בעסק התורה שהוא בחינת "אור" כך בעז"ה נזכה שיתמעט ה"חושך" המכסה ארץ ויקויים בנו מש"כ (שם יא-ט) "כי מלאה הארץ דעה את ד' כמים לים מכסים ונזכה ליאור באור פני משיח צדקנו בב"א.

^א נפלא שלא זכרו ספר זה בשום ספר משמות הספרים כגון שם הגדולים וכיו"ב, ואמנם העלו שם ספר זה אך למחברים אחרים.

הרב הגאון רבי עזרא קרואני שליט"א

גלות השכינה

במדרש רבה איכה פ"א אות כ"ד: "בכו תבכה בלילה", למה בלילה? לפי שאין קול הולך אלא בלילה לכך נאמר בלילה. א"ר אייבו לילה מושך עמו קינה, מעשה באשה אחת שהיתה בשכנותו של רבן גמליאל והיה לה בן תשחורת (פירוש בחור ורך בשנים) ומת, והיתה בוכה עליו בלילה והיה ר"ג שומע את קולה ונזכר חורבן בית המקדש והיה בוכה עמה עד שנשרו ריסי עיניו וכיון שהרגישו התלמידים עמדו ופנו אותה משכנותו עכ"ל.

וצ"ב כיצד בכייתה של האשה האלמנה עוררה את ר"ג לבכות על חורבן ביהמ"ק? דבכיייתה היתה בכייה פרטית, ואיך זה גרם לו לבכות בכייה כללית על חורבן ביהמ"ק?

ונראה שבכיייתה האלמנה על בנה שהיה רך בשנים, כרחמי אם על בנה ואין זו בכייה רק של צער על מות בנה, אלא יש כאן בכייה עמוקה יותר שהרי כל תכלית הבריאה היא להיטיב, ובפרט אם לבנה האהבה מתבטאת בזה שרוצה להיטיב עם בנה, וכשאינן לה את האפשרות הזו הרי זה בבחינת "ואם אין מתה אנכי", ועל זה בכתה, ובכיייתה בלילה שקולה נשמע למרחוק, עוררה את ר"ג לבכות על חורבן ביהמ"ק, דהנה הגמ' בברכות אומרת: שבשעה שישראל עונים "יהא שמיה רבה" הקב"ה מנענע את ראשו ואומר: 'אשרי האב שמקלסין אותו בביתו כך, ומה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם', הרי שיש צער לשכינה שהבנים גלו מעל שולחן אביהם דכ"ז שהם על שולחן אביהם לא חסר להם דבר שהאב דואג לכל מחסורם ועתה שגלו הקב"ה מצטער שאינו יכול להיטיב להם, וע"כ בכייתה של האלמנה על חוסר היכולת להיטיב לבנה עוררה את ר"ג לבכות על גלות השכינה, שגם היא מצטערת ע"ז שאינה יכולה להיטיב עם בניה שגלו. וע"ז בכה ר"ג עד שנשרו ריסי עיניו.

ובגמ' בקידושין (דף ל"א): 'אמרין א"ר כגון אבימי ברי קיים מצות כיבוד, חמשה בני סמכי הוו ליה לאבימי בחיי אביו וכי אתי ר' אבהו קרי אבבא רהיט ואזיל ופתח ליה ואמר אין אין עד דמטא התם, יומא חד א"ל אשקיין מיא אדאייתי ליה נמנם גחין קאי ליה עד דאיתער, איסתייעא מילתא, ודריש אבימי "מזמור לאספך אלוקים באו גויים בנחלתך", ופירש רש"י בעודו גחין לפניו, והבין במדרש מזמור אחד שבספר תהלים שלא היה מבין בו קודם לכן, ויש מפרשים שבמקרא זה לבדו דרש "מזמור לאספך אלוקים באו גויים בנחלתך", "מזמור לאספך קינה לאספך מיבעי ליה ודרש כך שאמר

אסף שירה על שכלה הקב"ה חמתו בעצים ואבנים שבביתו ומתוך כך הותיר פליטה לישראל שאלמלא כך לא נשתייר מהם שריד וכה"א 'כלה ה' את חמתו ויצת אש בציון' עכ"ל.

וצ"ע מדוע איסתייעא מילתא ודרש דרשה זו דוקא, ואם משום שלא הבין פסוק זה, מסתמא היו לו עוד עניינים שלא הבין בהם, ואם נודמנה לו עתה לדרוש דרשה זו יש דברים בגו.

ונראה, שיש קשר בין כיבוד אב ואם לדרשה זו, דהנה ר' אבהו שבח את בנו שקיים מצוה זו בהידור, שלא נתן לאחד מבניו לשמש את אביו אלא הוא בכבודו שימש אותו, ולא זו בלבד, מהסיפור שלפנינו רואים כמה הקריב בעד כיבוד אב ואם, שהנה כאשר ראה שאביו מנמנם היה יכול להניח את הכוס עד שיתעורר ויראה את הכוס לפניו וישתה, אבל אבימי לא רצה שאביו יצטער לקחת בעצמו את השתיה אלא הוא יגיש את הכוס, וכך החזיק בכוס עד שיתעורר, שמיד שיתעורר לא יצטרך אפילו לקחת את הכוס, אלא מיד הכוס מוכן לו לשתותו.

וכיון שחשב ע"ז שלא יהיה צער כל שהוא לאביו התעורר ר' אבהו לחשוב, שאם הבן חושב על האב, כמה האב חושב על הבן, שרחמי האב על הבן יותר מהבן על האב. ואם באב הגשמי כך, באבינו שבשמים על אחת כמה וכמה שמרחם על בניו וחומל עליהם. ולכן איסתייעא ליה לאבימי מילתא ודרש בהקשותו "מזמור לאסף" קינה לאסף מיבעי ליה? אלא שאמר אסף שירה ע"ז שהקב"ה ברחמיו המרובים כילה חמתו בעצים ואבנים, והותיר את עם ישראל לפליטה.

עוד דרשו על הפסוק "ויבכו העם בלילה ההוא", אמר הקב"ה: 'אתם בכיתם בכייה של חנם אני אקבע לכם בכייה לדורות'. מהי בכייה של חנם? במכתב מאליהו ח"א כתב, שבכייה של חנם נובעת מחוסר בטחון. כשעמדו בני ישראל על גבול ארץ הקדושה סרבו להיכנס באמרם: "ולמה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפול בחרב, בשנאת ה' אותנו הוציאנו מארץ מצרים לתת אותנו ביד האמורי להשמידנו", וכתב ע"ז הספורנו: 'בשנאת ה' אותנו על מה שעבדנו עבודת אלילים במצרים, לתת אותנו ביד האמורי שאף ע"פ שיש לאל ידו לכבוש את האמוריים ולהמיתם, יתן אותנו בידם להנקם', הרי שלכאורה בכייתם היתה בכייה של תשובה ויראת שמים, אך מערמומיות היצר היה להפך את מחשבתם וערב בה שמץ של חסרון בבטחון ולהצמיחו עד שהגיעו לומר כפירה ח"ו כי "חזק הוא ממנו". וידוע פירושו ע"פ הנ"ל, ופגם זה בבטחון שהוא חסרון בפנימיות- בדבקות בהשי"ת, אי אפשר היה לתקנו אלא בקביעת בכייה לדורות, והוסיף לבאר שהכרת ה' בפנימיות הלב היא השראת השכינה בישראל כאז"ל: "ושכנתי בתוכם"- בתוכו לא נאמר אלא בתוכם, אפילו בהיות האדם בהסתר גדול במצב של טומאה ממש, אין פוסק ממנו הניצוץ הקדוש הפנימי החבוי בתוך לבם של ישראל.

ע"י עבירות וחטאים והתקרבות לטומאה יוצר האדם חומת ברזל בין הנקודה הקדושה שבלבו ובין האני שלו, ועי"ז נופל הניצוץ הקדוש לתוך הטומאה ואינו מסוגל להאיר לנשמתו. וזה ענין שכינתא בגלותא, שהנקודה הפנימית של האדם אינה גלויה ומאירה אלא חבויה וחשוכה. יש גלות השכינה של הפרט ויש גלות השכינה של הכלל. כשהאומה בכללה דוחה את הניצוץ הקדוש ע"י חומריות ועם ארצות רחוק מהתורה, זהו המצב הגרוע ביותר שאפשר לאדם להמצא בו. שכמעט וניתק פתיל חייו הרוחניים וזיקתו לקדושה וקרוב לאבדון רוחני ח"ו. כשהמצב הזה מתפשט באומה ה"ז מצב של חורבן ח"ו, ומי שלא מרגיש בזה ולא מצטער בזה הרי זה סימן שאצלו כבר הגיע החורבן ח"ו. אך מי שמרגיש את גלות השכינה שבתוך עצמו, ומצטער על אי יכולתו להדבק בהקב"ה כדבעי, ועל חורבן ביהמ"ק שבליבו ויגדל צערו עד כדי כבי ה"ז כבר תיקון לגלות השכינה שבליבו. כאז"ל: "כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה". פירוש: גם עתה רואה התיקון בפנים לבבו ושמח בו. וזה ענין של קביעת בכייה לדורות אף שמשמעותה עונש אין היא אלא דרך התיקון היחידה. ולא עוד אלא שכל הצרות שה' מביא על עם ישראל תכליתן לסבב לאדם סיבות נפשיות שיצטער על חורבן ביהמ"ק הרוחני שבלבו, והיא היא דרך הגאולה.

רמז לימי בין המיצרים

"אלה הדברים אשר דבר משה" וגו' (א', א')
הגאון רבי יעיש קורייני זצ"ל, ביאר כי מנין תיבות הפסוק הראשון בפרשה, באים הם לרמז על ימי בין המיצרים, שלעולם פרשת דברים חול בימים אלו, ואלו דבריו:
"פסוק "אלה הדברים", יש בו כ"ב תיבות, לעומת כ"א יום שבין המצרים, ואחד היותר, הוא יום תשעה באב. לפיכך פרשת ה"דברים", היא באה בין המצרים לעולם.
ו"אלה הדברים", קרי ביה "הדיבורים", כלומר דברים תקיפים וחזקים, וכמ"ש רז"ל, שהיה קולו של משה רבינו ע"ה, הולך בכל מחנה ישראל י"ב מיל. ואפשר לרמוז, כי תיבות "דבר משה אל", עולה גימטריא "תקיף" עכ"ל.

(שם ב' ספר מחמדי שמים)

לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי

כתוב בתנא דבי אליהו אמר דוד המלך עליו השלום אלמלא דברי תורתך מרצין אותי בשעה שיסורין באים עלי כבר עקרתי עצמי מן העולם, שנאמר לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי ע"כ.

והנה הדברים אשר אמר דוד הם מובנים מאד והיינו שאם לא היתה התורה והיו באים על האדם ייסורין היה האדם עוקר עצמו מן העולם. ובזה אנחנו רואים מה היא תכליתו של האדם בעולם הזה ושאיין לאדם שום רעיון שהוא או מזור ותרופה אשר תביא אותו לידי רגיעה ולהסיר מעליו את היסורים אלא דברי תורה בלבד.

דברים אלו הכתובים כאן בתנא דבי אליהו הם דברי חינוך גדולים ועצומים בהנהגת החשיבה אשר צריך האדם לחשוב כאשר באים עליו יסורים לדעת באיזה צד ובאיזה אופן וכיצד הוא צריך להשתמש באותם היסורים אשר באו עליו, אם לתכלית ולהסתכלות האמיתית בביאת היסורים, להשים נגד עיניו את דברי דוד המלך שאמר לולי תורתך וכו', או ליצירת מצב אשר יעורר ויצית את חולשת הזולת ויחם את לבו ויעורר בזה שיסתכל עליו הזולת ברחמים, וממילא ינצל את זמנו זה הקשה אשר הוא נמצא בו, למטרות אשר הוא חותר אליהם גם בימים אשר אין באים עליו היסורים, ויגרוף ממצב זה שנוצר הון כספי או הון מעמדי שיבצר ויחזק את מעמדו כתוצאה מזה אשר רחמי הזולת עליו.

אמרתי לספר מעט מהנהגותיהם של רבותינו שהתייסרו בייסורים וכיצד הגיבו להם. הנה ראינו לרבינו המהרי"ץ צוביירי זצ"ל בסוף ימיו שתקפו חולי קשה בבני מעיו אשר אין לו מזור בעולם הרפואה, ובנוסף לזה באותו זמן הסתלק עליו חתנו בפתע פתאום, ולאחר מכן סמוך אליו בתו אשר לקתה בחולי קשה, ונסתלקה באותו חודש. כשמעי שמועה זאת האחרונה, הגעתי אל הרב כדי לסעד במה שיש ביכולתי.

ואז אמר לי הרב, תדע לך: דוד המלך אמר לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי, אילולי עסק התורה והחידושים שאדם מחדש בעסק התורה, אין טעם לחיים בעולם הזה, וכל הדברים מסביב אין להם ערך כלל ועיקר.

התפעלותי מדברים אלו אשר יצאו מפי קדשו של רבינו, היתה גדולה מאד, לשמוע אב אשר ביתו מוטלת לפניו ומתייחס הוא בצורה האמיתית למציאות החיים שכל תכליתם הוא השעשוע בעסק התורה, וזאת הנחמה האמיתית היחידה שישנה בעולם.

וכן כשנפטרה בתו של מוריני ורבינו הגאון האדיר רבי חיים כסאר זצוק"ל, ורבינו שעדיין היה בכוחותיו ובכל זאת לא יצא אחר המטה. ולאחר ההלויה שהתקיימה בשעה מאוחרת בלילה עם קומץ קטן של אנשים מאוד מקורבים לרבינו, ובניהם הגאון רבי יחיא אלשיך זצוק"ל חזרנו לביתו כדי לסעוד עם הרב סעודת הבראה, ולבסוף עמד הרב ואמר את דברי הגמ' במסכת מועד קטן (כא:): מעשה ומתו בניו של רבי עקיבא, נכנסו כל ישראל והספידום הספד גדול, בשעת פטירתן עמד רבי עקיבא על ספסל גדול ואמר: אחינו בית ישראל שמעו, אפילו שני בנים חתנים מנוחם הוא הוא בשביל כבוד שעשיתם, ואם בשביל עקיבא באתם, הרי כמה עקיבא בשוק, אלא כך אמרתם תורת אלוהיו בלבד, וכל שכן ששכרם כפול, לכו לבתיכם לשלום.

רבינו שדמענו היתה מצויה בכל עת, הן בתפילה והן בשירה והן באמירת מוסר, והדברים מפורסמים, גם דבריו אלו בציטוט דברי הגמ' היו בדמעות שלישי.

ולעצם הדברים בביטויים אלו אנחנו רואים את ההתבטלות של ה'אני' מהמציאות של חכמי ישראל אלה, וכל חיזוקם ונוחם נובעים מכח התורה. ואין הם מבקשים שיבואו חסידים וציבור, ולהוציא מודעות פירסום כתוארים כאלה ואחרים. כמו כן אין מבקשים שיבואו אנשים מסויימים לנחמם, וכביכול אם יבוא פלוני אלמוני הוא יתנחם. אלא אומר בפה מלא, הנחמה שלי הוא עסק התורה.

(הגר"ע מנצור שליט"א בהקדמה לספר "ימצא חיים")

גנוזות

מכון
החיים
והשלום

יומא טבא לרבנן

הופיעה סדרת הספרים

איש ימיני

ספר הזכרון לגאון הגדול

רבינו יחיא יצחק הלוי זצוק"ל

ראב"ד כל ק"ק תימן

כולל תשובות בהלכה, פסקי דין, מנהגים
ומסורות, מעשי בית דין, תעודות, איגרות
ומכתבים, הספדים ומאמרי הערכה,
תולדותיו וארחות חייו בלווי מאות צילומי
כתבי יד קדשו ותמונות נדירות.

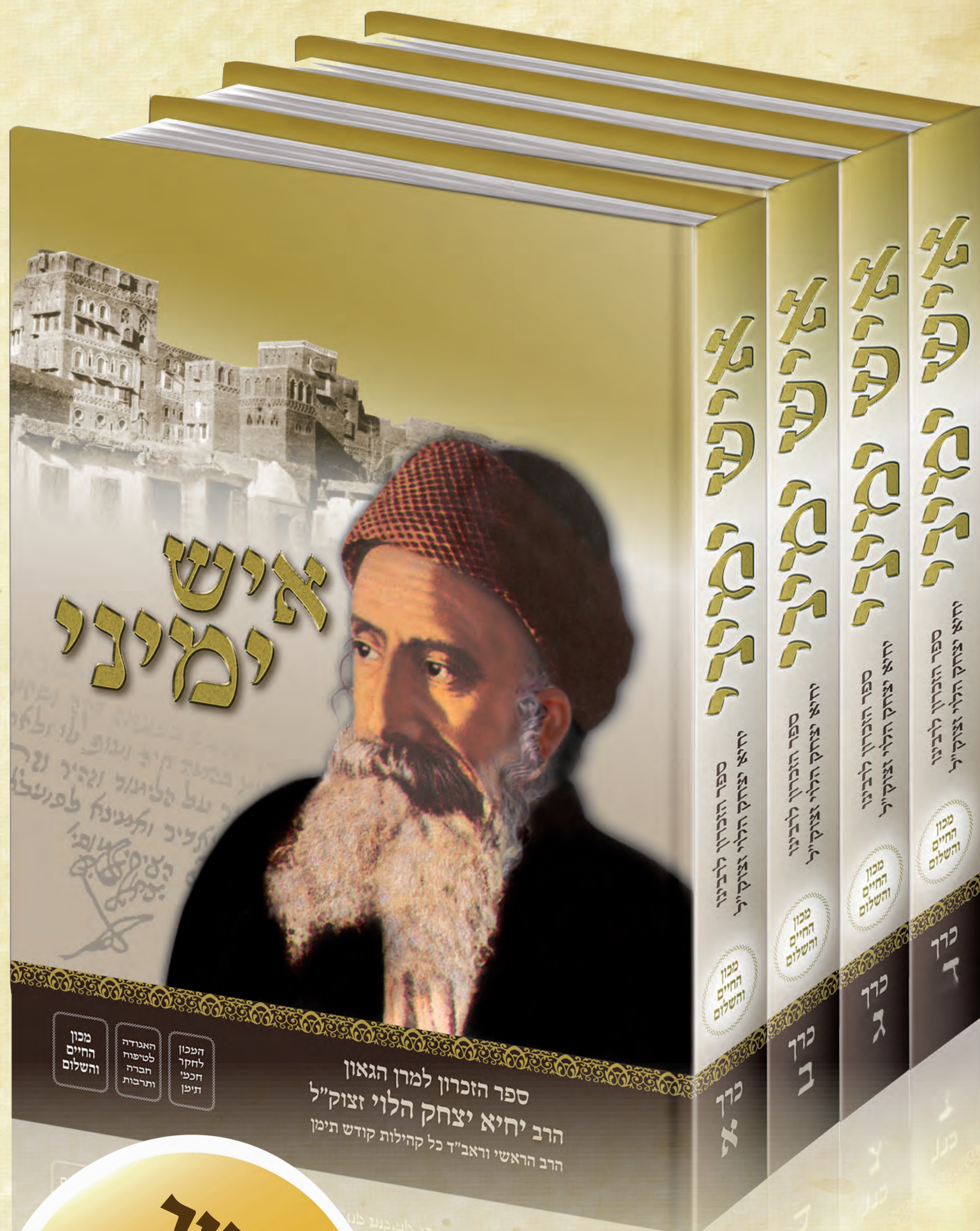
בעריכת נינו

הרב אבירן יצחק הלוי שליט"א

יוצא לאור

בהסכמת ובברכת
גדולי דורינו שליט"א

כל ההכנסות קודש
להפצת התורה והחזקת לומדיה

לפרטים והזמנות: 03-6161334 / 03-5700696

או אצל:

קטעים מתוך ספר יראת ה' כת"י לכמהר"ר זכריה בן סעדיה קורח זיע"א

בקובץ י"א במדור חקירה ודרישה ע' רי"ג כתבנו בענין ספר זה יעו"ש,
להלן כמה קטעים בענין ג' צומות, תשעה באב, ובענין אבילות כפי
שרבינו הסמיכו בתוך ענין ט' באב. עם קצת ציונים ושינו"ס ממקורי
הדברים.

דיני ג' צומות, תשעה באב, ואבילות.

הכל חייבים להתענות ד' צומות שהן י"ז בתמוז, וט"ב, וג' בתשרי, וי' בטבת,
ואסור לפרוץ גדר וכל הפורץ גדר ישכנו נחש.^א

צומות הללו, חוץ מט' באב, מותרים ברחיצה וסיכה ונעילת סנדל ותשמיש
המטה, ואין צריך להפסיק מבעוד יום.^ב
ואם חל ט' באב בשבת מותר בכולן חוץ מתשמיש המטה.^ג

ערב ט"ב מתפללין מנחה ואוכלין סעודה המפסקת^ד:
ט' באב לילו ויומו נוהגין בו כל המצות הנוהגים באבל שמתאבלין על [חורבן]^ה
ירושלים,^ו ואסור לקרות בתורה נביאים וכתובים ולשנות במשניות,^ז אבל קורא

^א עפ"י טוש"ע ולבוש סימן תקנ"נ ס"א. ולענין הדין שהובא בהגהת הרמ"א שם לענין עוברות
ומניקות עי' להלן.

^ב שם ס"ב.

^ג כד' טור ב' ר"י, והובא ברמ"א בהגהה, וכ"כ הלבוש סימן תקנד סעיף יט. ואין כן ד' מרן, ולפיכך
השמיטה רבינו השת"ז להגהה הנ"ל. וגם מש"כ הלבוש שם שנוהגין להכריזו וכו' לא העלה רבינו.
^ד עס"י תקנ"ב ובהגהה ס"ט.

^ה כ"ה לפנינו בלבוש.

^ו בלבוש ממשיך בזה"ל: והם אלו, שאסור ברחיצה וסיכה אפילו פניו ידיו ורגליו, ואסור בנעילת
הסנדל, ותשמיש המטה, ואפילו לשכב עם אשתו במטה אחת אסור. ויש לו לאדם להצטער בענין
משכבו בליל ט' באב, שאם רגיל לשכב בב' כרים לא ישכב כי אם באחד, ויש בני אדם שמשכימים
אבן תחת מראשותיהם, זכר למה שנאמר [בראשית כח, יא] ויקח מאבני המקום וגו', שיש במדרש
[עי' ב"ר סט, ז] לפי שראה החורבן, מיהו עוברות או מי שהוא חולה ואינו יכול להצטער אינו חייב
בכל אלה. ע"כ.

^ז בטור וש"ע ולבוש: ובמדרש בתלמוד בהלכות ובאגדות משום שהם משמחים הלב, שנאמר
[תהלים יט, יא] פקודי יי' ישרים משמחי לב: ע"כ.

[הוא] באיוב ובדברים הרעים שבירמיה^ה, ומדלג פסוקי נחמה^ט, ומותר ללמוד מדרש איכה^ז, ופירוש איוב:

כל מה שהוא חובת היום^א, כגון פרשת הקרבנות ותמידין שתקנו חז"ל^ב, מותר לקרותו^ג.

[מדיני אבילות]

טור סימן שע"ט
ושפ"ד^ד וכן אבל כל ז' ימים מותר לקרות באלו הנזכרים, ומותר לשנות הלכות אבל בינו לבין עצמו, ומזכיר בברכת המזון כל ז' ימים מעין המאורע, ובשבת אם האבל מברך ביחיד או בג' אבלים שאוכלין ביחד מברכין ומזכירין מעין המאורע של אבילות, ואם אכלו אחרים עמו אין

[דין האונן]

מי שמת לו מת שהוא חייב להתאבל עליו, פטור מקריאת שמע ומתפלה, מפני שהוא טרוד בצרכי קבורתו, ואינו אוכל בשר ולא שותה יין. ואינו מברך המוציא ולא ברכת המזון, כיון שטרוד במחשבת צרכי קבורה ופטור מכל המצות האמורות בתורה. במה דברים אמורים בחול שיכול להתעסק בצרכי המת וקבורתו, אבל בשבת וי"ט שהכל יודעים שאינו טרוד בקבורתו שהרי אין קוברין אותו בו ביום. אם ירצה אוכל בשר ושותה יין ומברך, וחייב בכל המצות חוץ מתשמיש המטה שאסור גם באבל, ובמוצאי שבת וי"ט אם מחשיך בערב על התחום להתעסק בצרכי קבורה פטור, ואם לאו חייב גם לעת ערב, שהרי אינו טרוד בצרכי קבורה, וי"ט שני דינו כחול. עיין בלבוש מ'לכות-או"ח סימן ע"א, ויורה דעה סימן שמ"א.

^ה שמשברים את הלב. שם.

^ט ל' הלבוש: ואם יש ביניהם פסוקי נחמה צריך לדלגם, שלא להתנחם וליישב את לבו בדברי נחמה, ומותר וכו'.

^ז כדי להזכיר חורבן הבית, וכן אגדות החורבן בפרק הניזקין ובפרק חלק, ולקרות בחורבן הנזכר ביוסיפון מותר, ופרק אלו מגלחין דמיירי רובו בהלכות אבילות, וכן פירוש איכה, ופירוש איוב מותרים עכ"ל..

^א ל' הלבוש: סדר וחובת היום.

^ב שם: הקרבנות ומשנת איזהו מקומן ומדרש רבי ישמעאל שתקנו כנגד התמידים, וכו'.

^ג דלא גרע מקריאת שמע וברכותיה. שם.

^ד ציון זה מהכת"י, ושם מופיע בצד הגליון, וכן הציונים דלהלן.

מזכירין, דכיון דאיכא אחרים לאו צנעא הוא אלא פרהסיא. ואסור בתפילין ביום ראשון, וביום שני לובש תפילין אחר הנץ החמה.

עוברות ומניקות מתענות [ומשלימות]^{טו} בט' באב^{טז} אבל בג' צומות [האחרים]^{יז} אם התענית מצערת להם פטורות.^{יח} ויולדת תוך שלשת ימים לא תתענה כלל אפילו ביום כפור, מג' ועד שבעה נותנין לה לאכול כמו לחולה, מכאן ואילך הרי היא כשאר בני אדם.^{יט}

(שם סימן תקנ"ד ותרי"ג) כל רחיצה של תענוג אסור בין בט"ב בין ביום כפור, ואפילו להושיט אצבעו במים אסור, ואם היו ידיו או רגליו^כ מלוכלכות בטיט או צואה^{כא}, מותר לרחצם^{כב}.

וכן בבקר כשעומד ממטתו,^{כג} וכן בכל היום אחר שעשה צרכיו וקנח או הטיל מים ושפשף בידו מותר, ובלבד שיזהר שלא ירחץ כל ידו אלא עד סוף פרקי אצבעותיו,^{כד} ואם רוצה להתפלל אחר כך, אפילו לא קנח או לא שפשף מותר לו

^{טו} כ"ה בלבוש.

^{טז} כדרך שמתענות ומשלימות ביוה"כ, שם.

^{יז} כ"ה שם.

^{יח} להתענות, מ"מ ראוי להם שלא יאכלו להתענג במאכל ובמשתה אלא כדי קיום הולד אפילו בשאר תעניות, אבל נהגו להחמיר להתענות אם הם בריאות ואין להם סכנה בתענית: * הג"ה ועיין לעיל סימן תק"נ סעיף א' וסימן תקע"ה סעיף ה': עכ"ל הלבוש תקנ"ד ס"ה. ויש להעיר שרבינו סתם בדין זה כד' הרמ"א וכ"ד הלבוש, אבל רבינו השת"ז השמיטה להגהה זו, ועי"ש סק"א שציין לד' מרן בסי' תקנ"ד ס"ה [וגם שם השמיט את ציון הרמ"א] וכמש"כ בסק"ח שאין חילוק אם מצטערות או לא, מפני צער הולד פטורות.

^{יט} עי' טוש"ע ולבוש סימן תרי"ז ס"ד.

^כ או שאר מקום בכל גופו. שם סימן תרי"ג ס"א.

^{כא} או שנטף דם מחוטמו, שם.

^{כב} שזה אינו של תענוג. שם.

^{כג} מותר לרחוץ ידיו ולברך עליהם על נטילת ידים, שסתם ידים מלוכלכות הם בבקר, ועוד שרוח רעה שורה עליהם ויש בו משום סכנה אם אינו רוחצם: שם ס"ב.

^{כד} ולא יכוין להנאת רחיצה רק להעביר מעל הידים הרוח רע או הלכלוך, שם.

ליטול עד פרקי אצבעותיו, משום שנאמר (עמוס ד, יב) הכון לקראת אלהיך ישראל: ^א

(שם סימן תקנ"ה) נוהגין שלא להניח תפילין בט' באב בשחרית כמו באבל ביום ראשון, ^ב וגם שלא לברך על טלית של ציצית, ^ג ובמנחה מניחין תפילין וציצית ומברכין עליהם:

ואין נותנין שלום בט' באב.^ד

כל ד' צומות הללו אם חלו להיות בשבת, נדחין לאחר השבת.^ה
ואם חל ט' באב ביום א' מברך על הנר,^ו ובמוצאי ט' באב מבדיל על הכוס, ומברך ב' ברכות יין והבדלה.^ז

^א וכן הכהנים כשרוצין לעלות לדוכן מותרין לרחוץ ידיהם, שאינם רוחצים משום הנאת גופם אלא לטהר עצמם, כמו שהיו הכהנים מקדשין ידיהם בשעת העבודה, וכן הבא מן הדרך ורגליו כהות מותר לרחצם, דכל שאינו משום הנאת גופו מותר לרחוץ. שם.

^ב שאין יום מר גדול מזה ותפילין נקראין פאר: שם.

^ג לשון הלבוש: משום שנאמר [שם יז] בצע אמרתו, ומתרגמינן בזע פורפירון דיליה, ויהיה אמרתו מלשון אימרה, והם הציצית התלויין באימרת הבגד. ומטעם זה מסירים גם כן הפרוכת שלפני הארון שהוא גם כן נקרא פורפירון דיליה, אבל מכל מקום נוהגין ללבוש טלית קטן תחת בגדיהם בלא ברכה, שלא לבטל מצות ציצית מכל וכל שאין זה אלא אסמכתא, וגם נוהגין להניח ציצית ותפילין במנחה ולברך עליהם:

^ד ולהדיוט הנותן שלום משיבין בשפה רפה כדי שירגיש. לבוש סימן תקנ"ט ס"י.

^ה סי' תקנ סעיף ג.

^ו ואין מברך על הבשמים. עס"י תקנ"ו.

^ז ואינו מברך לא על הנר ולא על הבשמים. שם.

רמז ליום הגזירה

בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ (תענית פ"ד מ"ו)
הגאון רבי שלמה בדיחי זצ"ל, הביא לדרוש את הפס' "ותשא כל העדה" וגו', שהוא המקור לדברי חז"ל המבארים שנקבע יום זה כבכיה לדורות, בראשי תיבות מעניין זה, וז"ל:
"ותשא כל העדה" נוטריקון: "וליל תשיעי של אב, כלייה לדור המדבר, על דבר המרגלים" ע"כ.

{שם ב' עולת שלמה עה"ת עמ' ש"ל}

קטעים מתוך תכלאל פעמון זהב כת"י מכמורה"ר יצחק ב"ר אברהם ונה זיע"א, עם הערות וציונים.

גאון עוזינו מהר"י ונה זצוק"ל היה כידוע אחד מיוחד מגדולי חכמי תימן הקדמונים [לפני כארבע מאות שנה] וחיבר חיבורים רבים ונפלאים, פירוש גדול על התכלאל כלול בהלכות ומנהגים, ומהרי"ץ בעץ חיים מרבה להביא מדבריו, וספריו נתפשטו מאוד בכל תימן עד הדורות האחרונים, וכמו שרואים ריבוי ההעתקות ששרדו לפנינו, וכן חיבר עוד חיבורים רבים בהלכה ובקבלה, ולצערנו אך מעט מהם נדפסו. ויה"ר שזכותו תגן בעדינו אכ"ר.

הלכות ט"ב של מהר"י ונה ערוכים עפ"י כמה כת"י, ובהם כתבי יד קדשו של מהר"י ונה, כפי הידוע מהר"י ונה כתב את סידורו בכמה מהדורות, ואף יש כתבי יד שהוסיפו הסופרים על דברי מהר"י ונה.

הוספות שאינם בכל המהדורות הקפנו בסוגרים מרובעות, כמו"כ הוספנו כותרות לקטעים, כדי להקל על הלומדים והמעיינים.

סדר תשעה באב

[משנכנס אב]

משנכנס אדר מרבים בשמחה ובר ישראל דאית ליה דינא בהדי גוי לא לישתמיט מניה דנפיש מזליה, ומשנכנס אב ממעטין בשמחה^א, ובר ישראל דאית ליה דינא בהדי גוי לשתמיט מניה דרע מזליה^ב, ולפיכך^ג שבוע שחל בו ט"ב באב אין מסתפרין בו ואין מכבסין, ואין עושין סעודת אירוסין ונישואין מר"ח עד התענית וכו'.

[סעודה המפסקת]

ערב ט' באב אחר המנחה הולכין לבתיהן לאכול סעודה המפסקת מבעוד יום כיום כפורים, אלא שסעודת כפורים מעלה על הסעודה כל מיני שמחה

^א תענית כ"ט א'.

^ב תענית כ"ט ב'.

^ג לשון "ולפיכך", צ"ב קצת דקאי משנכנס אב, ומסיים בשבוע שחל בו ט"ב, ואפשר דלפיכך קאי על מה דמסיים ואין עושין סעודת אירוסין ונישואין מר"ח עד התענית, ומ"מ צ"ע למה הכניס רבינו דין שבוע שחל בו ט"ב בתוך דין משנכנס אב ממעטין בשמחה.

אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו שהוא זמן שמחה, וזה הפך אלא יושב בין תנור לכירים, אין אוכלין^א אלא לחם יבש ומטבלין אותו במלח, ואוכלים בצים מגלגלות שזהו מאכל אבלים, ולא יעשה תבשיל ואפילו שלעדשים. ואם היו שלשה שאכלו עוטין על שפם וכל אחד מברך לעצמו ולא יזמנו^ב. [נוסחא אחרת - ומתעטפין כאבלים^ג, ואין אוכלין אפילו תבשיל שלעדשים או ביצים מגולגלות שהוא מאכל אבלים^ד. ואמר הר"ם במז"ל^ה בסעודה המפסקת מעולם לא עשינו אפילו תבשיל שלעדשים. ואם היו ג' או יותר אוכל כל אחד מהן לבדן כדי שלא יתחייבו בזימון^ו].

[ערבית איכה וקינות]

ואחר שישלימו הסעודה הולכין יחפין לבית הכנסת, ונוהגין לשנות מקומם כמו שעושה האבל^א, ויושבין על הקרקע^ב, ופותחין במזמור על נהרות בבל ומזמור אלהים באו גוים בנחלתך, ואחר כך עומד ש"ץ ופורס על שמע בברכותיה, ועומדין להתפלל ואומר רחם במקום תשכון, וכשמשלימין אומר קדיש ואינו אומר תתקבל^ג, ואחר כך יושבין וקורין איכה ומן הקינות

^א היינו מי שאפשר לו, כמו שכתב הטור סי' תקנ"ב וז"ל: אבל למי שאפשר יחמיר על עצמו כר"י בר' אלעאי שבערב ט"ב היו מביאין לו פת חריבה במלח ויושב בין תנור לכירים ושותה קיתון של מים ודומה לו כמי שמתו מוטל לפניו.

^ב כ"כ המג"א סי' תקנ"ב והובא בשתילי זיתים ס"ק י"ג, ומשנ"ב ס"ק י"ט.

^ג ראה תענית י"ד ב', לענין תעניות צבור על הגשמים: והן מתעטפין ויושבין כאבלים וכמנודין, כבני אדם הנזופין למקום, עד שירחמו עליהם מן השמים. ע"כ. אך מה שכתב רבינו שיש להתעטף בשעת סעודה המפסקת, לא מצאתי במקור נוסף. ומהרי"ץ בעץ חיים כתב שאחר הסעודה יתעטף כאבל.

^ד ר"ל אלא לחם יבש במלח, כנ"ל.

^ה תעניות פ"ה ה"ט, והובא בטור סי' תקנ"ב.

^ו טור סי' תקנ"ב שכן נהג הרא"ש, וכך פסק השו"ע ס"ח.

^א וכ"כ מהרי"ץ בעץ חיים שנהגו לשנות את המקום, מקור המנהג ממסכת סופרים פ"ח ה"ז: ויש שמשנין את מקומן, ויש שיורדין מספסליהן למטה. ע"כ. אולם השתילי זיתים העלה הגהת הרמ"א בסי' תקנ"ט ס"ד שאין צריך לשנות מקומו בט"ב, וכן המנהג המפורסם, שכן אף באבל עצמו לא נהגו שישנה מקומו.

^ב מסכת סופרים הנ"ל.

^ג כ"כ מהר"י צובירי זצ"ל בספר ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קל"ד בשם ספר המוסר, אמנם בטור ובב"י סי' תקנ"ט כתבו דבקדיש שאחר ערבית אומר תתקבל, ורק בקדיש שלאחר איכה וקינות אינו אומר תתקבל, וכ"כ בשתילי זיתים שם.

של ר' יהודה הלוי וראב"ע, ומסיים בעזרה נא ימינך רמה שמסיימת ובא לציון, ואח"כ עומד ש"ץ ואומר ובא לציון עד יי מלכותיה קאים וגו', ומשלים התפלה ואומר קדיש וברכו ועלינו לשבח כן דעת הר"ד אבודרהם ז"ל, אבל ריק"א אמר^י שאין אומר אלא ואתה קדוש.

ולא ידליקו כי אם נר אחד לקרות לאורו קינות ואיכה^י, וכשמשלימין התפלה הולכין לישן, ושוכבין מוטיין על הארץ, ומניחין אבנים תחת מראשותיהן^{טו}, [וכללו שלדבר שמשנין קצת מהמנהג^{טז}].

[נטילת ידים שחרית]

וכשננעריין משנתם רוחצין ידיהם עד הפרק מפני טינוף הידים, ואף ביום הכפורים כן אם ישן, שלא אסרו אלא רחיצה שלתענוג, כמו שפסק רבינו יעקב בן אשר זצ"ל^י ור' יוסף קארו ז"ל^{יח} [להעביר רוח רעה ששורה על הידים בעת השינה^{טז}].

[סדר תפלת שחרית]

[ובשחרית הולכין לבית הכנסת יחיפים], והולכין להתפלל ומשנין מקומן כמו בערב, וקורין הברכות^כ והזמירות שלחול ומקצריין בפיוטים שנוהגין לומר בכל יום, ומותר לקרות משנת איזהו מקומן^{כא}, ואומריין תמורת אז ישיר, [שירת] האזינו, כשמגיעין לומר על כל ברכה ותהלה, אומריין האזינו עד ויבא משה, ולא יאמרו ויושע.

^{יג} שו"ע סי' תקנ"ט ס"ב.

^{יד} שו"ע סי' תקנ"ט ס"ג.

^{טו} שו"ע סי' תקנ"ה ס"ב.

^{טז} רמ"א שם.

^{יז} הטור סי' תקנ"ד.

^{יח} שו"ע סי' תקנ"ד ס"י.

^{יט} ובא לאפוקי מדעת הרמב"ם פ"ז מתפלה ה"ח שכתב שביוה"כ ות"ב שאין בהם רחיצה אין מברך על נטילת ידים.

^כ בכת"י אחר נוסף: ופרשת העקידה ופרק רבי ישמעאל והזמירות.

^{כא} שו"ע סי' תקנ"ד ס"ד.

[אין לובשים ציצית ותפלין בשחרית]

ואין לובשין ציצית ולא מניחין תפלין, ומי שיש לו טלית קטן מניח תחת בגדיו בלא ברכה^{כב}, ואם אין לו אלא בגד אחד קושר ציציותיו כדי שלא יתחייב בברכה, כמו שעושה העובר בבית הקברות^{כג}.

ולמה אינו לובש ציצית ולא תפלין, לפי שהוא בא בשאר ימים אצל המלך, ולא ייחל פני המלך אלא במלבושים שהוא רצוי בהם אצל המלך, ובזה היום נתגרש מביתו של מלך בבזיון, לפיכך ראוי לו לישב לפני המלך משומם, כדי שירחם עליו, וישב לפניו כעני המושלך^{כד}.

ועוד לפי שהאבל אסור ללבוש תפלין^{כה} שהן נקראין פאר שנאמר פארך חבוש עליך, ובאבלותו ראוי לו שלא ילבש אלא בגדים פרומים^{כו}.

[נפילת פנים]

ואין נפילת פנים בתשעה באב, ויש מקומות שנופלין^{כז}.

[הוצאת ספר תורה]

ומוציא החזן ס"ת ואינו אומר אל ארך אפים אלא אומר קינות שכתבנו. ויש אומרים^{כח} שאין אומרים [קדיש] תתקבל צלותכון בט' באב^{כט} משום שנאמר^ל גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי. וכן יש אומרים שאין הכהנים

^{כב} שו"ע סי' תקנ"ה ס"א.

^{כג} מנהג זה הביא מרן בבית יוסף או"ח סי' כ"ג שכן נהגו קצת לומדים, אמנם מרן השיג על מנהג זה שלא הועילו כלום, עיי"ש הטעם. וכך פסק בשו"ע סי' כ"ג ס"ב: יש נוהגים לקשור שני ציציות שבשני כנפים זה עם זה כשנכנסים לבית הקברות, ולא הועילו כלום בתקנתן.

^{כד} לא מצאתי טעם זה במקורות נוספים, הטעם שהביאו הראשונים (מהר"ם תשבץ קטן סי' ס', מרדכי תענית סי' תתצ"ה, הגמ"י פ"ה מתעניות ה"ג, טור סי' תקנ"ה) הוא משום דכתיב בצע אמרתו ואמרין במדרש איכה בזע פורפירין דיליה, ויתכן דהוקשה לו טעם הראשונים כמו שהקשו המהרי"ל ומהרא"ק על זה דא"כ לא נתפלל דכתיב שתם תפלתי, ועל כן הוצרך לטעם זה.

^{כה} מו"ק כ"א א'.

^{כו} ודעת מהר"ם (בתשבץ סי' נ"ט ובשאר מקורות הנ"ל) דאין להניח תפלין בט"ב מטעם זה, וכן הרמב"ם (פ"ה מתעניות הי"א) הזכיר מנהג מקצת החכמים שלא הניחו תפלין של ראש, אמנם בתשו' הגאונים שע"ת סי' קנ"ה כתבו דאבלות ישנה היא ורשאי להניח תפלין, וכן הסכימו רוב הראשונים, הרמב"ן בתורת האדם, הרשב"א בתשו' ח"ה סי' רי"ד, שבלי הלקט סי' ע"ר, ועוד. וכתבו הגמ"י דמנהג מהר"ם להניח תפלין במנחה, וכתב הב"י סי' תקנ"ה שכן מנהג העולם, וזו שיטת רבנו, וכן מנהג כל קהילות תימן.

^{כז} פסקה זו כתב מהר"י ונה באחד מכתיו"ק בסוף סדר ט"ב, אמנם בכת"י אחרים סתם שאין נופלין על פניהם, וכ"ה לקמן שאין אומרים צדקתך בט"ב שחל במוצ"ש.

נושאים כפיהן משום שנאמר^{לא} ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם, ויראה לי שאם נוהגין שלא לומר תתקבל שאומרים אותה במנחה כשאר ימים^{לב}, כמו שנושאים כפיהן במנחה, וכן במנחה לובשין ציצית ומניחין תפלין כדרך [כמו שפסקו הפסקנים]^{לג}, ואין משנין מקומן, שעת נחמה הוא, שמנחמין הצבור באותה שעה, ומבקשין רחמים על המקדש שיבנה, ולכן מפטירין בנביא שובה ישראל אחר הספר לומר שישוּבו כדי שירוחמו בבנין המקדש. ואומר החזן בפתח ההיכל אל ארך אפים כמו שפסקו הפוסקים וכן כתב הר"ד אבודרהם.

ושמשלים ש"צ חזרת התפלה בשחרית אומר קדיש, ומוציא ס"ת ואומר בפתח ההיכל על היכלי אבכה וכו'.

[חתימת ברכה השלישית בהפטרה]

וחותם בברכת ההפטרה בברכת העיר האבלה^{לד}, מפני שברכת הפטרה לעולם חותמין בסופה מענין היום, אם הוא שבת בענין שבת, ואם הוא יום טוב בענין יום טוב, וכן אם היה כפור. אבל כאן הואיל וענין היום חרבן ירושלים חותמין בבונה ירושלים, וכן ראינו במקומות שראוי לסמוך עליהם^{לה}.

ואחר שמשלים לקרות בס"ת וההפטרה אומר ייי הושיעה^{לו} אשרי יושבי, וקורין איכה וקינות ולא יפסיקו, ומסיים בעזרה נא ימנך רמה ומשלים ובא לציון כולו וכל סדר התפלה.

וקורין ספר איוב עם פירושיו, ובדברים הרעים שבירמיה עם פירושיהן.

^{כח} הגמ"י סוף הל' תעניות, וכ"כ הטור סי' תקנ"ט, וברמ"א ס"ד, והעלה הגהה זו בשתילי זיתים.

^{כט} עי' לעיל שסתם רבינו שאינו אומר תתקבל.

^ל איכה ג' ח'.

^{לא} ישעיה א' ט"ו.

^{לב} כ"כ האבודרהם, והובא בשתילי זיתים סי' תקנ"ט ס"ק ט"ו, וכן מתבאר מלשון הרמ"א בדרכי משה ובהגהה סי' תקנ"ט ס"ד שאין נמנעים אלא עד היציאה למחר מבית הכנסת.

^{לג} שו"ע סי' תקנ"ה ס"א.

^{לד} בא לפרש למה חותמין "בונה ירושלים", ולא מענין יום ט"ב.

^{לה} פסקא זו מהחידושין באחד מהכת"י.

^{לו} ואין אומרים פסוק והוא רחום לשיטת רבנו, כיון שאין נופלים על פניהם.

ואסור לקרות בתורה ובהלכה [ובאגדות משום שנאמר פקודי ייי ישרים משמחי לב], אבל מותר לקרות עניני היום [כגון פירושי קינות ואיוב], והרגיל להרבות בפיוטי תפלות וזמירות ופסוקים מתפלל כדרכו ואינו מונע כלום [כמו שכתבנו למעלה].

וכשקורין הקינות אחר תפלת השחר אסור להפסיק בקינות בדברים אחרים, או לצאת מבית הכנסת, עד שישלימו הקינות^{לז}.

[איסור שאלת שלום]

ואסור לשאול שלום בתשעה באב^{לח}, אלא אומר אדם לחבירו, תבושר בנחמת ציון, והוא משיב לו ואתה תזכה לראות בבנין ירושלים^{לט}, ותלמידי חכמים ששאל אותם עם הארץ שלום משיב לו שלום בשפה רפה וכובד ראש.

[איסור לבישת בגדים חדשים ומכובסים]

ואסור ללבוש כלים חדשים ומגוהצים עד מוצאי התענית. ומי שקנה כלים חדשים באותו השבוע שלפני התענית לא ילבוש אותם עד לאחר ט' באב^מ.

[איסור רחיצה כל היום]

ואסור ברחיצת פניהם ידיהם ורגליהם כל היום, ומה שנוהגין קצת לרחוץ קודם תפלת מנחה טעות היא בידם, כי לא נמצא לזה התור בכל דברי הפוסקים אלא שאסור עד אחר תפלת ערבית^{מא}, ע"כ.

^{לז} מסכת סופרים פרק יח ה"ז: בשעת הקינות, אסור לספר דבר ולצאת לחוץ, כדי שלא יפסק לבו מן האבל, וכל שכן לשוח עם גוי. וכ"ה בטור ושו"ע סי' תקנ"ט ס"ה.

^{לח} כ"ה בתוספתא תענית (פ"ג) אין שאילת שלום לחברים בתשעה באב אבל משיבין את ההדיוטות בשפה רפה. ובירושלמי (פ"א דתענית הלכה ח') אין שואלים בשלום חברים בתשעה באב אבל משיבין את ההדיוטות בשפה רפה. ובמסכת סופרים פרק יח ה"ז: ואין אומרים שלום זה לזה כל הלילה וכל היום, עד שישלימו העם קינותיהן.

^{לט} כ"ה בתכאליל הישנות, וכן הובא במצפ"ת עמ' קע"ו מתכלאל לפני שלש מאות וחמישים שנה, שהיא תקופת רבנו.

^מ משמע דס"ל דאין איסור לקנות כלים חדשים בשבוע שחל בו תשעה באב, וזה דלא כדברי הרמ"א (סי' תקנ"א ס"ז) שכתב דאין לקנות בגדים חדשים מראש חודש, ועי' רביד הזהב חלק החידושים שם שהעיר שלא מצא מקור בב"י ובתה"ד לדברי הרמ"א, אלא דהרמ"א למד כן מסברא דאם אסור לתקן בגדים חדשים, ה"ה דלקנות אסור.

^{מא} עי' בית יוסף סוס"י תקנ"ד שהביא דברי הרא"ש בתשובה (כלל כ"ז סי' ו') ששאלת אם בתשעה באב מן המנחה ולמעלה או סמוך למנחה קטנה אם יכול אדם לרחוץ פניו ידיו ורגליו להקרא אי

[ט"ב שחל במוצאי שבת]

ואם חל ט"ב במוצאי שבת אין אומרינן צדקתך במנחת שבת כלל^{מב}. ובסעודה המפסקת מעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו מפני כבוד שבת^{מג}, ואין אומרינן ויהי נועם^{מד} אלא קורין הקינות, ואחר הקינות אומרינן ואתה קדוש יושב תהלות ישראל, ולא יאמר ובא לציון, כן עושין במוצאי שבת בין בשאר ימי השבוע, וכסדר שעושין בלילה כך עושין ביום שאומרינן סדר הקדושה אחר הקינות, ובמוצאי שבת אחר הקינות מברך בורא מאורי האש ואינו מברך על הבשמים, ולמוצאי ט"ב מברך המבדיל על הכוס בלא בשמים, כל זה לשון הטור סי' תקנ"ט מאורח חיים^{מה}. ואומר הקינות הכתובות למוצאי שבת ממחזור הדפוס, ע"כ.

[סדר מוצאי ט"ב]

ובמוצאי ט"ב הולכין לבתיהן, [ומי שאפשר להם והם מחמירים ומדקדקים במצוות כ"כ], ויושבין בין תנור לכירים, [אין] אוכלין [אלא] לחם יבש, ומטבלין אותו במלח, ולא יציעו תחתיהן מצעות אלא יושבין על הקרקע, ונוהגין לאכול ביצים מגולגלות שהוא מאכל אבלים, כסעודה המפסקת

אמרינן מקצת היום ככולו כיון דהוי אבלות ישנה חלילה וחס אלא כל היום אסור עד כאן. והביא גם דברי הכל בו מי שמיקל לרחוץ מן המנחה ולמעלה רגליו עובר על דברי חכמים (תענית כ"ט ב') אך מנהג קדום שהנשים רוחצות ראשן מן המנחה ולמעלה ביום תשעה באב וזקנים הראשונים הנהיגו זה ועשו סמך לדבר על מה שאמרו באגדה (פתיחה לאסתר רבה אות יא ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד) כי המשיח נולד ביום תשעה באב וצריך לעשות זכר לגואל ולמנחם כדי שלא יתיאשו מן הגאולה, וזה דוקא לנשים לפי שהן חלושות מלהאמין בנחמות מפני שאינן יודעות ספר לפיכך צריכות חיזוק ע"כ. וכתב על זה הב"י ואני אומר כי המנהג ההוא נשתקע ולא נאמר וכל הבא להקל בדבר בין איש בין אשה כופין אותו שלא יעבור על דברי חכמים. ובדרכי משה כתב על זה ומיהו נוהגין להקל במלאכה ובכמה דברים אחר חצות אבל ברחיצה לא ראיתי שנהגו להקל. ועי' גם למהרי"ץ בעץ חיים (ל"ד ב') שכתב: קצת המונים טועים שרוחצים פניהם ידיהם ורגליהם בזמן המנחה ואין נכון להקל בזה כמעט כל הפוסקים שווים לאסור וכתב הרב בית יוסף סימן תקנד דכל הבא להקל בדבר בין איש בין אשה כופין אותם שלא לעבור על דברי חכמים. ע"כ.

^{מב} שו"ע סי' תקנ"ט ס"א.

^{מג} ברייתא תענית כ"ט ב', רמב"ם פ"ה מתעניות ה"ח, טוש"ע סי' תקנ"ב ס"י.

^{מד} שו"ע סי' תקנ"ט ס"ב.

^{מה} עיין שם.

עושין סעודה זו^מ, כי אותה הלילה היה הבית נשרף עד ליל י"א^מ, ולפיכך חסידים הראשונים^{מח} היו מתענים תשיעי ועשירי לילן ויומן עד ליל י"א, וחסידים האחרונים שתשש כוחם [לא יכלו להתענות שני ימים זה אחר זה היום והלילה יחד], היו אוכלין בלילה סעודת בנתיים ומתענין למחר^{מט}.
ואמר הרמב"ם^י מעולם לא עשינו תבשיל עד ליל י"א ואפילו שלעדשים, לפיכך אסור לעשות תבשיל עד ליל י"א. וגם אסור לאכול בשר ולשתות יין עד ליל י"א.

[ומה שלא נהגו כן הוא שיש לזה התר בהגהות מיימוניות^{נא} לאכול ולשחוט עופות ותורנגולים, כי בשרם אינו משמח^{נב}].

[אכילת בשר מי"ז בתמוז עד ט"ב]

ולענין איסור בשר ויין יש נוהגין שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין כל אותו השבוע עד מוצאי התענית, ויש מראש חודש, ויש מי"ז בתמוז^{נג}, אבל כסא דקדושא ודאבדלתא ובסרא בשבתא הכל מותר^{נד}, לפיכך אם חל ט' באב בא' בשבת מעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו מפני כבוד השבת^{נה}.

^{מו} לשון הטור סי' תקנ"ח ומ"מ מנהג כשר הוא שלא לאכול בשר בליל י' ויום י' רק להשיב הנפש שיהא קרוב לעינוי, ובדברי רבינו שמענו עוד שיש לנהוג בסעודה זו כסעודה המפסקת.

^{מז} בכת"י אחר: אותה הלילה שהוא ליל עשירי נשרף ההיכל.

^{מח} ירושלמי תענית פ"ד ה"ו, הובא בטור סי' תקנ"ח.

^{מט} בכת"י אחר: היו אוכלין בליל י' ומתענין כל יום י' עד ליל י"א דהיינו [שהיו אוכלין] סעודה בנתיים.

^י תעניות פ"ה ה"ט, והובא בטור סי' תקנ"ב.

^{נא} ל"מ בהגהות מיימוניות, אבל כך כתבו ראבי"ה סי' תתפ"ח והמרדכי תענית סי' תרל"ט והטור סי' תקנ"ב לענין סעודה המפסקת.

^{נב} מבואר שלא התיר לאכול בסעודה של מוצאי הצום אלא עופות, ויש קהילות שנהגו כן לענין אכילת בשר מר"ח אב או משבוע שחל בו, שאין אוכלים בשר בהמה, אלא עופות, אך בסעודה זו לפי הידוע נהגו הכל לאכול גם בשר בהמה.

^{נג} שלש מנהגים אלו בטור ושו"ע סי' תקנ"א ס"ט.

^{נד} שו"ע סי' תקנ"א ס"י.

^{נה} טור ושו"ע סי' תקנ"ב ס"י.

[דין ברית מילה בט"ב נדחה]

וכתב ר' יוסף קארו זצ"ל בספר בית יוסף¹¹ שאם חל ט' באב בשבת ונדחה לאחר השבת [ויש מילה בעיר] שבעל ברית והוא אבי הנימול אינו מתענה אלא עד חצות היום מפני שיום טוב הוא לו, ואם אינו דחוי מתענה ומשלים.

[סדר תשעה באב שחל להיות במוצאי שבת]

ותשעה באב שחל להיות במוצאי שבת מתחילין בתפלה מן ואתה קדוש ואין אומרים ויהי נועם, ולא ובא לציון, ובמוצאי תשעה באב מבדילין על היין ואינו מברך לא על הנר ולא על הבשמים.

וכל שאינו מתאבל על ירושלם אינו זוכה לראות בנחמתה, והמתאבל עליה זוכה לראות בנחמתה, שנאמר שישו איתה משוש כל המתאבלים עליה, ונאמר לשום לאבלי ציון פאר תחת אפר, הרחמן יזכינו לראות בנחמתה, אמן כן יהי רצון, ע"כ.

[לשון האבודרהם]

וז"ל הר"ד אבודרהם ט"ב שחל להיות במוצאי שבת אין אומרים ויהי נועם ויש מן הגאונים שכתבו כיון שאין אומרים ויהי נועם אין אומרים סדר קדושה, ורב צמח כתב אין אומרים ויהי נועם אבל אומרים סדר קדושה שהיא ובא לציון וכוליה סדרא, אבל ואני זאת בריתי אין אומרים שנראה כמקיים ברית על הקינות, ועוד מפני שכתוב בו לא ימוש מפך ובט"ב אסור לקרות בתורה וכן בבית האבל נהגו שלא לאומרו מפני שגם האבל אסור בד"ת, ואומר קדיש דעתיד ואין מבדילין על הכוס עד מוצאי ט"ב ואין מריחין עצי בשמים אבל מברכין על הנר קודם שקורין איכה, ובשחרית חוזר ש"ץ התפלה ובמקום נקדישך אומר נקדש את שמך הגדול כמו שמקדישין אותו בשמי מרום וכן כתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה וכו' ואומר קינות בישיבה וכשמסיים אומר בכייה בציון ומספד בירושלים ואומר קדיש דעתיד ומוציא ס"ת ואינו אומר אל ארך אפים ואינו אומר על הכל יתגדל וכו' ואומר סדר קדושה ולא יאמר ואני זאת בריתי ומחזיר ס"ת למקומו וכו' ולמנחה אומר אל ארך אפים ומוציא ס"ת וכו' עכ"ל.

¹¹ סי' תקנ"ט ס"ט.

[לשון רבנו בחיי בענין עשרה הרוגי מלכות]

וזה לשון הרב רבינו בחיי ז"ל ויש לך לדעת כי עשרה הרוגי מלכות אינו בזמן אחד שהרי ר' ישמעאל כהן גדול ורבן שמעון בן גמליאל ור' אלעזר בן דמא ורבי יהודה בן בבא ושמונת אלפים תלמידי חכמים היה בימי הבית ורבי עקיבה היה אחר החרבן ועיין עליו סוף פרשת מקץ, ע"כ. וכן בספר ר' מנחם ובצורור המור.

[שבעא דנחמתא ותלת פורענותא]

נהגו העם להפטיר בנחמות ישעיה מאחר ט"ב עד ראש השנה, ואף על פי שאינן מענין הפרשה כמו שאמר ר' יעקב בן אשר ז"ל בסימן תכ"ה. נהגו ברוב המקומות להפטיר בשלש תוכחות קודם תשעה באב ואף על פי שאינן מענין הפרשה, ואפילו חל ר"ח להיות באחד משלש אלו אין מפטירין השמים כסאי אלא תוכחה שלאותה שבת כמו שהביא ריק"א זצוק"ל מר' דוד אבודרהם בסימן תכ"ה מאורח חיים, ואלו הן, דברי ירמיהו, חזון, איכה עכ"ל.

מאחר ט"ב מפטירין בשבע נחמות ישעיה והן נחמו נחמו עמי, ותאמר ציון, עניה סוערה, אנכי אנכי הוא מנחמכם, רני עקרה, קומי אורי, שוש אשיש. ומה שמפטירין בנחמות ישעיה ולא בנחמות שאר הנביאים לפי שמשה הוכיח את ישראל בלשון איכה אשא לבדי וישעיה הוכיח בלשון איכה היתה לזונה.

ומה שהיו כתובות על הסדר בענין ההפטירות ולא כסדר שהן כתובות בנביא, הטעם לפי שאמר הקב"ה לנביאים נחמו נחמו עמי וגו' אמרה להם כנסת ישראל איני מקבלת מכם תנחומים אלא מפי הקב"ה מה הוא אומר ותאמר ציון עזבני יי וגו' אמרו לפני הקב"ה רבונו שלעולם עניה סוערה לא נוחמה כלומר לא רצתה ממנו תנחומין אמר הקב"ה אני מנחמה וזהו אנכי אנכי הוא מנחמכם ואומר לה רני עקרה לא (נוחמה) [ילדה] מפי הנביאים קומי אורי ומיד אמרה שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהי. ואם חל ר"ח אלול בשבת אין מפטירין השמים כסאי אלא הפטרת הנחמה שלאותה שבת עכ"ל¹².

¹² קטע אחרון מובא באבודרהם עיי"ש.

פסקים מכתבי כמוהר"ר חיים קרח זיע"א

מאת כה"ר הגאון רבי פנחס קורח שליט"א

רב ביהמ"ד שערי הלכה ב"ב

ומח"ס בית מועד ואורח מישור ועוד

בדיני תעניות ובין המצרים

א. שאלת על מה שכתב השת"ז הלכות תענית (סימן תקמ"ט) בסק"א בשם אז"ו וז"ל: מי שטעה ואכל באחד מהם (דהיינו בד' צומות יתענה בה"ב, עיי"ש). ואח"כ כתב ומ"מ צריך להשלים תעניתו, ומציין על זה עיין סי' תקס"ח ס"א עכ"ל.

מלשון זה מוכח דחובה הוא להתענות בה"ב מדינא. והנה אחר החיפוש מצאנו לשון אז"ו וז"ל: מי שטעה ואכל ב' בטבת יש לו להתענות בה"ב (מהרי"ל). ופשוט דצריך להשלים תעניתו אחר שאכל דמי שאכל שום יחזור ויאכל שום. עכ"ל. הנה מוכיח לשונו זה דאינו חיוב כי אם דרך כפרה להתענות בה"ב, ממה שכתב יש לו להתענות ולא כתב צריך להתענות או יתענה.

לכפרה על עונו ושגגתו. ועיין משנ"ב שם סק"ח.

ובספר מאמר מרדכי סי' תקמ"ט סק"ג כתב וז"ל: כתבו האחרונים בשם מהרי"ל דמי שטעה ושכח ואכל באחד מארבעה צומות יתענה בה"ב. ונלפק"ד דהא מילתא לאו מעיקר דינא הויא, אלא שראוי ונכון לעשות כן לכפר על שגגתו אשר שגג, והכי מוכח לקמן ריש סי' תקס"ח ע"ש בב"י ובמג"א סק"ד. ע"כ. ומבואר שדבריהם הם כמ"ש מו"ז דתשלומי תענית אינם מן הדין כי אם דרך כפרה.

הנה זה לשון מהרי"ל על אחד שטעה ואכל בעשרה בטבת הורה אליו מהר"י סגל להתענות בה"ב. ופשט לשונו משמע שחייב להתענות בה"ב ולכאורה אינו כדיוקו של מו"ז, אך המג"א בסי' תקס"ח סק"ד הביא דברי מהרי"ל, וכתב: ותענית ציבור דינו כ"ז בתמוז לענין זה שא"צ להתענות יום אחר אלא לכפרה. ומבואר דאינו חיוב אלא דרך כפרה וכמ"ש מו"ז. וראה תרומת הדשן סי' קנ"ו והו"ד בבאה"ט דתענית הקבועה שאסור לאכול מדינא א"צ להתענות יום אחר אם לא שכוונתו

ב. מי ששכח לומר נחם בברכת תשכון יאמרנה ברצה, עיין סידור מהרי"ץ בסדר תשעה באב.

ובספר מאמר מרדכי כתב לתמוה על מ"ש מרן בשם האבודרהם וז"ל: ואנכי הרואה נשארתי משתומם על המראה דהא מלשון הירושלמי מוכח בהדיא שמקומו בעבודה וכו', ומילתא דפשיטא היא לענ"ד, דנחם הוא להבא שהרי הוא לשון תפלה ובקשה שינחמנו ה' בבנין ירושלים, והוא מעין יעלה ויבא וכו'. והנה בהיותי נבון בענין זה מצאתי להרב א"ר שהשיג על הרב ט"ז וכו', גם ברי"ף סוף תעניות הובא הירושלמי הזה ופירש"י לשעבר כגון נחם על החורבן, ולט"ז אישתמיט זה. וכתב המאמר מרדכי דמה שהביא בשם רש"י אחר הס"ר נראה דאב ריהטא לא דייק שפיר, דהדבר פשוט שאין זה מפירש"י, דהא רש"י לא פירש שום דבר על מה שמביא הרי"ף ז"ל אלא המדפיס או המסדר הוא שמעתיק פירש"י שבש"ס על דברי הגמ' שמביא הרי"ף, וכמה פעמים מוסיף דברים מדיליה על דברי הרי"ף ואינו מרש"י. וכמדומני שהמעתיק פירש"י סביב האלפסי הוא ר"י בועז בעל שלטי הגבורים. עיי"ש עוד מש"כ בזה. ועיין ביאור הלכה שהביא דברי המאמר מרדכי והסכים עמו, וכתב שגם הרא"ה והריטב"א ס"ל דלהירושלמי אומרו בעבודה.

וכמהור"ר חיים כסאר בפירושו להלכות תפלה פ"י ה"י יצא לידון בדבר חדש

עיין מהרי"ץ שם שכתב: ואם שכח מלאומרה נ"ל דיאמרנה תוך ברכת רצה, והכי מפורש בירושלמי וז"ל היכן אומרה אמר רב דבר שהוא להבא אומרו בעבודה וכל דבר שהוא לשעבר אומרו בהודאה. והכי קי"ל כללא בגמ' דילן, אלא שנהגו שלא לאמרה ברצה רק באמצעיות מטעם שהיא דומה לבונה ירושלים, ונמצא א"כ אם שכח הדר דינא לאמרה במקום הקבוע לה מדינא, ודו"ק. ועיין מ"ש לעיל גבי עננו אם שכח לאמרו ומשם יש ראיה ג"כ לכאן. עכ"ל.

ובשו"ת רביד הזהב בסי' תקנ"ז וז"ל וכתב הרב בית יוסף בשם הר"ד אבודרהם שאם טעה ולא הזכירו במקום הנהוג שיאמר אותו בהודאה שהוא מקומו המיוחד לו מן הדין, ואם לא נזכר עד שהשלים תפלתו אינו חוזר ומתפלל. ע"כ. וכתב הרב ט"ז שיש ט"ס כאן וצ"ל בעבודה עש"ב. ונראה דאישתמיטתיה להרב ט"ז פי' רש"י בהרי"ף (תענית שם) על הא דאמר בירושלמי כל דבר שהוא להבא אומרו בעבודה וכל שהוא לשעבר אומרו בהודאה, שפירש"י לשעבר המתפלל על העבר כגון נחם על החורבן ועל הנסים, ע"כ. וכ"כ בשת"ז שם סק"ב. יוצא איפוא שנחלקו בזה מהרד"ם ומהרי"ץ, ומו"ז מכריע כמהרי"ץ.

לאמרה בעבודה אלא בבונה ירושלים
שהיא מעין אותה ברכה, ולפיכך אם שח
לאמרה במקומה, נראה לענ"ד דיאמרנה
קודם אלהי נצור כדין ענינו שהזכיר רבינו
ז"ל, דלא כמ"ד שנראה לו דיאמרנה
בעבודה. ועיין זית רענן שם מש"כ בזה.

ודלא כמהרי"ץ והפוסקים, וז"ל: דנראה
דהא דנהוג עלמא למימרה בבונה
ירושלים ולא רצו לאמרה בעבודה
כדאמור בירושלמי, דלמא משום דס"ל
מאחר שלא הזכירו בגמרתינו מימרא
דר"י דשמע מינה דפליגי עליה, דאין

ג. מי שנשא אשה ביום תענית ציבור ישלים תעניתו. וכן כשחל בתוך
שבעת ימי חופתו ישלים תעניתו. אבל יארצי"ט אם חל בשבעת ימי
חופתו אין צריך להתענות. (עט"זק סי' תקנ"ט).

שיארע ביום הנשואין עצמו, אבל בתוך
שבעת ימי החופה משלים תעניתו.
ואפשר שעל זה סמך מו"ז לומר דישראלים
תעניתו. וצ"ע.

ומש"כ כשחל תענית ציבור וכו' מקורו
בדברי השת"ז סי' תק"ן סק"ו וז"ל:
כשחל תענית צבור בתוך שבעת ימי
החופה, ישלים תעניתו. אבל יא"ר ציי"ט
אין צריך להתענות תוך שבעה אם נשא
אלמנה, או בחור אלמנה (עטרת זקנים סי'
תקנ"ט). ועיי"ע שו"ת רביד הזהב סי'
ל"ה מש"כ בזה, ועיי"ש בהערה שנטה
אמו"ר להקל לחתן ביום תענית והוא
דוחק שזה נגד המפורש בפוסקים. ועיי"ע
מש"כ ידידי הראב"ם בפירושו זית רענן
בשת"ז שם.

מש"כ דבנשא אשה ביום תענית ציבור
ישלים תעניתו, עיין שת"ז סי' תקנ"ט
סקכ"ה דשם כתב דבמקום שלא נהגו
לצום ביום החופה לא ישלים תעניתו.
ומשמע דבמקום שנהגו שהחתן צם ביום
חופתו ישלים תעניתו וצ"ל דבהא מיירי
מו"ז, אך צ"ב דמנהגינו שאין החתן צם
ביום חופתו ואמאי העתיק מו"ז דין זה
בסתמא. והנה מקור דין זה כתב המג"א
שם סקי"א בשם הר"ש הלוי בשו"ת סי'
ב'.

ושו"ר בכנסת הגדולה שהוא מקור דין זה
כמ"ש השת"ז ושם כתב: וכמדומה לי
שהמנהג בקושטנדינא דאפילו בנדחה
משלים תעניתו אע"פ שקושטנדינא מקום
שלא נהגו להתענות ביום הנשואין. וברור
הוא דלא התיר מהר"ש הלוי אלא בתענית

ד. בשת"ז בסי' תק"ס בסק"ג כתב בשם מג"א סיוד וכיור ומפיח עיין שם.
פי' סיוד סד ביתו בסיד, כיור צר צורות בסיד, ומפיח פי' צר צורות
במיני צבעונין (רש"י ב"ב פ' חזקת הבתים דף ס' ע"ב).

כבנין המלכים וכו' ועיין כס"מ שם
בביאור מפיחין. והרמב"ם שלא העתיק
כלשון הברייתא נקט לשון קצרה באמרו
כבנין המלכים באיזה אופן שיהיה. ובספר
"אלמרשד אלכאפי" לרבי תנחום
הירושלמי ערך פיה כתב ומפיחין -
הסיוד, והוא שאין מסיידין את הבית כולו,
אלא משאירים מקום בבית ששיעורו אמה
על אמה, זכר לירושלים וצער על חטאינו
שהביאו לידי חורבנה וגלותינו ממנה.

זה לשון השת"ז שם ואם נפלה אינו חוזר
ובונה אותה. ב"י, גמ' ב"ב דף ס' ע"ב.
כלומר אינו סד ומכייר ומפיח אותה.
ומקור דין זה הוא בברייתא שם, אין
מסיידין ואין מכיירין ואין מפיחין בזמן
הזה, לקח חצר מסויידת ומכויירת
ומפוייחת ה"ז בחזקתה. והרמב"ם בהל'
תעניות פ"ה הי"ב כתב משחרב בית
המקדש תקנו חכמים שהיו באותו הדור
שאינ בונין לעולם בנין מסוייד ומכוייר

ה. לענין שתיית הטוטו"ן בתשעה באב ובשאר תעניות ד' צומות, יש
מהאחרונים אוסרים אף בשאר ד' צומות וכל שכן בתשעה באב. ובספר
דרכי נועם כתב בפשיטות להתיר בשאר צומות בשאר צומות רק מפני
חילול השי"ת לא ישתנו ברחובה של עיר בין הגוים לפי שהם סוברים
שאנחנו מחמירים. ובספר שיירי כנסת הגדולה כתב דנדה למי ששתה
טוטו"ן בט"ב יעו"ש. ובספר בני חיי האריך וכתב דגם בט"ב אין איסור
אלא שנקיי הדעת בירושלים נמנעים ממנו. ובספר פרי האדמה הל' י"ט
מסיים בה והאידנא בירושלים תוב"ב נוהגים רוב התלמידי חכמים
ככולם לשתותו, רק בט"ב עד לאחר חצות היום אין שותין אותו.
וכדמעיינת שפיר תמצא דאותם ששותין אבק העשן דרך הנחירים
ומחמירים בשתיית העשן דרך שפופרת דלא מן השם הוא, שאין טעם
לחלק ביניהם דכולהו לריח עבידי. ועיין בספר שתי ידות שכתב דאיסור
חמשה ענויים שמענו והריח אינו בכללן. (שם).

בלקוטיו למשמרת בין תשובות רבות של
מהרי"ץ שהעתיקם בלקוטיו.

תשובה זו היא למהרי"ץ בספרו פעולת
צדיק ח"ב סי' כ"ג, והעתיקה מו"ז

באון וחיל לאסור העישון בט"ב, וכתב: האמנם חמסי על הני דשתו ליה ביו"ט ושתו ליה ביום התענית דממה נפשך אָנן, ששתי שתיות הללו אין להם ישיבה אחת בעולם, שאם הם שותים אותו ביו"ט משום דיש בו אוכל נפש והותרה בו הבערה איך שותים אותו ביום התענית, דהא אוכל נפש הוא ואסיר וכו', וכבר הקשיתי להם כן, ומהמבינים לא מצאו מענה, ואשר לא שם לבו אל דבר ה' שערי תשובות ודחיות רעועות לא ננעלו, והלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות וכו' עיי"ש מש"כ באורך.

לעומת זה בספר דרכי נועם להרב מרדכי בה"ר יהודה הלוי ממצרים, כתב לדחות הסברא שכ' השכנה"ג וז"ל תשובתו (סי' ט): על שתיית העשן שמוצאים אותו דרך קנים חלולים, כי לא נמצא זה בדברי הפוסקים, לפי שלא היה בימיהם, כי מקרוב עלה עשן זה ונתפשט בכל העולם, ורובם ככולם שותים אותו, אם הוא מותר ביום טוב או אם יש בו בית מיחוש מפני שאינו אוכל נפש והתורה לא התירה אלא אוכל נפש וכו'. גם יש מי שאומר שהשותה אותו ביום טוב אסור לשתותו ביום התענית דשוויה כאילו הוא אוכל נפש, והנוהג לשתותו ביום התענית יש לו לאסרו ביום טוב. צריך לחקור אם יש לסברא זו שורש לתלות זה בזה. ואחר שהאריך בדין העישון ביו"ט וצדדי הספק כתב בענין העישון ביום התענית וז"ל: ומה שאומרים שמי שנוהג לשתותו ביום טוב אסור לו לשתותו ביום התענית, ומי שנוהג לשתות ביום התענית אסור

ובדבריו כאן מבואר שיש להחמיר בעישון בט"ב עד חצות בין בשתיית הטוטו"ן ובין בשאיפת הטבק דרך נחירים. ומ"ש דכולהו לריח עבידי ביאור דבריו שאין כאן הנאת אכילה ושתיה אלא דומיא דריח שהוא דבר שהנשמה נהנית בו ואין כאן הנאה גופנית אף עשן הטוטו"ן אין בו הנאה גופנית, ולא עלה על הדעת שהטוטו"ן הוא לריח. ודו"ק.

והנה אע"פ שהמהרי"ץ החמיר בעישון בט"ב בכל גוונא עד לאחר חצות, הנה בסידורו ע"ח לט"ב כתב וז"ל: שתיית הטוטו"ן בט"ב כבר פשט איסורו משום חומרו של יום, אך שאיפת הטונבא"ק דרך נחירים לא שמענו לו שום איסור אפילו ביום הכפורים, זולתי בביהכנ"ס דראוי לאוסרו בכל השנה בפרהסיא כי היכי דלא ליהוי ביהכנ"ס כמערת פריצים, עיין לקט הקמח וחמ"י ושכ"ג ובס' פרי האדמה. ע"כ. וכן כתב בשו"ת פעו"צ ח"א סי' קע"ח וז"ל: וגם בט"ב וביוהכ"פ מותר גמור הוא [לשאוף דרך נחירים], ושאני שאיפת הטוטו"ן בט"ב דרך הפה דאסרו האחרונים משם השכנה"ג, דהתם טעמא רבה איכא שמסיח דעתו מן האבל וכו' עיי"ש. ומבואר דיש חילוק בין שאיפה דרך נחירים לבין שתיית הטוטו"ן. וצ"ע. וטעם החילוק כי כידוע שתיית הטוטו"ן נעשית מתוך ישיבה של מרגוע ומנוחה ויש בה הנאה, ואינו ראוי בט"ב להסיח דעתו מן האבילות ע"י שתיית הטוטו"ן.

וכדי לעמוד על דברי הרב מהרי"ץ בתשובתו יש מקום להביא שניים ממקורות תשובתו, דהנה בספר שיירי כנה"ג סי' תקס"ז בהגהב"י אות ג' האריך

לע"ד בענין זה שדעתי להתיר וראיתי שנתפשט המנהג להתירו, לאו עלי ידי קא סמכי, אדרבא אני באתי לתת טעם למה שנתפשט טעם היתרו וכו' ע"כ לשון הרב דרכי נועם.

והנה מש"כ מהרי"ץ בשם ספר שתי ידות לכאורה הוא טעם לסתור האיסור להריח טבק שהרי לא מצינו איסור הרחה בחמשה עניים, וא"כ אמאי אסר מהרי"ץ. והא לך לשון ספר שתי ידות להר"מ די לונזאנו בחלק דרך חיים (קב-ב): ימי צומות וכו' אעפ"י שלא כתבו הפוסקים שישתדל אדם להשלים מאה ברכות ע"י ריח טוב ביום צום, נראה בעיני דדבר פשוט הוא כי לא מצינו שיהיה הנאת הריח אסור אפילו בט"ב וביוהכ"פ. ע"כ. וצריך לומר דביאור דברי מהרי"ץ כך הוא, שהרי איסור עישון הטוטו"ן שיש בזה זלזול והסח הדעת מהאיבול של ט"ב ולא משום ההנאה גרידא שיש בזה, שהרי הנאה כזו אינה אסורה כמ"ש הרב שתי ידות וא"כ אם מטעם זלזול והיסח הדעת הוא אין לחלק בין שתיית הטוטו"ן לבין שאיפת הטבק בנחירים דבכולהו יש טעם להחמיר, אע"פ שכתבנו לעיל ביאור לחילוק שתיית הטוטו"ן שהוא נעשה באופן של נחת ומנוחה ותענוג לבין טבק ההרחה, אך לפי משנה אחרונה דמהרי"ץ כתב דאין סברא לחלק דאם בהנאה כזאת החמירו אף בהרחה יש להחמיר, אע"פ שחילוק גדול יש ביניהם.

והנה עד כאן לא דברו הפוסקים אלא בדין עישון הטוטו"ן, אבל בדין שאיפת טבק דרך נחירים לא הביא מהרי"ץ מקור לאיסור. אלא מדנפשיה כתב וכדמעיינת

לשתותו ביום טוב. (והיא כטענת הרב שכנה"ג), גם בזה לא אמרו כלום דמה שייכות יש לתלות זה בזה, דאע"ג שכתבנו דהוי כאוכל נפש מכל מקום אינו אוכל נפש ממש, ולא עדיף האי מטועם אוכל ביום התענית דמותר כל שאינו בולע, ואע"פ שהחיק נהנה ממנו, כל שכן בעשן זה שאין בו ממש, אלא טעם עשן בעלמא. הן אמת דיקרא אוכל לענין מה שנהנה החיך, מכל מקום אינו אוכל ממש, ולא יהיה יותר חמור ממטעמת ביום התענית. ואם תאמר מפני שנהנה בשתייתו ולכן ראוי לאסרו ביום התענית, גם זה אינו דלא מצינו שאסרו הנאות ביום התענית אלא דוקא אותם החמשה עניים שיש להם רמז מן הכתובים, אבל שאר עניים לא. מכל מקום בתשעה באב משום חומרו של יום ואבלו אסרו אותם עניים, ולא אסרום בשאר תעניות. א"כ כל שכן שתיית העשן שאין שום רמז משום מקום לאסרו.

ומכל מקום משום חומרו ואבלו של יום ראוי למנוע מלשתותו שלא להסיח דעתו מן האבל, דרך שאסרו לקרוא בתורה, כל שכן הא שדרכו להסיח דעתו דעתו של אדם, אבל בשאר תעניות אין אני רואה מקום לאסרו, אלא שראוי ליזהר מלשתותו בחוץ בשווקים וברחובות, שלא יראוהו הגוים ויש בדבר חילול ה', דאינהו אית להו שאסור לשתותו ביום תענית (כלומר ביום תעניתם של גוים) ואין ראוי כפי דעתם לזלזל בתענית שלנו לפנייהם לפי שהם מחזיקין אותנו שאנו מחמירים בכל דבר ודבר, לכן בעל נפש יזהר מלשתותו לפני גוים. זהו מה שנראה

בפרהסיא בבית הכנסת שבעוונות הרבים רבים מעמי הארץ מזמינים זה לזה ודבר זה אסור אף בשאר ימות השנה. ע"כ. והם הם דברי המהרי"ץ בסידורו דיש למנוע בכל השנה בביהכנ"ס דלא ליהוי להו בית הכנסת כמערת פריצים ומקור דבריהם הוא מספר לקט הקמח.

אך קצת צ"ע דעד כאן לא דיברו אלא במקום שנהגו לכבד זה את זה בהרחת טבק וכמו שראינו אצל מקצת עדות שיש מי שסובב בין הציבור ומכבדו בקמצוץ טבק, אבל בקהלותינו לא נשמע מנהג זה, אלא אם אדם חש באיזה צורך להריח טבק מבקש מחבירו ואף זה נדיר מאד. ועיין עוד ספר רביד הזהב סי' תקנ"ט ס"ז מש"כ בזה.

שפיר תמצא שאין חילוק בין עישון לשאיפת טבק בנחירים ואסור בט"ב. אך בסידורו ובשו"ת פשו"צ ח"א הנ"ל העתיק תחילה הדין כדמשמע בדברי הפוסקים שהביא שלא הזכירו דין שאיפת טבק בנחירים. אך בח"ב כתב מסברא דנפשיה דיש להחמיר גם בשאיפת הטבק והיא משנה אחרונה של מהרי"ץ. ואפשר שמטעם זה כתב הרב שושנת המלך בסי' תקנ"א את תשו' מהרי"ץ בח"ב לאסור בכל ענין, ולא הזכיר חילוק בין עישון טבק לשאיפת טבק דהלכה כמשנה אחרונה.

ובשתילי זיתים שם סקנ"ב כתב דהשותה טוטו"ן בתשעה באב מנדין אותו. ומותר לשאוף אבק הטבק בלא ריח טוב אלא כפשוטו, וביום הכפורים ראוי לאסרו

זכות עשו להחריב את בית המקדש ולשלוט בישראל

על הפס' "כשמוע עשו את דברי אביו, ויצעק צעקה גדולה ומרה" {בראשית, כ"ז, ל"ד} מבארים חז"ל, כי מחמת צעקתו של עשו ודמעותיו, זכו בניו לשלוט על ישראל בגלות.

הגאון רבי שלום כריף זצ"ל, עמד על קושי זה במדרש וז"ל: "ענין צעקת עשו מחודש, לא נהיה מיום בריאת העולם עד 'ונשגב ה' לבדו', אשר אמרו רז"ל בשביל ב' דמעות שהוריד נחרבו ב' מקדשין, ומה ארוכה מארץ מדה מרה כלענה קושיא זו עד מאוד לא אוכל ספור, דאף עמי הארץ בקושיא זו חכמים הם, ואין מגיד" עכ"ל.

ולכן תירץ הגר"ש כריף כמה תירוצים בענין עמוק זה, וכל אחד מהם הוא יסוד מוסרי עצום המלמד את האדם מה כוחו של רצון ותשובה, אפילו אצל הרשעים.

תירוץ ראשון תירץ הגר"ש, כי עשו הרשע, כאשר ביקש וזעק בתחנונים כי חפץ הוא בברכת יעקב, עורר כח בקשתו רעש גדול בשמיים, וזאת מאחר כי ידוע שהצדיקים הם חפצים בטוב ובברכה, ואילו הרשעים החפצים בחיי העולם הזה, הם החפצים בגשמיות ובקללה, וכלשון הפס' "ויאהב קללה ותבואה", ולא חפץ בברכה ותרחה ממנו", וכאן מצאנו את עשו, הזועק שלא כדרכו מעומק לבו ומבקש ברכה מאביו יצחק. ולכן זעקתו הכנה, זיכתה אותו משמיים לשכר עצום לבניו אחריו, שישלטו על ישראל אלפי שנים.

עוד תירץ הגר"ש, כי מכאן למדים אנו מה כוחם של דמעות, שהרי אמרו חז"ל ששערי דמעה לא ננעלו", ולכן אע"פ שלא זכה עשו בברכות, כיון שבכה עליהם, נפתחו לו שערי שמיים על אף רשעתו וזיכה את המלכות לבניו אחריו. ומכאן יש ללמוד מוסר עצום, ומה אם רשע שבכה זכה לכל זה, על אחת כמה וכמה בכייתו של צדיק מה היא יכולה לפעול בשמיים, בפרט שידוע שמידה טובה מרובה ממידת פורענות).

עוד תירץ הגר"ש, שבאמת אין לתמוה מדוע זכה עשו לכל זה מחמת בכייתו, ואילו אנו בוכים ולא רואים שזוכים אנו בעולם הזה לגאולה וכדו', וזה מחמת שכיון שבכה עשו, עורר הוא רחמי שמיים עליו, ולכן רצה הקב"ה לשלם לו כל שכרו בעולם הזה ולא להשאיר לו כל חלק לעולם הבא, ולכן נתן לו שכר עצום של שליטה לבניו בעולם הזה, אך שכרם של עם ישראל ודמעותיהם שמור לעתיד לבוא כפל כפליים נצח נצחים בעולם הבא. ואדרבה, ממה שקיבל שכר עצום על דמעותיו, ניתן ללמוד כמה דמעות יכולות לפעול וכמה ניתן לזכות על ידם.

עוד תירץ הגר"ש, כי מדמעותיו של עשו לימד הקב"ה דרך תשובה לרשעים, דאע"פ שהרשיע האדם ונתמלא בחטא, לא יכנס הוא לכלל יאוש ויחשוב שאין לו סיכוי, שראה יראה מה אירע לעשו הרשע, שבעבור דמעותיו זכה להוריש מלוכה לו ולבניו אלפי שנים, ומכאן ילמדו כל הרשעים שדלת התשובה פתוחה ושערי דמעה לא ננעלו, ויתעודדו לחזור מדרכם הרעה ולתקן את אשר עיוותו בעולם הזה.

עוד תירץ הגר"ש, כי כל מה שזכה עשו לכך הוא בזכות שכיבד את אביו, שעמדה לו זכות מצוה זו שבזמן בכייתו עמדו לו זכויותיו לתת מלוכה לזרעו, ובזה לימד דעת לעם כמה חשובה מצוה זו. ובזה הוסיף הרב, כי ענין כיבוד האב שעשה עשו, נקבע מראש משמיים שיהיה, והטעם הוא, שהרי מתחילה נתנבאו על יעקב ועשו ששניהם ישלטו בעולם בזמנים מחולפים "ולאום מלאום יאמץ", ולכן כל אחד מהם היעה צריך זכויות לשלוט בעולם, ויעקב הלא מרובה זכויות ומצוות היה, ולכן כדי שגם עשו יוכל לשלוט בעולם כשיעקב לא ישלוט בו, זיכוהו מן השמיים שיכבד לאביו בהידור רב כדי שמצווה זו תעמוד לו שיוכל לשלוט על העולם בבוא העת.

{שם ב' חידושי הרש"כ עה"ת פרשת תולדות}

◆

**שפתי
ישינים**

◆

הנהגות ופסקי הלכות כמוהר"ר יוסף צובירי זצ"ל

מתוך קובץ הנהגות ופסקי הלכות הנמצא בשלבי עריכה*

עניני בין המצרים ותשעה באב

בין המצרים

- א. נהגו שלא ללבוש בגדים חדשים מי"ז בתמוז², ואף בגדים שאינם חשובים שאין מברכים עליהם שהחיינו נהגו שלא ללבושם בימים אלו³.
- ב. מנהג אבותינו ידוע שנהגו לברך על פרי חדש בבין המצרים⁴.
- ג. לא נהגו להימנע מאכילת בשר ושתיית יין אף בשבוע שחל בו ט"ב, מלבד בסעודה המפסקת האסורה באכילת בשר ושתיית יין מן הדין⁵.

* תודתינו נתונה להרה"ג העורך שליט"א שנאות לפרסם קטעים אלו בקובץ זה.

² ויצבור יוסף בר ח"ד פרק כ"א ס"א א'.

³ כן השיב רבינו לשואל בעל פה. והנה המג"א תקנ"א ס"ו ס"ק כ"א הביא דברי הב"ח דאסור ללבוש בגדים חדשים מי"ז בתמוז מפני שין מברכין שהחיינו, ומסיק דבשבת שמברכים שהחיינו יכול ללבוש הבגד. ע"כ. ובמשנ"ב ס"ק מ"ה כתב מהאחרונים דבגדים שאינם חשובים שא"צ לברך עליהם שהחיינו בודאי מותר לקנותו וללבושו מי"ז בתמוז. ע"כ. וכל זה הוא מפני דסבירא להו דטעם האיסור משום שהחיינו אולם מנהגינו שטעם האיסור משום שמחה הוא, וכמו שנוזכר טעם זה בא"ר סי' תקנ"א בשם מעדני יו"ט והובא בשעה"צ ס"ק מ"ח, ולכן המנהג המפורסם שאין לובשים בגדים חדשים אף בשבת וכמשמעות סתימת מאור הגולה מהרד"ם זיע"א בשתילי זיתים תקנ"א סק"ג.

⁴ ויצבור יוסף בר שם סי' ה', ושם הביא דבשו"ע סי' תקנ"א סעיף י"ז כתב שטוב להיזהר מלברך שהחיינו בין המצרים והשתילי זיתים הביא מהמג"א שהטעם משום שהזמן ההוא זמן פורענות ולא מטעם אבילות דלא מצאנו שהאבל אסור לברך שהחיינו, ומה"ט כתב הרמ"א שם שפרי שלא ימצא אחר תשעה באב מותר לברך עליו שהחיינו ולאוכלו בבין המצרים. וגם הגאון בביאור הגר"א על סעיף ז' כתב וז"ל מותר לברך שהחיינו בין המצרים על פרי וכו' ומותר אפי' בערב תשעה באב, כי לא נאסרה ברכה זו לאבל כלל עכ"ל. וכן כתב שם רבינו שמנהגינו גם לאבל שמברך בימי אבילותו שהחיינו על פרי חדש.

⁵ שם סי' ג', וג' מנהגים אלה מנאם מרן בשו"ע שם סעיף ט' ובשתילי זיתים שם בס"ק ל"ז כתב מהב"י בשם הרשב"א דאין זה אלא מנהג דמעיקר הדין הרי אפילו בערב תשעה באב קודם סעודה מפסקת מותר לכול בשר ולשתות יין ע"כ. והביא עוד רבינו מקור למנהגינו ממה שכתב רב שרירא גאון והובא באוצר הגאונים מסכת תענית חלק התשובות סי' צ"ה שג"כ כתב שאין איסור בשר ויין אלא בסעודה מפסקת, וגם בספר האשכול בהלכות תשעה באב סי' כ"ה אחר שהביא מנהגים אלו

- ד. ביהדות תימן לא שמענו ולא ראינו מי שיאמר קינות בשבתות אלו.¹
- ה. מנהגינו שאין נמנעים מלרחוץ כל הגוף בחמין מראש חודש וכן בשבוע שחל בו תשעה באב ואפילו בערב תשעה באב רוחצים בחמין², אמנם נהגו בתימן לסגור בתי המרחצאות הציבוריים³.

ערב תשעה באב – סעודה מפסקת

- ו. כובאנה דינה כפת, ואינה חשובה תבשיל לענין איסור שני תבשילין⁴.

כתב ומיהו דקדוקי דחומרא ניהו דמעיקר שמעתא לא אסיר לן בשר ויין אלא בסעודה שמפסיק בה בערב תשעה באב משש שעות ולמעלה והא דתנן משנכנס אב ממעטין בשמחה לא אמרו אלא לענין מילי דשמחה עכ"ל. וגם ברבינו ירוחם כתב בספר אדם נ"ח ח"ב וז"ל ערב תשעה באב לא יאכל בשר ולא ישתה יין, ודוקא אחר חצות היום ובסעודה שמפסיק בה אבל קודם חצות אפילו בסעודה שמפסיק בה או אפילו אחר חצות בסעודה שאין מפסיק בה מותר עכ"ל. וכ"ה בשבלי הלקט (השלם רס"י רס"ה) ובתניא רבתא סי' נ"ט לרבינו יחיאל אחר שהביאו דברי שמואל דלא יאכל אדם בערב תשעה באב בשר ולא ישתה יין כתבו וז"ל פירוש אפילו אחר חצות היום אוכל בשר ושותה יין אם אינה סעודה המפסקת ואם אוכל קודם חצי היום אפילו בסעודה שמפסיק בה אוכל בשר ושותה יין ואינו נמנע וכן הלכתא עכ"ל. ועיין בשו"ע כתב בסעיף י"א כל מי שאוכל בשר במקום שנוהגים בו איסור, פורץ גדר וישכנו נחש עכ"ל. כאן בא"י שהקבעו בה בכל דבר מנהגי כל קהילה וקהילה, וכל קהילה נוהגת מנהגי אבותיה (בענין זה יש עוד להאריך ואין כאן מקומו) א"כ לא חשיב כאן מקום שנהגו בו איסור וכן נהג כאן רבינו ועוד מרבתינו מנהג זה וכ"ה באור לציון בענין מנהג זה.

¹ שם סי' ב' ושם הביא רבינו מהחיד"א בברכי יוסף שם שמנהג ארץ ישראל שלא לומר שום קינה כמו שכתוב בסידורים וכ"ה במחזיק ברכה ושם הביא החיד"א משו"ת זקן אהרון שכתב שאסור לומר קינות אלו בשבת (חזון) ושכן כתב הרדב"ז (ח"ג סי' תרמ"ה) לדחות מנהג זה בחריפות עכ"ד החיד"א.

² כל מנהגים אלו להמנע מן הרחיצה בימים אלו הובאו בשו"ע בסי' תקנ"א סיף ט"ז.

³ שם סי' ד', ושם הביא רבינו מהשתילי זתים את דברי הב"י בשם הרב המגיד שהדבר ברור דבדין גמור שאפילו בערב תשעה באב מותר לרחוץ עכ"ל. עוד הביא רבינו סמך למנהגינו ממש"כ רב האי גאון הובא באוצר הגאונים למסכת תענית (בחלק התשובות סי' ק"ו) כל זמן שמותר לאכול בשר ולשתות יין בערב תשעה באב כמו משש שעות ומעלה בסעודה שאין מפסיק בה, מותר גם כן לרחוץ ואפילו לאחר שאכל ושתה כל צרכו בסעודה המפסקת ויש עוד שהות ביום לאכול ולשתות ורצה לאכול עוד הרשות בידו לאכול ולרחוץ ולסוך וכו' עכ"ל. [ומש"כ רב האי גאון שמותר לאכול אחר סעודה מפסקת כן נפסק בשו"ע סי' תקנ"ג סעיף א' שמותר לחזור ולאכול א"כ קבל עליו בפירוש שלא לאכול עוד היום]. וכתב רבינו שם שמה שלא נמנעו לרחוץ בימים אלו היה להם היה בזה גם ענין כדי להתפלל בנקיות שיש בזה משום הכון לקראת אלוהיך ישראל, ועכ"ז סגרו בתי המרחצאות הציבוריים לעשות היכר לזמנים אלו.

ז. רבינו לא טיבל את הלחם באפר בסעודה מפסקת.^ז

ח. רבינו ישב בסעודה זו על כסא במקומו שאכל בשאר ימות השנה.^ח

יום תשעה באב

ט. רבינו לא שינה במשכבו בתשעה באב משאר ימות השנה.^ט

זכר לחורבן

י. רבינו לא היה קורע בראיית הכותל המערבי.^י

^ז כן השיב רבינו לשואל בעל פה. ולעיל נתבאר דדעת רבינו שהקובע סעודה על הכובאנה ראוי לו לאכול בתוך הסעודה מפני הספק אם חשובה כמבושלת, ולכן לענין ב' תבשילין נקט דודאי אין להחמיר לדונה כתבשיל אלא כפת, ופת אינה חשובה תבשיל לאיסור שני תבשילין כמש"כ בא"א בוטשאטש סי' תקנ"ג ד"ה עוד מצאתי. ועיי"ש מש"כ עוד אודות לביבות אפויות. ונראה מזה שגדר תבשיל בסעודה מפסקת חלוק הוא מדיני ברכות, דלגבי סעודה מפסקת כל שבא בתואר פת אינו נידון כתבשיל כי עיקר הטעם באיסור ב' תבשילין פי' הרמב"ם פ"ה מהל' תענית והטור סי' תקנ"ב כדי להראות האבילות ושיהיה זה ניכר בסעודה זו, ועל כן אינו תלוי בדין המאכל אלא לשם מה הוא בא, משא"כ בהל' ברכות נידון לפי אופן עשייתו וכל שנעשה ע"י בישול ברכתו לעולם מזונו. וסיוע לחילוק זה יש ללמוד מד' הר"ן סוף תענית שהביא דברי הרמב"ן וז"ל שכל מה שמתבשל בקדירה אחת אפילו שלענין עירוב נדונין כשני תבשילין כאן אינו אלא כתבשיל אחד לפי שאינו דרך חשיבות אלא במתבשל בפני עצמו. ע"כ. אלמא דאף דבדין עירובי תבשילין נידון כב' תבשילין כל שאינו דרך חשיבות אינו באיסור ב' תבשילין, וה"נ לענינינו.

^ח כן שמעתי מבנו נר"ו. ומנהג זה לטבל באפר כתב הרמ"א בסי' תקנ"ב סעיף ו', וכ"ה ג"כ היה מנהג תימן שלא טיבלו באפר אלא המתנהגים בחסידות.

^ט כנ"ל, ועובדא זו גם כשהיה בכוחותיו טרם הגיעו לגבורות. ומרן בשו"ע שם סעיף ז' כתב נהגו לישב על גבי קרקע בסעודה המפסקת עכ"ל. והנה בתימן לא היה מנהג בזה מפני שהיו יושבים כל השנה על כרים וכסתות על הקרקע בפחות מג' טפחים וא"כ כיון שמרן כתב שהמנהג לישב על הקרקע ולדין אין מנהג א"כ י"ל שיש לאחוז במנהג זה דאנן אזלינן כדעת מרן בכל מקום זולת אם היה מנהג דלא כמרן, וביחוד בא"י דאתרא דמרן הוא. ונראה שדעת רבינו כיון שמרן כתב זאת לא משום שכך הכריע אלא משום שכך היה המנהג, א"כ מי שאין לו מנהג בזה אינו צריך לנהוג בזה וכל קבלתינו בדברי מרן בסתמא היא בדברים שיש בהם הכרעה אא"כ נהגו באותם מנהגים.

^י כנ"ל. ומנהג זה לשנות במשכבו כתב מרן בשו"ע בסי' תקנ"ה סעיף ב'. והביאור בענין זה עפ"י מה שנתבאר בדין הקודם.

^י עדות נכדו, והנה רבינו לא היה מגיע לכותל פחות מל' יום אלא מזמן לזמן (כשהיה מבקר את נכדו) ואע"פ כן לא קרע וטעמו של רבינו נראה שס"ל כמש"כ בספר ארץ ישראל למהרי"מ טקוצ'נסקי זצ"ל (עמוד ס"ט) ועוד דמש"כ הב"ח בסי' תקס"א דכשרואה את כותל המערבי צריך לקרוע משום שסבר הב"ח שכותל המערבי הוא כותל העזרה אבל לפי מה שהתברר היום שהכותל

הוא כותל הר הבית א"כ לא יקרע עד שיראה את מקום העזרה, ובתחילת דבריו כתב שבראיית הקובה שעל מקום המקדש ג"כ סגי בכדי לקרוע, אומנם זה דווקא כשמביט ורואה את כיפת המסגד אבל ההולך ואינו מרים עיניו את כיפת המסגד אלא רואה רק את הכותל המערבי אינו צריך לקרוע כמו שסומא פטור מן הקריעה אפילו שיודע שנמצא במקום שהיה צריך לקרוע מפני שאינו רואה דחיוב הקריעה הוא בראייה שעל ידה מגיע הצער על חורבן בית המקדש וכך היה נוהג מרן הגר"י קנייבסקי זללה"ה שעצם עיניו ליד העיר העתיקה ובכך נפטר מהקריעה בראיית העיר העתיקה וקרע קריעה אחת בכותל (עיין אורחות רבינו ח"א עמוד ש"כ), ועיין עוד בשו"ת ישכיל עבדי ח"ח מה שהביא בענין זה משו"ת בית מרדכי סי' ל"ג דס"ל דראיית בית המקדש בחורבנו ג"כ איירי דווקא שהוא בשליטת הגויים אבל עתה שהמושלים הם יהודים לא מיקרי בחורבנו שיתחייב קריעה והישכיל עבדישם דחה את דבריו, ויש עוד לומר דמקום המסגד אינו ברשותינו להחריבו.

כפל תיבת איכה במגילה

"איכה ישבה בדד" {איכה א', א'}, "איכה יועם זהב" {שם ד', א'}
במדרש עתיק לאחד מחכמי תימן, מובא ביאור, מדוע נזכרת תיבת
"איכה" במגילה זו ב' פעמים, וז"ל:
"ולמה איכה איכה שתי פעמים, זו היא שאמר הקב"ה לירמיה: "קח לך
מגילת ספר", וכתב ירמיה "איכה ישבה בדד", וציוה לברוך בן נריה
תלמידו, וכאשר שמעה יהויקים בן יאשיה מלך יהודה מפי ברוך בן
נריה, חתכה במספרים ונתנה על האש לעיני כל ישראל בפרהסיא,
אח"כ הוסיף ירמיה לכתוב במקומה מפי ה' יתברך ויתעלה, והוסיף
עליה קינה אחרת, והיא: "איכה יועם זהב", ולפיכך נקראו קינות.
והיא עונשו {ר"ל של יהויקים}, שנתפס ונכבל והובילוהו לבבל ונצטוו
לסוחבו ונמנעה קבורתו, וזהו שנא' "קבורת חמור יקבר ונבלתו תהיה
מושלכת", לפי שחילל את ה' ברבים והמרה את פי הנביא ע"ה" ע"כ.

{שם מתוך לקט מדרש איכה מכ"י עתיק,
הנדפס בסוף ס' חמש מגילות י-ם תשכ"ד עמ' שנ"ח}

בירור
הלכה

שרשי
מנהגי תימן

כתית
למאור

כה"ר הגאון רבי שלמה קורח שליט"א

רב ואב"ד בני ברק
ומח"ס עריכת שולחן ועוד

הערות וביאורים על הרמב"ם הלכות תעניות

מתוך ספריו על הרמב"ם: 'זמנים למלך'. ו'אהבת המלך'.

שיצאו בעזה"י לאור בקרוב.

לק"י

הל' תעניות: פרק ב. הלכה ד.

על החרב כיצד אפילו חרב של שלום כגון שערכו מלחמה גוים עם גוים ועברו במקום ישראל אף על פי שאין ביניהם ובין ישראל מלחמה הרי זו צרה ומתענין [ומתריעין] עליה שנאמר וחרב לא תעבור בארצכם מכלל שראיית המלחמה צרה.^{*}

הלכה ה.

ועל הדבר אי זו היא דבר עיר שיש בה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה דבר, יצאו ביום אחד או בארבעה ימים אין זה דבר, היו בה אלף ויצאו ממנה ששה מתים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זה דבר, יצאו ביום אחד או בארבעה ימים אין זה דבר, וכן לפי חשבון זה, ואין הנשים והקטנים והזקנים ששבתו ממלאכה בכלל מניין אנשי המדינה לענין זה.²

^{*} וכיון שכתב רבינו במקום ישראל, פשוט לא רק בא"י אלא גם בחו"ל בכל מקום שהם ועיקר מדין ראיית מלחמה שהיא עצמה צרה, ואפשר משום שראיית מלחמה גורמת אימה ופחד, וכתוב וחרב לא תעבור בארצכם, בא ללמד שאם צריך הבטחה כי לא תעבור, שמע מינה שאם עוברת היא באה על עונותינו.

² אפשר שמתים בלי מחלה, שאם תאמר ממחלות, הלא דינו מבואר להלן הלי"ג על החליים כיצד וכו'. אך אפשר לדחות ולומר שבחולים אפילו אין מתים שלשה בשלשה ימים או אפילו אין חמש מאות רגלי בעיר.

הלכה ז.

אין מתעניין על חיה רעה אלא בזמן שהיא משולחת, כיצד נראתה בעיר ביום הרי זו משולחת, נראתה בשדה ביום אם ראתה שני בני אדם ולא ברחת מפניהם הרי זו משולחת, ואם היתה שדה סמוכה לאגם וראתה שני בני אדם ורדפה אחריהם הרי זו משולחת לא רדפה אחריהם אינה משולחת, ואם היתה באגם אפילו רדפה אחריהם אינה משולחת אלא אם כן טרפה שניהם ואכלה אחד מהן, אבל אם אכלה שניהם באגם אינה

ועמוק מי ימצא שבמושכל ראשון אפכא מסתברא אחד ליום לג' ימים, פחות צרה ממה שיש ג' מתים ביום אחד, והכרח לומר כשיצאו ג' ביום אחד לא יצאו עוד בזה אחר זה ולכן כתב רבינו בשלשה ימים זה אחר זה שזהו סימן לדבר, וכל זה כפי שכתב רבינו באנשים וכדכתב ואין הנשים והקטנים, והזקנים ששבתו ממלאכה בכלל אנשי המדינה לענין זה, ע"כ.

ואין הכונה שאם ימותו ג' נשים או ג' קטנים או ג' זקנים בשלושה ימים זה אח"ז אין זה דבר, ולכן דקדק רבינו לכתוב מנין אנשי המדינה לענין זה ואנשי העיר גברים שעושין מלאכה שהרי הזקנה אינה לפי מופלגות השנים, שאם הם זקנים ועסוקים במלאכה נמנין.

וממילא יש לומר הינו טעמא דקטנים וכן נשים אינם עסוקות במלאכת העיר כגון בנינה ותיקונה ודרכיה וכיו"ב והם כל כבודה בת מלך פנימה, עוסקות בצרכי הבית.

וצ"ע שבזמנינו אשר רבות מאד הנשים שעוסקות במלאכת העיר אם הן נמנות בין החמש מאות או יש לומר דלא אזלינן בתר אלה שהולכות כנגד סדר עולם אמתי וישר, ולא דברה תורה אלא בעולם מתוקן ע"פ תורה ודרך ארץ, וצ"ב.

אך מרן בב"י סי' תקעו כתב טעמא דנשים משום שהם חלושות המזג וכדין קטנים לפ"ז אם מתות ג' נשים או ג' קטנים בג' ימים זה אחר זה אמרינן מחמת חלשותם מתים כלומר מנהגו של העולם שחלושים וקטנים וכן זקנים מתים יותר, ואולי אפשר ללמוד מדברי רבינו שכתב, והזקנים ששבתו מלאכה כלומר שהם כבר חלשים וכדין טעמא דנשים שמנהג העולם שזקנים חלשים מתים.

ואפשר לומר דוקא ג' מתים מתוך עיר שיש בה חמש מאות גברים שהוא פחות משלש עשרות האחוז אבל אם ימותו ששה וכל שכן יותר ויותר אפילו הם שלא בזה אח"ז, ה"ז דבר, ומסברא פשוטה כתבתי זאת.

משולחת מפני שזה הוא מקומה ומפני הרעבון טרפה לא מפני שהיא משולחת.^א

הלכה ח.

בתים הבנויים במדברות ובארצות הנשמות הואיל והן מקום גדודי חיה, אם עלתה לגג ונטלה תינוק מעריסה הרי זו משולחת, ואם לא הגיעה למדה זו אינה משולחת, שאלו בני אדם הם שסכנו בעצמם ובאו למקום החיות.^ב

^א כתב ה"ה שהטעם שבאו בגבולה ובאגם שלה ע"ש, וצ"ע שהרי רבינו נקט טעם זה בפירוש רק בהלכה הסמוכה, בדין בני אדם ההולכים לבתים הבנויים במדברות ובארצות הנשמות אבל גבי אגם כתב טעמא מפני הרעבון, מזה משמע שבארצות הנשמות ובמדברות אפילו בודאי שהוא מפני הרעבון לא תלינן מפני טעם זה אלא משום שסיכנו עצמם. וצ"ל שבמקומותם הם נבעתים ושונאים הזרים לכן הם טורפים גם בלי רעבון אכילה אלא על מנת לטרוף ולהרוג למי שנראה להם כאויב מבחוץ, וכדרך הגבור לטרוף החלש, ועיין להלן הלשון ובאו למקום החיות.

אך נראה לדקדק ברישא כתב ואם היה באגם אפילו רדפה אחריהם אינה משולחת אלא א"כ טרפה שניהם ואכלה אחד מהם, וטרפה, פירוש עשתה אותו טריפה והניחה אכילתו לעת אחרת, ואיך כתב אבל אם אכלה שניהם באגם אינה משולחת ולמה לי תרי טעמי: א. מפני שזה מקומה. ב. ומפני הרעבון. ואם טעמא שסיכנו בעצמם ובא למקום החיות, אז גם בלי רעבון אין מתענין לפי שסכנו עצמם וכמו לקמן הל"ח משמע אפילו תטרוף אחד ותאכל אחד אינה משולחת לפי שהם סכנו עצמם, וצ"ב.

^ב מכאן ראייה שאין תפילתו של אדם נענית להחליץ מצרה שהוא עצמו הביא על עצמו, ולכן אם עלתה לגג חשיבא משולחת ומתענין, אבל אם טרפה שלא בגג לא חשיבא משולחת שהרי הם שסיכנו עצמם ובאו למקום החיות.

אלא מ"מ צ"ב למה אם עלתה לגג ה"ז משולחת, והרי הם שסכנו עצמם וישבו על הגג וראתה אותם וכיו"ב. וצ"ל משום שאין דרכן לעלות לגגות. ולכאורה צ"ב למה דוקא תינוק בעריסה ולמה אין אותו דין באיש על הגג, ואולי דבר רבינו בהוה אז שנהגו להניח תינוק בעריסה על הגג כדי שירווח לו באויר, או יש לומר כי אם הוא איש בגג הלא הוא יכול להלחם על נפשו ולזרוק עליה אבנים וחפצים שלא תוכל לעלות וכיו"ב, אבל זה דחוק בעיני.

הלכה ט.

שאר מיני רמש הארץ ורמש העוף ששולחו והזיקו, כגון שילוח נחשים ועקרבים ואין צריך לומר צרעין ויתושין והדומה להן אין מתענין עליהם ולא מתריעין אבל זועקין בלא תרועה.^ה

הלכה יב.

על המפולת כיצד, הרי שרבתה בעיר מפולת כתלים בריאים שאינן עומדים בצד הנהר הרי זו צרה ומתענין ומתריעין עליה, וכן על הרעש ועל הרוחות שהן מפילין את הבנין והורגין מתענין ומתריעין עליהן.^ו

ונראה לחלק בין חיה רעה באגם ובין במדברות שבהן כתב רבינו מקום גדודי חיה, ובאגם לא כתב שהוא מקום גדודי חיה שפירוש חיות רעות רבות מתגודדות שם, ומקום מסוכן יותר מאגם ששם לעתים חיה אחת עושה לה שביתה ע"י האגם.

^ה כתב ה"ה טעמא דרבינו שאין מתענין מפני שאדם יכול להורגן ולהשמר מהן מה שאין כן בחיה רעה. וכבר הערתי לעיל פ"א הל"א לפי דברי רבינו ה"ה, השתא בזמנינו שיכולין גם להשמר מחיה רעה ע"י כלי נשק גפרית ואש וריחות רעל וכיו"ב אין חייבין להתענות.

ולפי"ז נמי מה שהערתי לעיל גבי דין על החולים שהשתא נחקרה הרפואה ויכול למצוא תרופות מונעות, אין לכאורה להתענות וזה דבר שקשה להולמו, אלא שרבינו הרמב"ם משה אמת ותורתו אמת, והוא ממש מה שיצא מהשגת רבינו הראב"ד שכתב, א"א אם היו נושכין וממיתין אפילו צרעין ויתושים וזבובים, כי כולם שלוחי המקום הם, עכ"ל.

וצ"ע על הראב"ד בטענתו כי כולם שלוחי המקום הם, הלא זה מפורש בדברי רבינו באומרו ששולחו והזיקו, הנה באר היטב כתב שולחו והזיקו. יותר על זה, הלא לרבינו נמי זועקין עליהם, ורק לענין תרועה ותענית היקל בכך, אבל הזעקה היא חלק מדרכי התשובה.

ועיין כ"מ שהשיג על ה"ה וכתב, ואני אומר שאם מטעם זה, אפכא מסתברא, שיותר קשה הוא להשמר מהרמשים מלהשמר מחיה רעה, ולענין מה שכתב הראב"ד ז"ל, שאם היו נושכין וממיתים, פשיטא שמתענין עליהם וכדברי הראב"ד שאין אדם יכול להשמר מהם שהרי עשויים לבוא ולנשוך את האדם שלא מדעתו, וברייאת בשאינם ממיתים אלא מזיקין, והכי דייק לשון רבינו ששולחו והזיקו, עכ"ל.

הלכה יד.

על המזונות כיצד הרי שהוזלו דברים של סחורה שרוב חיי אנשי אותה העיר מהן, כגון כלי פשתן בבבל ויין ושמן בארץ ישראל, ונתמעט המשא והמתן עד שיצטרך התגר למכור שוה עשרה בששה ואחר כך ימצא לוקח, הרי זו צרת צבור ומתריעין עליה וזועקין עליה בשבת.¹

¹ נראה כי רעש זה מה שנקרא רעידת האדמה, ורוחות מה שנקרא סופת הוריקן. וצ"ע למה לא נכלל מטר מרובה בכלל המפולת בהלכה אחת, שהרי כל טעמו שהבתים נופלין ונמצאו בתייהם קבריהם ולמה דוקא בצד הנהר ואע"פ שבמפולת כותלים לא הזכיר רבינו שנהרגין כפי שהזכיר על הרעש והרוחות אך אם כותלים בריאים נופלים, שכיח שיהיו הרוגים.

ואפשר כי במפולת אפילו אין נהרגין, אבל כיון שכותלים בריאים שאינן עומדין בצד הנהר זה כנגד הטבע וההגיון ודבר משונה, וזה סימן לפורענות ומתענין ומתריעין. אבל בבתים הנופלים מחמת המטר אפילו אינן בריאים ואלמלי המטר לא היו נופלין א"כ זו צרה שאוי אם לא יבא מטר.

ומבואר עד דאיכא תרתי, שאינו קרי מפולת אלא בנפילת כותלים בריאים ושאין עומדין בצד הנהר עיין ה"ה ומשמע שאם עומדים בצד הנהר אין מתענין ומתריעין, וטעמא שבאו לבנות במקום סכנה כי לחות הקרקע סביב הנהר היא שגרמה. והרי לנו טעם כזה גם לגבי חיה רעה וגם לגבי שאר מיני רמש כל שאדם עצמו מביא עצמו לידי סכנה אין מתענין ומתריעין. ומ"מ פשוט כי כל זה רק לענין מתענין ומתריעין אבל הקב"ה אב הרחמן נאמר עליו 'עמו אנכי בצרה' וגם כי אלך בגיא צלמות לא אירע רע כי אתה עמדי'. הינו אפילו אני אלך, כי אתה עמדי, ולא יאמר לאדם אתה גרמת לעצמך מה לך לבוא אלי, כמו שיעשה מלך ב"ו.

¹ צ"ב אמאי לא נזכרו ג"כ אפכא או שנתייקרו השערים עד שדבר שעולה ששה נמכר בעשרה, ופרוטה אינה מצויה בכיס וכיו"ב של שיעור יוקר וכדברי חכמים בסוף מסכת סוטה.

ואולי כיון שלשון הגמרא שם בעקבתא דמשיחא אז אם יש זמן שהיוקר יאמיר ופרוטה אינה מצויה זהו בעקבתא דמשיחא ואז צריך להתפלל על בואו ולא על היוקר וכיו"ב.

וצ"ע שכבר היו זמנים כאלה, ובעונותינו הרבים לא זכינו. וצ"ל כי בכלל מאתים בהתפללם על חבלי משיח ועל הגלות והגאולה ובבוא תשועה על כל זה ממילא

הלכה טו.

על המטר כיצד הרי שרבו עליהן גשמים עד שיצרו להן הרי אלו מתפללין עליהן, שאין לך צרה יתירה מזו שהבתים נופלין ונמצאו בתיהן קבריהן, ובארץ ישראל אין מתפללין על רוב הגשמים מפני שהיא ארץ הרים ובתיהם בנויים באבנים ורוב הגשמים טובה להן ואין מתענין להעביר הטובה.^ה

יוושעו על יוקר המאמיר וכו'. שאחד מחבלי משיח הוא שהיוקר יאמיר, וצרה משום שאין לו מעות.

^ה לפ"ז לכאורה כיון שבא"י כל הטעם משום שארץ הרים ובתיהם בנויים אבנים, א"כ בחו"ל אין נפילת הבתים סימן לפורענות שהרי בתי סכנה יש להם, שאינם בנויים אבנים, ולא משום שהיא דין מהלכות א"י, כיון שהטעם משום שהיא הרים וכו', לפ"ז גם במקומות חו"ל שהם הרים ובתיהם בנויים אבנים, אין מתפללין.

ועוד צ"ב, אם ההרים ובתי האבן אינם נופלים מריבוי גשמים, א"כ מאיזה הו"א לומר שיתענו אם רוב הגשמים טובה להם ולכאורה לפ"ז יש פתרון למה שהערנו לעיל בענין החולים בזמנינו נחקרה הרפואה אז אפשר שדינם כמו בתי האבן וההרים, שכל שיש במציאות דבר המונע דבר שהיא צרה במקום אחר שאינו הרים ובתי אבן ה"נ לענין מציאת תרופות וכיו"ב שאין להתענות.

אך נראה לע"ד בהוספת טעם וכתב "ואין מתענין להעביר הטובה" וזה מבואר שדוקא בצרת הגשמים, ודבר והפוכו הוא, כלומר גורמת רעה וטובה כאחת, לכן כיון שהיא הרים ובתי אבן ודבר שנחשב צרה בחו"ל אינו נחשב צרה בא"י, ומ"מ הם סימן שאינה פורענות.

ובחולאים ושאר צרות אע"פ שיעשו להגן וימנעו המשך הצרה או אפילו למנוע כלל את הצרה, מ"מ כיון שיודעים שמתרגשת ובאה צרה עליהם וצריכים לחפש ולמצוא דרך שלא תפגע בהם, מ"מ יש כאן אזהרת פורענות וחטאים, וחייבין לזעוק ולהתענות כי לולי החטאים גם סימני הפורענות לא היו רואין וכדין חרב של שלום בהל"ד.

ולכאורה מרהט לשון רבינו שכתב, ובא"י, ולא כתב, ובמקום שארץ הרים ובתי אבן וכיו"ב. משמע דוקא א"י, אבל בחו"ל אפילו ארץ הרים ובתי אבן מתענין וזועקין אע"פ שאין הבתים נופלין, מ"מ אם ריבוי הגשמים גורמת להם פורעניות אחרות כגון שיבושי דרכים וקלקול זרעים ופירות וכיו"ב.

פרק ד הלכה ב.

ואח"כ מעמידין ביניהן זקן חכם והן יושבין, לא היה שם זקן חכם מעמידין חכם, לא היה שם לא זקן ולא חכם מעמידין אדם של צורה, והוא אומר לפנייהם דברי כיבושין, אחינו לא שק ולא תענית גורמין אלא תשובה ומעשים טובים, שכן מצינו בנינוה שלא נאמר באנשי נינוה וירא האלהים את שקם ואת תעניתם אלא וירא האלהים את מעשיהם, ובקבלה הוא אומר וקרעו לבבכם ואל בגדיכם, ומוסיף בענינות אלו כפי כחו עד שיכניע לבם וישוכו תשובה גמורה.^ט

הלכה ד.

ואיזה הוא הראוי להתפלל בתעניות אלו, איש שהוא רגיל בתפלה, ורגיל לקרות בתורה בנביאים ובכתובים, ומטופל ואין לו, ויש לו יגיעה בשדה, ולא יהיה בבניו ובבני ביתו וכל קרוביו והנלוים עליו בעל עבירה אלא יהיה ביתו ריקן מן העבירות, ולא יצא עליו שם רע בילדותו, שפל ברך, ומרוצה

אך דברי רבינו שכתב, "שאין לך צרה יותר גדולה וכו' ונמצאו בתייהם קבריהם" משמע דוקא בצרה גדולה, וא"ת למה בגשמים צריך דוקא עד כדי צרה גדולה משאר הצרות, נראה לומר משום שיש בה תפילה להעברת טובה, לכן רק בצרה גדולה זועקין להעביר הטובה.

ולפ"ז גם בחו"ל דוקא בכהאי גוונא מתענין, אך קצת צ"ב למה רבינו פתח בלשון "אין מתפללין" וסיים אח"כ, "ואין מתענין להעביר הטובה", לכאורה לפ"ז רק בחיוב של דברי סופרים הוא שאין נוהגין אבל בדבר שהוא מצות עשה מן התורה, שהוא לזעוק ולהריע, אז גם בא"י זועקין ומריעין, אך לא נראה לי זאת.

^ט אדם של צורה מפורש בגמרא תענית דף טז. אבל בטור סי' תקעט לא הזכיר זאת. ופרש"י אדם של צורה בעל קומה שישמעו יקבלו דבריו להמריך הלב. וכ"כ התוספות. אבל הרא"ש פירש, אדם של צורה ת"ח ולא גמיר ולא גמיר כחכם וכדאיתא במוע"ק דף ט, א. ועי"ש בב"י.

ופלא גדול בעיני איך נקבל דעת המון העם שמקבלים בעל צורה ודוחין ת"ח שאינו בעל קו מה, ויש מקום לפרש שאדם בעל צורה, פירוש מקובל על הבריות להוכיח אותם, ולא ח"ו גבוה וזקן עד טבורו וכובעו כובע ברזל, וכיו"ב. וכבר נודע לנו מפי הקב"ה באומרו לשמואל הנביא "אל תבט על מראהו ואל גבה קומתו, כי מאסתיהו כי לא כאשר יראה האדם יראה ה', וה' יראה ללבב והאדם יראה לעיניים".

לעם, ויש לו נעימה וקולו ערב, ואם היה זקן עם כל המדות האלו הרי זה מפואר, ואם אינו זקן הואיל ויש בו כל המדות האלו יתפלל.⁷

פרק ה הלכה א.

יש שם ימים שכל ישראל מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהן כדי לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב שנאמר +ויקרא כ"ו+ והתודו את עונם ואת עון אבותם וגו'.⁸

הלכה ג.

ותשעה באב וחמשה דברים אירעו בו: נגזר על ישראל במדבר שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשנייה, ונלכדה עיר גדולה וביתר שמה והיו

⁷ פירוש ומטופל שיש לו ילדים הרבה, הם הנקראים טפלי. ובעל עבירה מדברים הנגלים. כי במחשכים, מעשיו אין לידע, ובחזקת כשרות מהם, וטפכם ת"א וטפלכון. ⁸ ומדוקדק שאם עתה היו מעשינו לטובה ושלא כמעשה אבותינו, לא היינו מתענים על הצרות של זמן שעבר.

עוד לכאורה מדוייק שאם היה מעשינו עתה רעים, אבל לא אותן המעשים של אבותינו, היינו שלא חזרנו על אותן חטאים, אע"פ שמ"מ גם אנו חוטאים כיון שאינם כמעשה אבותינו אינן מצטרפין לעונות אבותינו.

עוד מדוייק שלא כתב כדי שיחזרו בתשובה אלא לפתוח דרכי התשובה, עוד מדוייק מה שיש לנו הן אותן הצרות שהיו לאבותינו לא באו צרות אחרות במקומן, ופירושן שאותן חורבנות עדיין קיימין בחורבנן עדיין ביהמ"ק חרב. ומהל"ב אשמעינן דבר נורא והוא שאנו מתענין ב"ז בתמוז על שברון הלוחות, ומעשה זה צרה היא לישראל,

ועיין לקמן סוף הלכות תעניות כל הצומות האלו עתידין לבטל לימות המשיח וכו', ע"כ. ובשלמא כולן היינו שיחזור התמיד, וירושלים תבנה, וההיכל יתקדש, וחומת ירושלים תבנה, וכן כולן יחזרו כבראשונה. אבל שברון הלוחות האם יחזרו שבריהם להיות לאחד, ומשום כך נגנזו ונאמר עליהם לוחות ושברי לוחות מונחין בארון (ברכות ח.ב. ב"ב יד, ב). וענין ששרף התורה הן לא עלתה בידו להשכיחה, וחזרו ונכתבו ספרי תורה ע"י כלל בני ישראל. אבל לוחות שנשתברו צ"ע.

בה אלפים ורבעות מישראל והיה להם מלך גדול ודימו כל ישראל וגדולי החכמים שהוא המלך המשיח, ונפל ביד גוים ונהרגו כולם והיתה צרה גדולה כמו חורבן המקדש, ובו ביום המוכן לפורענות חרש טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום את ההיכל ואת סביביו לקיים ציון שדה תחרש.²¹

הלכה ו.

משיכנס אב ממעטין בשמחה, ושבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס וללבוש כלי מגוהץ אפילו כלי פשתן עד שיעבור התענית, ואפילו לכבס ולהניח לאחר התענית אסור, וכבר נהגו ישראל שלא לאכול בשר בשבת זו ולא יכנסו למרחץ עד שיעבור התענית, ויש מקומות שנהגו לבטל השחיטה מראש החדש עד התענית.²²

²¹ אע"פ שרבינו נמנע מלהזכירו בשמו ונקרא בר כוכבא או בר כוזיבא, מ"מ לאו משום מיעוט ערכו שהרי קראו מלך גדול ואע"ג שכתב בתיבת 'דימו', מאידך כתב שאלה היו גדולי החכמים שדימו שהוא מלך המשיח.

ומסגנון זה יובן כי המשיח לא רק שיהיה משיח ויגאל ישראל אלא יהיה במעמד מלך ומה שכתב רבינו ובו ביום המוכן לפורענות, מבואר מרבינו כי יש עתים שממהותם הם לפורענות, וממילא צ"ל שיש ימים שסגוליותם לטובה.

וכעין זה אומרים יום שלישי יום שנכפל בו כי טוב, וענין זה הובא לקמן בהגה"מ בשם איכה רבתי שהימים מי"ז בתמוז ועד תשעה אב ימי סכנה הם, עיין להלן הלי"ב אות ד.

²² כתב רבינו ה"ה מנהג זה לא פשט בארצות אלו לענין אכילת בשר וכו', ע"כ. וכן הוא מנהגינו. והנראה כי ה"ה בנוסחתו היה כתוב, כל ישראל, ובנוסחאות שלנו לא כתוב 'כל', כמו בהל"ה, ונהגו כל ישראל וכו'. ועיין מה שכתבתי ב"עריכת שולחן ילקוט חיים" סי' תקצא.

ומסדר ההלכות בדברי רבינו, משמע שאינו מנהג לכל ישראל, ואפשר שאינו מנהג חובה, שהרי אחר שכתב רבינו, שאיסור אכילת בשר ושתיית היין אינו אלא בסעודה המפסקת, וקודם חצות אפילו הוא סועד למפסקת, אוכל כל מה שירצה, והיה לו לרבינו קודם, לכתוב כל זה, ואחריהם לכתוב וכבר נהגו ישראל שלא לאכול בשר בשבת זו וכו', ואז היה ברור שאע"פ שנתבאר מעיקר הדין כל ההיתר הזה מ"מ כבר נהגו וכו'. אבל בסדר זה שכתב רבינו מדוקדק בהיפך שאע"פ שנהגו להחמיר מ"מ מדינא יכול לאכול וכו'.

הלכה ח.

בד"א שאכל ערב תשעה באב אחר חצות, אבל אם סעד קודם חצות אף על פי שהוא מפסיק בה אוכל כל מה שירצה, וערב תשעה באב שחל להיות בשבת אוכל ושותה כל צרכו ומעלה על שלחנו אפילו כסעודת שלמה, וכן תשעה באב עצמו שחל להיות בשבת אינו מחסר כלום.^ט

הלכה ט.

זו היא מדת כל העם שאינן יכולין לסבול יתר מדאי, אבל חסידים הראשונים כך היתה מדתן, ערב תשעה באב היו מביאין לו לאדם לבדו פת חרבה במלח ושורה במים ויושב בין תנור וכירים ואוכלה ושותה עליה קיתון של מים בדאגה ובשממון ובכיה כמי שמתו מוטל לפניו, וכזה ראוי לחכמים לעשות או קרוב מזה, ומימינו לא אכלנו ערב תשעה באב תבשיל אפילו תבשיל של עדשים אלא אם כן היה בשבת.^{טו}

וא"ת והרי אחר שנהגו להחמיר איך יכול להקל, וצ"ל שמנהג זה לא נתקבל כחובה, וכן אינו ע"פ בי"ד וכל שכן שלא פשט בכל ישראל, ולכן גם אלה שנהגו להחמיר שרי להו להקל, וצ"ב.

ורבינו לא כתב שנחרשה העיר אלא את ההיכל ואת סביביו, והטור בסי' תקמט כתב ונחרשה העיר שחרש טורנוסרופוס את 'ההיכל', משמע שהעיר לא נחרשה, ומן הפסוק ציון שדה תיחרש משמע שהעיר נחרשה, ועי"ש ב"י והב"ח.

^י וכתבו בהגה"מ שדעת ר"י מוינא, שתשמיש המטה דינה כדין אבל ואסור, עיש"ב. וצ"ב על שדימה זה לאבל, שהרי השבת עולה למנין אבילות ויוצא ביום זה יד"ח אבילות מתוך כלל החיוב. אבל בדחיית ת"ב, הוא דחיית חלות החיוב, שהרי אינו עולה יום זה לשום דבר מחיובי ת"ב שיש לנהגם למחרת ת"ב. וכן מתוך זה שסועד אפילו כסעודת שלמה המלך, מוכח שלא חל עליו כלום.

^{טו} מלשון רבינו מבואר שכל הנהגות אלה אינם מחיוב או גזירת חכמים, ולכן כתב בלשון 'מדת כל העם' ובחסידים כתב 'מדתן'.

עוד מבואר שלא כתב 'זו היא מדת רוב העם', אלא כתב 'כל העם', ואין היסוד כמו אין גוזרין על הצבור גזירה שאינן יכולין לעמוד בה, אלא כתב טעמא שאינן יכולין לסבול יותר מדאי.

הלכה יג.

וכן התקינו שהעורך שלחן לעשות סעודה לאורחים מחסר ממנו מעט ומניח מקום פנוי בלא קערה מן הקערות הראויות לתת שם, וכשהאשה עושה תכשיטי הכסף והזהב משיירת מין ממיני התכשיט שנוהגת בהן כדי שלא יהיה תכשיט שלם, וכשהחתן נושא אשה לוקח אפר מקלה ונותן בראשו מקום הנחת תפילין, וכל אלו הדברים כדי לזכור ירושלם שנאמר אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלם על ראש שמחתי.^{טז}

הלכה יד.

וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר אסור לשמוח בהן ואסור לשמען מפני החורבן, ואפילו שירה בפה על היין

ומי הם כל העם ומה כח סמכותן לקבוע מדה לעצמן, לכן כתב רבינו כל העם, היינו כוח סמכותם לקבוע מדה, מכוח שהם כולם, וזה קצת תימה איך עד כדי כך כולם, ודרך כלל יש הרבה ויש מעט.

עוד יש מקום להתבונן שלא כתב מדת כל ישראל, וצ"ל דלא מיירי בהנהגות אלה של כלל ישראל, אלא סגי במדינה שהיא, ועיין מה שכתב רבינו בהקדמתו, ועיין עוד לקמן הלי"ד.

ומבואר עוד, שאין הראשונים הנהגתם ממדת חסידות. והראיה, שלא כתב, כזה ראוי לחסידים. אלא כתב לחכמים, שנראה כונתו לחכמי התורה. וגם בגמרא תענית דף לא, כתוב כך מנהגו של ר"י ב"ר אלעאי, ולא נזכר בו חסידות, וצ"ל כי רבינו עצמו מפרש הנהגתו זאת משום שהיה מן החסידים.

^{טז} נראה כי מנהגים אלה הם כנגד מה שנזכר בפסוק אם אשכחך וכו'. היינו כשהחתן לוקח אפר מוקלה על ראשו, לקיים הנאמר על ראש שמחתי. וכשמניח מקום פנוי בלא קערה כנגד הנאמר תדבק לשוני לחכי שהוא מקום עריבות טעם המאכל. והשיור בתכשיטים, כנגד הנאמר, תשכח ימיני, שימין האדם עושה כל דבר ומכללם התכשיטים.

ונראה כיון שבשיור סיוד וכיור אם קנה מוכן, אין מחייבין אותו לקלוף הכותלים, הכא נמי בתכשיט הנשים אם קנה או קיבל במתנה וכיו"ב, אינו חייב לחסר בתכשיט, ועיין בטור סי' תקס.

אסורה שנאמר בשיר לא ישתו יין, וכבר נהגו כל ישראל לומר דברי תושבחות או שיר של הודאות לאל וכיוצא בהן על היין.^י

הלכה טז.

מי שראה ערי יהודה בחורבנם אומר ערי קדשך היו מדבר וקורע, ראה ירושלם בחורבנה אומר ירושלם מדבר וגו', בית המקדש בחורבנו אומר בית קדשנו ותפארתנו וגו' וקורע, ומהיכן חייב לקרוע מן הצופים, וכשיגיע למקדש קורע קרע אחר, ואם פגע במקדש תחלה כשיבא מדרך המדבר קורע על המקדש ומוסיף על ירושלם.^י

הלכה יז.

כל הקרעים האלו כולם בידו ומעומד וקורע כל כסות שעליו עד שיגלה את לבו, ואינו מאחה קרעים אלו לעולם, אבל רשאי הוא לשללן למללן ללקטן ולתפרן כמין סולמות.^י

^י לכאורה נראה מדברי רבינו שהגזירה היתה בכל סוג שירה על היין, אלא כל ישראל לא נהגו בשירות ותשבחות, והוא כמו גזירה שלא פשטה בכל ישראל לאסור גם בשירי שבח לבורא, ואפשר עוד יותר לומר שלא היה הו"א אפילו למנוע שבח לבורא.

^י ולכאורה למה דוקא בחורבנם, והרי כל זמן שלא נבנה המקדש ולא נגאלו ישראל, מאי מהני לנו שיהיו בבנינם, אלא מכאן על כרחן לרבינו אם ערי יהודה בנויים, אינו אומר ואינו קורע, אך בית המקדש לא יועיל בנינו אם אין משיח שגואל ישראל, לפי שיחסר העיקר והוא גילוי השכינה וחידוש הנבואה שע"פ נביאים יבנה.

ונפ"מ לדורינו שנבנין ערי יהודה, אין לומר כיון שביהמ"ק לא נבנה ואין גאולה ע"י משיח ונביא לא בא בעוה"ר, הרי דינן כחריבות, עד כדי כך לא אמרינן. ויש לדקדק לכאורה ממה שלא כתב הרואה ערי יהודה חרבין אלא נקט בחורבנן שעדיין קיים מזמן גלות יהודה ולא נבנו עד הלום.

אבל לו יצוייר שנבנו ע"י האומות במשך הדורות והחריבום, לכאורה אין קורעין, ודין חורבנן הוא מכלל חרבן ירושלים והמקדש, ועיין עוד להלן.

^י וממה שכתב רבינו כל כסות, משמע שאינו לובש כסות אחת, שאם כבר קרעה וגילה את לבו מה יש לו עוד לגלות ולקרוע, ומכאן שאם יש לו רק כסות אחת וכבר קרעה,

הלכה יט.

כל הצומות האלו עתידים ליבטל לימות המשיח, ולא עוד אלא שהם עתידים להיות ימים טובים וימי ששון ושמחה שנאמר כה אמר ה' צבאות צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים והאמת והשלום אהבו.²

טעם

והטעם למה שמקדשין הלבנה בליל מוצאי ת"ב, לפי שהוא כדי להקביל השכינה המכונה ללבנה ולישראל, דאף שנחרב הבית וגלו, הרי הם עתידים להתחדש כמותה, ומלכותו בכל משלה. וגם כי אז מתעורר המלך המשיח. ועוד משום שמחה, לפי שכבר עבר הצום ונסו יגון ואנחה.

(ס' מפי חכמים ב' ח"א).

אינו חייב ללבוש כסות עוד ועוד כדי לקיים כל הקריעות, ואולי כיון שרשאי למללן וללקטן כמין סולמות צריך לעשות כן ושוב לקרוע ושוב ללקטן ושוב לקרוע. אך לי קשה עד מאד להעמיס בדברי רבינו דבר כזה חידוש דלא הוי משתמיט מיניה לאשמעינן.

² לכאורה היה צ"ל כל הצומות האלו עתידים להיות ימים טובים וימי ששון ושמחה שנאמר כה אמר וכו', וממילא מובן שיבטלו. ועל פי מה שכתב לקמן בסוף הלכות מלכים ומלחמותיהם, יראה מפשטן של דברי הנביאים שבתחילת ימות המשיח תהיה מלחמת גוג ומגוג, ושקודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא לישראל ולהכין לבם, שנאמר הנה אנכי שלח לכם את אליהו וגו' אלא לשום שלום בעולם, שנאמר והשיב לב אבות על בנים, ויש מן החכמים שאומרים שקודם ביאת המשיח יבא אליהו וכו', עיש"ב.

ומדקדוק הלשון שלא כתב, בימי המשיח, אלא כתב לימי, משמע לימים שקודם המשיח וכבר בשעה שיקדים לבוא אליהו הנביא שיבשר בואו של המשיח, הן על פי מה שכתב רבינו כבר קודם מלחמת גוג ומגוג, והן על פי החכמים שזה אחר המלחמה, אבל מ"מ הוא קודם בא המשיח כיון שכבר בא אליהו, זה דבר ברור וודאי שהם ימי המשיח הקרבים ובאים, ומשעה כזאת יבטלו הצומות, ובבא המשיח שבזה תושלם השמחה יהיו ימי הצומות לימי ששון ושמחה ולמועדים טובים והאמת והשלום אהבו, ועיין לקמן סוף הלכות מגילה.

כה"ר הגאון רבי אברהם אריה שליט"א

רב ביהמ"ד תורה והוראה ב"ב

וראש כולל נוה נתן תל אביב

איסור נישואין ותספורת בבין המצרים

א. [א] בכל המקומות נהגו איסור לישא אשה בבין המצרים משבעה עשר בתמוז עד אחר התענית.

כאותו לשון בס' הכ"ב (הל' אישות סי' עה דף מד: טו"א).³ ומכאן באחרונים, כן העלה מהר"י טורנא בס' מנהגים (עמ' עד) ומביא בשמו הרמ"א בד"מ והגהתו (שם סע"ב) וז"ל, ונוהגים להחמיר שאין נושאין מי"ז בתמוז ואילך עד אחר ת"ב עכ"ל, וכ"ה דעת רבי' השת"ז (שם) מדלא השמיטו, וכ"ה בלבוש (שם), ובס' מט"מ (סי' תרצו), ובס' סדה"י (סדר בין המצרים אות ד). נוהג צאן יוסף (עמ' רמד אות ב) סי' בי"ע (דיני בין המצרים ד"ה "וראו" עמ' קפט משמע) חיי אדם (כלל קלג סע"ה) קיצור שו"ע (סי' קכב סע"א), בן א"ח (שנה א' פר' דברים אות ד) ערור"ש (שם סע"ח).

[א] בכל המקומות. מקור הדין הוא במתני' תענית (דף כ: ז"ל, משנכנס אב ממעטין בשמחה וכו' ע"כ, וברש"י בס' האוּרָה (הל' ת"ב בסי' סד) כ' וז"ל, משנכנס אב ממעטין בשמחה, ולא לענין אכילת בשר ושתיית יין קא אמרינן אלא לענין שמחת התוגה ושמחת מרעים וכל דבר שמחה עכ"ל, וכן הובא דין זה ואיסורו מראש חדש בהרבה פוסקים¹ וכך פסק מרן השו"ע (שם סע"ב) וז"ל, מר"ח עד התענית ממעטים במשא ומתן וכו' ואין נושאים נשים וכו' עכ"ל, אך אנן במנהגינו קאינן דאיסורו מי"ז בתמוז עד אחר ת"ב, ומקורו הנה ראיתי בס' המאורות (שם) שזכרו וז"ל, וכן נמי יש לומר במה שנהגו שלא לספר ולישא אשה משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב אין ראוי לזלזל וכו' עכ"ל, גם הא"ח (ח"ב הל' קידושין אות כא) זכר מנהגינו זה וז"ל, וגם אין נושאין נשים מצום הרביעי עד ט'² (טו) באב מפני אבלות והתלאות שמצאו אבותינו בימים ההם עכ"ל וכ"ה

1) הלא הם רבי' ירוחם בס' אדם (נתי"ח החלק ה'), הרמב"ן בס' תורת האדם (עמ' רמד) הובא במרן ב"י (שם), הריטב"א בתענית (שם) וכן העלו תלמיד הרמב"ן בתענית (שם) וס' השולחן לרבי חייא ברש"י (הל' תענית השער הרביעי עמ' שצא) את דברי הגמ' ביבמות (שם) ולשון הירושלמי, ס' מצות זמניות (עמ' תנט).

עכ"ל. ולכאורה מש"כ ביבמות אין זה כפיש"כ במס' תענית דאלו כאן בתענית כ' רק שממעטין בשמחת החופה ואלו ביבמות כתב פסק שנישואין אסור, ואפשר לומר, דמש"כ כאן ביבמות זהו העיקר שאסור לערוך נישואין, ומש"כ שממעט בשמחת החופה היינו שעושה רק אירוסין בלבד וזהו המיעוט שאינו עושה נישואין.

ס' הרוקח (סי' שי הל' ת"ב) הב"ח על הטור (שם), טור ברקת (שם סע"א).

(2) תיקנתי ע"פ המובא בס' הנ"ב.

(3) בדעת המאירי יש לדון דהנה במס' יבמות דף מג: כ' וז"ל, ולענין פסק, מותר לארס מראש חודש ועד התענית, ודוקא בלא סעודה ובנישואין אף בלא סעודה אסור וכו' עכ"ל, ואלו במס' תענית כ' וז"ל, המשנה השביעית, משנכנס אב ממעטין בשמחה, שאם אירע לו שמחת נישואין ממעט בשמחת החופה וכו'.

ב. באיסור התספורת בימי בין המצרים שני מנהגים בו, [ב] האחד, שאין מסתפרים כל ימי בין המצרים משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב, [ג] השני, שנמנעין מלהסתפר רק בשבוע שחל בו ת"ב.

בשבוע שחל בו תשעה באב אסור ולא כרבי מאיר ור"י מר"ח, פש גבן להלכה מדין התלמוד שאין איסור תספורת רק בשבוע שחל בו ת"ב, ואכן העלו הרבה פוסקים ראשונים ואחרונים כמסקנת הגמ' כאן יובאו לקמן בסע"ק שאח"ז. וכמקור למנהג השני.

וכמנהג זה שלפנינו אשר נהגו בו רוב יהודי תימן ככולם כ"ה בס' המאורות (שלהי תענית) וז"ל, וכן נמי יש לומר במה שנהגו שלא לספר וכו' משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב אין ראוי לזלזל וכו' ולפרוץ גדר של ראשונים עכ"ל, גם הריא"ז בפסקיו לתענית אף שהעלה (שם פ"ד הל"ב אות ו) את עיקר הדין שאסור לספר בשבוע שחל בו ת"ב עיי"ש. מ"מ

[ב] האחד. מקור הדין הוא במתני' במס' תענית (דף כו:): ז"ל, שבת שחל תשעה באב בתוכה אסור מלספר וכו' ע"כ. וכ"ה במתני' בירושלמי (שם פ"ד הל"ו) באותו לשון, ובגמ' בבלי (שם דף כט:): איתא לדין זה בברייתא בפלוגתא ז"ל, דתניא תשעה באב שחל בשבת וכו' אסור לספר ולכבס מר"ח ועד התענית דברי רבי מאיר, רבי יהודה אומר כל החדש כולו אסור, רשב"ג אומר אינו אסור אלא אותה שבת בלבד וכו' אמר רבא הלכה כרשב"ג, ואמר רבא הלכה כרבי מאיר ותרנויהו לקולא וכו' ע"כ. וביאור מסקנת הגמ' דתרנויהו לקולא, היינו שהלכה כרבי מאיר שאין איסור תספורת רק עד התענית בלבד ולא כדברי רבי יהודה עד סוף החדש ומאידך הלכה כרשב"ג שרק

כי מנהגם מר"ח) וכ"ה מנהגינו ק"ק מחוית ואגפיה.

[ג] השני. כ"ה מסקנת הגמ' (שם) על"ע, וכן העלו רוב הפוסקים מנהג זה כמסקנת הגמ'. ה"ה ס' הלכות פסוקות (הל' ת"ב), סדר רב עמרם גאון (סדר תשעה באב אות קג), רבי' הרמב"ם (פ"ה תעניות הל"ו), סי' ר"ש ב"ר נתן (עמ' קג), שערי שמחה (ח"א דף כג), הרמב"ן בספרו תורת האדם (עמ' רמה הוצ' מוהר"ק) ס' האשכול (ח"ב אות ה), ס' המחכים (עמ' 148) וכן רמז המאירי בספרו בית הבחירה ביבמות (דף מג.), ס' הרוקח (סי' שי'), הראב"ה (הל' תענית סי' תתפא) ס' הנייר (סי' י הל' ת"ב) מחז"ו (סי' רסו), הראב"ן (שלהי מס' תענית) ע"ח (חזן-כרך א פ"ה תעניות עמ' שעו) שבה"ל (סי' רסד) ותניא רבתי (ריש סי' נט), רבי' ירוחם בס' אדם (נתיב יח החלק השני), ס' מצוות זמניות (הל' ת"ב עמ' תנט) צרור החיים (עמ' קע"ב), ס' הטור (שם), ס' אור זרוע (הל' ת"ב סי' תיד), פסקי או"ז (מס' תענית הל' ת"ב סי' נד), ס' השולחן לרבי חייא בר"ש (עמ' שצא), ס' הפרנס (סי' רעב), ס' אוהל מועד (כרך ב שער מועד קטן דרך ה ריש נתיב א עמ' 134), מנורת המאור (אלנקווה ח"ב עמ' 345), וכן פסק מרן השו"ע (שם סע"ג) ז"ל, שבוע שחל בו ט"ב אסורים לספר וכו' עכ"ל, מהר"י ברונא (סי' יב), טור ברקת (שם) גם מרבי' השת"ז משמע כמנהג זה שכן השמיט את דברי רמ"א הנ"ל שזכר את המנהג הראשון (לעיל) עיי"ש.

מבחינת המנהג למעשה רמז כמנהג זה שלפנינו (שם אות יא) וז"ל, ויש מקומות שנהגו שלא לאכול בשר משבעה עשר בתמוז כמו שאנו נוהגין שלא לאכול בשר ושלא להסתפר משבעה עשר בתמוז ואין לשנות המנהג עכ"ל. וכ"כ בס' המנהגים דמהר"י טירנא (מנהגי ראש חדש תמוז) וז"ל, ואין מסתפרין משבעה עשר בתמוז עד אחר תשעה באב וכו' עכ"ל.² וכן העלה רמ"א בד"מ (סימן תקנא אות ה) ובהגהתו (שם סע"ד) וכן העלה בקיצור השל"ה (עמ' כא) משמו. גם הלבוש כ"כ (שם סע"ג) וכ"כ בס' מט"מ (סימן תרצו) שאין מסתפרין מי"ז בתמוז עד אחר ת"ב. גם בספר סדה"י (סדר בין המצרים) העלה שכן יש להחמיר בימים אלו, שכ"כ (שם) וז"ל, וכן יש נוהגין שכל ג' שבועות אלו שהם כ"א יום מי"ז בתמוז עד תשעה באב אין אוכלין בשר וכו' ואם כן אין ראוי להשוות אלו הימים לשאר ימות השנה להקל בהם אלא להחמיר ולצער עצמו בכל דבר וכו' ולא לגלח ראשו וכו' כל פעולה ירחיק ממנו כל שמחה וששון ויאנח ויאבל על חורבן בית מקדשינו ועל הצרות תכופות צרורות ומוכפלות שאירעו לאבותינו בימים האלו, ועד היום אין אנו נקיים בזמן הזה מצרות ואנחות עכ"ל, וכ"כ בס' נוהג כצאן יוסף (שם) שכן נוהגין וז"ל, נוהגין שלא להסתפר וכו' בין י"ז בתמוז לט"ב וכו' עכ"ל, וחתום עלה בס' נחלת יוסף בספרו (חלק המנהגים סי' ח-אב) וז"ל, בתספורת נהגנו להחמיר מיז בתמוז כפסק הרמ"א ז"ל וכו' עכ"ל, וכן העלה בס' דיני ומנהגי ארג"ל [אלג'יר] (סי' ו) ב' יש נוהגין (אם

1) ואמנם לא נפסקה הלכה כמותם אך יש מן הפוסקים שהעלו המנהג כשיטתם לחומרא איסור תספורת מר"ח (ואין בעדתינו מי שנוהג כן) וכדלהלן. מהרי"ל (הל' ט"ב אות ז) ס' מנהגים דמהר"ק (אות קמו) מנהגי אמשטרדם (פרק ג' סע' ט אות ב)
2) אף כי בריש מנהג של חדש אב כ' שאסור לרחץ ולספר מר"ח אב עד י' עיי"ש, יש לומר דכאן מטי בה מגדר מנהג.

והנה יש להוסיף עוד טעם להנוהגין במנהג זה, והוא ע"פ מנהגם באיסור תספורת בעומר (על"ע) שמסתפרין גם בימי העומר לכבוד שבת ושם ביארנו המקורות בזה. וה"ה כאן שנוהגין בזה מהך טעמא. ע"ע למהר"י ברונא (שם) דהעלה משם רוב ספרים דבערב שבת קודש חזון מותר בתספורת עיי"ש.

עטיפת טלית בתשעה באב

גם בתשעה באב שחרית [א] נוהגין להתעטף בטלית גדול אך ללא ברכה.

(בפ"ה אות ב' על הלי"א שם), וכן מהר"ם בהלכות שמחות שלו² וכו' נהגו קדמונינו בכל ארץ אשכנז שלא להתעטף בציצית³ בתשעה באב ואסמכוה אקרא בצע אמרתו, ואמרינן באיכה רבתי (ר"פ א') בזע פרפורין דיליה, ואין מזה ראייה וכו' עכ"ל, וזו כוונת מהרי"ץ הנ"ל שכן סיים ההגמ"י בל' המהר"ם באסמכתא דיליה למנהגם וכתב דאינה ראייה. היוצא מזה שכיון שאין ראייה מן האסמכתא הנ"ל אין לבטל עטיפת טלית ביום זה, אך בהמשך דבריו של ההגמ"י (שם) סיים בזה"ל ויש שאינם רוצים לשנות המנהג וגם אינם רוצים להיות בלא ציצית ורגילים להתעטף בטלית קטן תחת בגדיהם עכ"ל מהר"ם [שם סי' ס] עכ"ל.
שוב מצאתי מקור מפורש למנהגינו זה בספר הפרדס לרש"י ז"ל (סי' קפא) וז"ל, וגם רבינו נ"ע היה מתעטף בציצית בט' באב ביום אע"פ שאחרים לא היו

[א] נוהגין. הנה לעצם הדין מבואר בפוסקים שאין ללבוש טלית בתשעה באב שחרית. ואחרון בקדש מרן בשלחנו הטחור (רס"י תקנ"ה) שכ"כ וז"ל, נוהגים שלא להניח תפילין בת"ב שחרית ולא טלית וכו' עכ"ל. וכן העלה מנהגינו זה מהרי"ץ ז"ל בסדורו עץ חיים (ח"ג דף י"א סדר שחרית ת"ב) וז"ל, שחרית ט"ב המנהג בכאן ללבוש טלית ואלא שאין מברכין עליו. וכ"כ הגמ"י פ"ה מהלכות תענית להניח ציצית בלא ברכה, ודעת האומר שלא ללבוש ציצית משום דכתיב¹ לבצע אמרתו אינה ראייה עכ"ל.

וכוונת מהרי"ץ לדייק מדברי הגהמ"י כמנהגינו שכן דחה את הראיה מן הפסוק הנ"ל לאלה הנוהגין שלא להתעטף בטלית בת"ב, ולהבהיר דבריו הא לך כל לשונו המלא של ההגמ"י והוא מל' המהר"מ שכן הביא משמו וזה לשונו

³ בס' אבודרהם עמ' רנז. ובדפו"י ורשא דף סט:
הל' ת"ב כ' וז"ל ועוד כתב הר' מאיר
דרוטנבורק, וציצית נהגו בו קדמונינו בכל
אשכנז להתעטף בו בט' באב וכו' עכ"ל, ותחלה
חשבתי הנה עוד מקור למנהגינו זה מדברי
המהר"מ, אך אחר שראיתי את דברי רבי' הטור
(סי' תקנ"ה) שהעלה את דברי המהר"מ באותו
לשון הנ"ל אך במקום להתעטף כ' לא
להתעטף, ולגי' זו הווין דברי המהר"מ היפך
מנהגינו ובעל כרחך דגי' זו היא נכונה דהנה
הובא בטור ובאבודרהם (שם) המשך לשון
המהר"ם וכפי שהעלינוהו כאן בלשון ההגמ"י,
דמבואר בהדיא שכ"ה הגי'. ובאמת ראיתי בס'
אבודרהם הנדמ"ח הנקרא השלם המנוקד (הוצ'
מכון אבן ישראל י-ם תשנ"ה) שכן תיקנו וכו'
(שם כרך א' עמ' רפו טור ב') הגי' שלא
להתעטף עיי"ש. ברבי' השת"ז (שם) לא העלה
כלום ממנהגינו. ויותר מזה עוד העלה (שם)
סע"ק ב' וג') טעמים למנהג שהעלה מרן
בשו"ע, ונפלא הדבר. ודוחק לומר שבזמנו נהגו
כמרן שלא ללבוש ט"ג.

מתעטפים משום אבילות, ור' שמואל כהן
ור' לוי אף הן מתעטפין כמו כן, וכן
ראיתי באישפירא שמתעטפין בט"ב וכו'
(סי' ס'). ובס' האגור (הל' ת"ב אות
תתמו') שהעלו ג"כ משם רש"י הנ"ל
להתעטף בציצית בת"ב עיין עליהם. עוד
יש לדייק שכ"ה דעת רבי' הרמז"ל, שכ"כ
(הל' תעניות פ"ה שלהי הלי"א) וז"ל,
ומקצת החכמים נוהגין שלא להניח בו
תפילין בראש עכ"ל.

והנה אף שאין זכר כיום למנהג זה שזכר
רבי' ז"ל אך יש לדייק מזה שהתייחס רק
לענין מנהג הנחת תפילין בלבד ואלו
לענין עטיפת טלית לא זכר ש"מ שאין
לשנות מכל יום שמתעטפין בטלית ודוק.

¹ איכה ב', ד'.

² דפוס י-ם סי' נט.

איכה ישבה בדד

למה נכתבה בא"ב [רבי אליעזר אומר] שעברו ישראל על כל התורה כולה שנאמר
וכל ישראל עברו [את] תורתך וסור לבלתי שמוע בקולך (דניאל ט' י"א). רבי יהושע
אומר [מפני שעברו ישראל כ"ב עבירות כנגד כ"ב אותיות שבתורה. רבי יהודה אומר]
אין לשון איכה אלא לשון תוכחה הה"ד איכה היתה לזונה (ישעיה א' כ"א). אמר רבי
שמעון בן פזי אין לשון איכה אלא גמטריא ל"ו כנגד ל"ו כריתות שנתחייבו מנין
איכ"ה

שרתי במדינות. היתה למס.

שרתי במדינות. עיר שטבעה יוצא מסוף העולם ועד סופו. היתה למס. אמר רבי חוניא
ודאי עיר שכל עמה חזקים וגבורים נשבר לבם מפני אומות העולם מפני שאין לשון
למס אלא לשון שבירה שנאמר וימס לבב העם ויהי למים (יהושע ז' ה):

(מדרש זוטא איכה פרשה א)

הרב הגאון רבי עזרא קרואני שליט"א

בענין שירה וניגון בזמן הזה

והנה מדברי רש"י מבואר שהשאלה למר עוקבא היתה מנ"ל שאסור לשורר בבית המשתאות וע"ז ענה להם מר עוקבא מהפסוק אל תשמח ישראל אל גיל כעמים, ומדוע לא ענה להם מהפסוק בשיר אל ישתו יין, על זה עונה הגמ' שאם מהפסוק בשיר אל ישתו היינו אומרים שדוקא אסור בכלי לשורר בבית המשתאות, אבל בפה מותר, קמ"ל שגם בפה אסור בבית המשתאות, נמצא שהפסוק אל תשמח ישראל וכו' מגלה שגם בפה אסור, ומכח זה אפשר ללמוד מהפסוק בשיר אל ישתו שאסור בכל גוונא בין בכלי בין בפה, ותוס' הוסיפו שאסור בכלי אפילו שלא על היין למי שרגיל בכך דדומה לבית המשתאות, כגון אדם שרגיל בזמרא ומעונג ביותר, אבל אדם שאינו רגיל אסור רק בית המשתה. ואפשר שגם רש"י יודה לזה.

שיטת הרמב"ם

אבל הרמב"ם כתב בהלכות תענית פ"ה הי"ד: וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר אסור לשמוח בהן ואסור לשמען מפני החורבן, ואפילו שירה בפה על היין אסורה, שנא' בשיר אל ישתו יין וכבר נהגו כל ישראל לומר דברי תשבחות או שיר של הודאות לאל וכיוצא בהן על היין. עכ"ל.

כתב מרן השו"ע בסימן תק"ס ס"ג וז"ל: וכן גזרו שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר לשמח בהם, הגה וי"א דוקא מי שרגיל בהם כגון המלכים שעומדים ושוכבים בכלי שיר או בבית המשתה, ואסור לשומעם מפני החורבן ואפילו שיר בפה על היין אסורה שנא' בשיר אל ישתו יין, וכבר נהגו כל ישראל לומר דברי תשבחות או שיר של הודאות וזכרון חסדי הקב"ה על היין הגה וכן לצורך מצוה כגון בבית חתן וכלה הכל שרי, עכ"ל.

מקור הדין עפ"י הב"י

וכתב מרן הב"י שמקור הדין הוא בסוף סוטה דף מח. תנן משבטלה סנהדרין בטל השיר ובבית המשתאות שנאמר בשיר אל ישתו יין, ובפרק קמא דגיטין דף ו: שלחו ליה למר עוקבא זמרא מנ"ל דאסור, שירטט וכתב להו אל תשמח ישראל אל גיל כעמים, ולישלח להו מהכא בשיר אל ישתו יין. אי מההיא הו"א הני מילי זמרא דמנא אבל בפומא שרי קמ"ל, ופירש רש"י זמרא לשורר בבית המשתאות, וכתבו התוס' וכן משמע מדקאמר ולשלח להו מהכא בשיר אל ישתו יין וראוי להחמיר בכיוצא דההא דהירושלמי דהוה קאים ודייק בזמרא שמתענג ביותר, עכ"ל.

הטור להדיא שהרמב"ם חולק על רש"י ותוס' וס"ל לאסור בכלי שיר בכל מקום. ובמעשה רוקח על הרמב"ם כתב שדברי הרמב"ם בחיבורו הם כדבריו בתשובותיו ואסור אפילו שירה בפה שלא על היין, אמנם הטור ס"ל שהרמב"ם בחיבורו אוסר דוקא בפה על היין, ואינו כדבריו בתשובות ששירה בפה אסורה שלא על היין.

שיטת השו"ע

והנה השו"ע העתיק את לשונו של הרמב"ם וא"כ דעתו כדעת הרמב"ם בחיבורו שבכלי אסור בכל מקום אפילו שלא על היין ואילו שירה בפה אוסר דוקא על היין. ומשום כך רבינו השת"ז השמיט את מה שכתב הרמ"א שברגיל אוסר בכלי שיר אפילו שלא על היין, וטעמו משום שהרמב"ם לא ס"ל כן, שבכלי שיר אסור בכל גוונא אפילו מי שאינו רגיל. וכן כתב השת"ז בס"ק י"א דבכלי שיר אסור אפילו שלא על היין, וכתב מהריק"ש שזו דעת כל המפרשים זולתי התוס' וכן המנהג להחמיר ובס"ק י"ב כתב אבל בפה שלא על היין מותר, וכן דעת רבינו כאן שהעתיק לשון הרמב"ם בחיבור דלא כמ"א שכתב להחמיר כדעת הרמב"ם בתשובותיו, וכתב שכן עיקר ושכן מוכח בש"ס. ע"כ. וכוונתו לדברי הגמ' בסוטה מ"ח. הובא בב"י בסימן זה אמר רב אודנא דשמעא זמרא תיעקר, אמר רבא זמרא בביתא חורבא בסיפא, שנא' קול ישורר בחלון חרב בסף, אמר רב היכא זמרא דנגדי ודבקר שרו דגרדאי אסור ופירש"י דנגדי,

וכתב הטור דמלשון הרמב"ם משמע דבכלי אסור לשמוע בכל ענין, ובפה דוקא על היין, אבל הוא ביאר בתשובת שאלה דאפילו בפה אסור אף בלא משתה..

ודברי הרמב"ם צ"ע מנ"ל לאסור בכלי בכל ענין דלכאור' זה נגד הגמ' בגיטין, שמבואר כדברי רש"י, שהיה מקום לומר שבשיר אל ישתו יין נאסר דוקא בכלי על היין, קמ"ל שאסור גם בפה על היין, אבל לאסור בכלי אפילו שלא על היין מנ"ל. וכבר עמדו בזה האחרונים כנה"ג, וישועות יעקב.

ובכנה"ג הביא בשם הראנ"ח לתרץ דיש שני פסוקים האוסרים שירה, הראשון "בשיר אל ישתו יין", והשני "אל תשמח ישראל אל גיל כעמים". בפסוק ראשון אסר דוקא על היין, ופסוק השני אסר בכל מקום, וזה היה כוונת רב עוקבא לומר דאילו לא הפסוק אל תשמח ישראל היינו אומרים שאסור רק זמרא דמנא ועל היין, אך מאחר שיש עוד פסוק שאוסר בכל מקום, מסתבר לומר שהאיסור בכל מקום הוא בזמרא דמנא שיותר חמור, והפסוק שאוסר בבית המשתה איירי בזמרא דפומא.

ולפי"ז לא יקשה על הרמב"ם מהירושלמי שהובא בתוס' שברגיל אסור אפי' שלא בבית המשתה, דשם איירי בזמרא דמנא ולכן אסור אף שלא על היין, וכעין זה כתב באגרות משה (סימן קס"ו) ובכנה"ג דחה דברי הראנ"ח וכתב שדעת הרמב"ם כדעת התוס' עי"ש, אמנם בפשטות נראה כדעת הראנ"ח, וכן כתב

בישירי עגבים ודברי נבלות דקא מגרי
יצר הרע בנפשיה ושומר נפשו ירחק מהם
ויזהיר בפני ביתו על זה עכ"ד.

ניגון בכלי שיר לצורך מצוה

וכתב הב"י בסימן זה דלצורך מצוה
לשמח חתן וכלה בין בפה ובין בכלי
מותר, ומקורו בתוס' בגיטין וכן בסמ"ג
והגהות מימוני, והטור כתב בסימן של"ח
בשם ראבי"ה שמותר לומר לגוי בשבת
לנגן בכלי שיר בחופות דאמירה לגוי
במקום מצוה שרי, ואין שמחת חתן וכלה
בלא כלי שיר.

והנה יש להסתפק אם הרמב"ם חולק על
דין זה, או שמודה לזה דכל האיסור
לשורר בכלי שיר בכל מקום זה דוקא לא
לצורך מצוה אבל לצורך מצוה שרי, כיון
שכל האיסור הוא מאל תשמח ישראל אל
גיל כעמים, שזו שמחת הוללות ואין
לשמוח כשבהמ"ק חרב, אבל לשמחה
של מצוה שרי, שאין זה בכלל האיסור
דאל תשמח ישראל אל גיל כעמים.

והנה מדברי רבינו השת"ז שהעתיק את
הגהת הרמ"א בזה שלצורך מצוה כגון
לשמח חתן וכלה הכל שרי, נראה שלא
פליג הרמב"ם בזה על התוס' וסמ"ג,
ומותר לנגן בכלי שיר לצורך שמחת חתן
וכלה.

תשובת הרביד הזהב

אלא שבחידושו רביד הזהב סימן תק"ס
כתב וכבר נהגו באלו המקומות לשמח
הכלה בכלי שיר, אבל אצל החתן המנהג
לאסור וכדעת רבינו והרמב"ם שסתמו
ולא חילקו, וכן מוכח בבירור ממה שכתב

מושכי ספינות בחבל שרי שאינו אלא
לזרזם במלאכתן, ודבקרי שמזמרים
בשעה שחורשים אינו אלא לכוין את
השוורים לתלמיהם שהולכים לקול השיר
שערב עליהם, דגרדאי אינו אלא לשחוק
ואסור. ולכן כתב המ"א דיש למחות
בנשים המזמרות בפה בשעת מלאכתן
וצ"ע שבגמ' משמע שדוקא דרך שחוק
אסור, אבל שירה בעת מלאכה אין זה
דרך שחוק, ויתכן שיש בזה זירוז
במלאכת עצמן. ומנהג הנשים בתימן
לשורר בפיהן בעת טחינת הקמח כידוע,
והוא ע"פ השו"ע שכתב רק לאסור שירה
בפה רק על היין וכהרמב"ם בחיבורו ולא
בתשובותיו וכמו שכתב רבינו השת"ז.

דברי המאמר מרדכי

ועיין במאמר מרדכי שהביא את דברי
המ"א, וכתב משמע לי מתוך סוגית הגמ'
שאם מזמרות כדי לישן את התינוק
וכיוצא שפיר דמי דוק ותשכח, ונראה
דמש"ה כתבו הב"ח והגהות האשר"י
בשעת מלאכתן, וכבר כתבנו שמדברי
מרן בשו"ע משמע שאינו אסור אלא על
היין, הלכך אין לדקדק כ"כ. ע"כ.

וכוונת המאמר שאף אם נחמיר כמ"א,
לשורר לישן את התינוק שרי, ומתבאר
מזה שגם המ"א יודה שלא אסרו אלא
בשעת מלאכה.

וסיים המאמר מרדכי ומיהו כבר הזהירו
הרב השל"ה ושאר ספרי מוסר שלא לזמר
שירי עגבים לתינוק שזה מוליד לתינוק
טבע רע ובלא"ה נמי איכא איסורא

הכלה הקילו לנגן בכלי שיר כסברת הרמ"א, אע"פ שגם בבית הכלה לא הקילו אלא בהכאה על מגש נחושת או במצלתיים, מוכח דס"ל דהכאה על הפח גם כן חשוב כלי שיר, ואינו חומרא בעלמא, גם מלשון מהרי"ץ בתשו' דלהלן שכתב דנהגו להכות בכלי שיר, משמע שהכאה בפח כלי שיר היא.

ניגון בכלי זמר בחול המועד

והנה האחרונים דנו בענין ניגון בכלי שיר בחול המועד אי שרי, או שגזרו משום שמא יבא לתקן כלי שיר, עי' שערי תשובה סי' תקל"ד סק"ה שהביא דבריהם בזה.

והנה מצינו לרבינו מהרד"ם ברביד הזהב חלק החידושים סי' תקמ"ו שכתב להתיר לעשות כלי זמר בשמחת אירוסין בחול המועד, והוכיח מדברי הראשונים דיותר לנגן בכלי זמר בחול המועד,

ולכאורה צ"ע למה לא העיר רבינו שיש למנוע כלי שיר בשמחת אירוסין מצד המנהג שלא לנגן כלל בכלי שיר מפני החורבן, ובשלמא השער אפרים והשבות יעקב דשקו"ט בזה אפשר דאזלי בשיטת רמ"א דמתיר לשמחת מצוה, אבל לדין דנהגין לאסור, היה לנו לאסור, והרי רבנו איהו מריה דשמעתא לחזק המנהג שאין לנגן בכלי שיר כמבואר לעיל. [ודוחק להעמיד דבריו רק בבית הכלה שנהגו להקל].

כיוצא בזה יש להעיר בדברי תלמידו מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק (ח"א סימן

רבינו והרמב"ם הלכות תענית פ"ה הי"ד וכבר נהגו כל ישראל וכו' משמע דבהא דוקא נהגו להקל ולא במה שנזכר איסורן לעיל, וכן ממה שכתב הרא"ש בפרק אין עומדין וז"ל ולא ראינו מי שמוחה בזאת, משמע מדבריו שהיה ראוי ג"כ למחות בזאת אם לא שכבר נהגו להקל, ועי"ש שכתב שחדשים מקרוב באו שפרצו גדר הראשונים ומשוררים בכלי שיר אצל החתן, וחייב כל אדם למחות בידם ולנדות לכל ממאן לשמוע, שמנהגינו דלא כהרמ"א שהתיר לנגן בכלי לצורך שמחת חתן וכלה. עי"ש.

והנה אף שבשו"ע העלה השת"ז את הגהת הרמ"א אפשר שספוקי מספקא ליה בזה אם הרמ"א חולק על השו"ע או לא ואפשר דלא פליג, וכיון שאין הכרח מדברי השו"ע לכן העלה את הגהת הרמ"א, אבל ברביד הזהב כתב שהמנהג הוא מיוסד ע"פ הרמב"ם מזה שסתם ולא חילק אפשר שגם בשמחת חתן וכלה האיסור קיים.

ובהגהות לרביד הזהב הנדמ"ח הביא שדעת מהר"י קרח בפירושו על הדיואן "עלמות שיר" שהמנהג לא לנגן בכלי שיר אינו מעיקר הדין אלא תקנת קדמונינו, אמנם דעת הרביד הזהב שהאיסור מדינא הוא וכד' הרמב"ם והשו"ע.

והנה בשאר ערי תימן המנהג היה לתופף בפח הנקרא "תנפה" דס"ל שאין זה נקרא כלי שיר, אמנם בעי"ת צנעא עירו של רבינו השת"ז נהגו שלא לתופף אף בפח, ומדבריו ברביד הזהב שכתב שבבית

המצוה נגנו בכלי שיר, מה שאין עושין בסתם ימי חול המועד, ופשוט].

בענין המנהג כיום

והנה עתה בארץ ישראל עקב שינוי סדרי החיים נשתנה המנהג, ונהגו להקל לנגן בכלי שיר בשמחת חתן וכלה ושאר סעודות מצוה.

ומכל מקום נראה דיש להחמיר בימי בין המצרים וכן בספירת העומר שמתקיימות סעודות מצוה כגון שבע ברכות ברית מילה ופדיון הבן, בר מצוה, וסיום מסכת, שלא לנגן בכלי שיר, דכיון שהוא זמן של צער אין להרבות בשמחה יתירה, כיון שמנהגינו העיקרי להחמיר בכל ענין, וכן כתב באגרות משה סימן קס"ו שאף למתירים בדרך כלל לצורך מצוה לנגן בכלי שיר, בימים אלו יש לאסור, ובפרט בימי בין המצרים שהוא זמן האבילות על החורבן, דכדאי הוא בית אלוקינו שיבנה במהרה בימינו, שלא לנגן בכלי שיר בימים אלו.

קס"ו, וח"ג סימן רמ"ח) שדן בתגלחת קטן בחוה"מ אם מותר לנגן בכלי שיר משום שמא יבוא לתקן כלי שיר, והעלה להתיר כדברי רבו.

ואין לומר בד' הפעולות צדיק שלא החמירו אלא בשמחת חתן וכלה שהוא שמחה יתירה, אבל לא בשאר שמחה של מצוה, שהרי גם בשאר שמחה של מצוה המנהג שאין מנגנים בכלי שיר, ורק בתגלחת הקטן נהגו לנגן בכלי שיר.

ונראה ליישב בפשיטות שכל האיסור לנגן בכלי שיר, הוא בימי חול שאין בהם מצות שמחה, אבל במועדים שהתורה ציותה בהם על השמחה, לא גזרו חכמים לנגן בכלי שיר, שהרי ניצטוינו מן התורה לשמוח בימים אלו, וכיון דימי שמחה הם לא גזרו חכמים למנוע כלי שיר משום אבילות החורבן.

[ומה שכתב מהרי"ץ שנהגו להכות בכלי שיר "לשמחת המצוה", אין לדקדק מלשוננו שטעם ההיתר משום שמחת מצוה, אלא כוונתו שלכבוד שמחת

משיח - עני ורוכב על חמור

עני ורוכב על חמור זה משיח ולמה נקרא שמו עני שנתענה כל אותם השנים בבית האסורים ושחקו עליו פושעי ישראל מפני שרוכב על חמור מפני הרשעים אין להם זכות ההולך הלך ויזכור אבות בזכות של משיח הקב"ה מגן עליהם ומוליכם דרך ישרה וגואל אותם שנאמר בבכי יבואו ובתחנונים אובילם אוליכם אל נחלי מים בדרך ישר לא יכשלו בה כי הייתי לישראל לאב ואפרים בכורי הוא (ירמיה ל"א ט') מה ת"ל הוא [הוא] לימות המשיח הוא לעולם הבא ואין אחר עמו. ואויביו אלביש בושת (תהלים קל"ב י"ח) אלו החלוקים עליו ועליו יציץ נזרו (שם) עליו ועל הדומים לו.

(פסיקתא רבתי פרשה לד)

כתית למאור

ביאורים בדברי מאור גולת תימן רבינו השתילי זיתים זיע"א

הרב הגאון רבי חזקיהו דחבש שליט"א

רב ק"ק "שתילי זיתים" ראש העין
ומח"ס "שתילי זיתים" עם פירוש "באר מרים" ג' חלקים.

לק"י

זמן מילה בתשעה באב, ובשאר ימות השנה

וכמו שכתב בשו"ת "רביד הזהב" חלק
החידושים סימן תרנ"ח הלכה ה' וז"ל,
כתב הגה"ה וצריך לחזור וליתנו וכו',
צריך עיון, שהרי סעיף זה הוא דבר בעל
העיסור" שהביא הרא"ש, ורבינו בב"י
בהדיא כתב, והמקבל מחזיר לו סתם,
ע"כ. ולכן נראה לי שהגה"ה זו אין
מקומה אלא בסעיף ד', ע"כ. ואכן בספר
"שתילי זיתים" הגה"ה זו כתובה בסעיף
ד'.

גם מצינו לרבינו פעמים שמשמיט הגהת
רמ"א מן העמוד, וכותבה בתוך פירושו,
כגון הא דבסימן ל"ג הלכה ד', כתב
בהגהת רמ"א, ומיהו בדיעבד כשר אם
השחיר [הגוי] עור הבתים, אבל
הרצועות אפילו בדיעבד פסול, ורבינו
השמיט להגהת רמ"א זו מן העמוד,
והביא בתוך פירושו "שתילי זיתים" ס"ק
י"ב, וכבר הבאנו מזה בהקדמה לסידורנו
תכלאל עם "שתילי זיתים" עם פירוש
"באר מרים" לחול בעמ' 13, מה שכתבו
בעניין זה חכמי וגאוני צנעא עי"ש.

שו"ע סימן תקנ"ט הלכה ז', אם יש
תינוק לימול, מלין אותו אחר שגומרים
הקנינות, שת"ז: שהרי אמרו פסוקי
דנחמה ושמחה, ומילה צריך לעשותה
בשמחה, כדכתיב שש אנוכי על אמרתך
(לבוש). שו"ע: ויש ממתינים לימולו עד
אחר חצות. שת"ז: דסבירא להו דקודם
חל אבילות ומילה צריך שמחה כדלעיל,
שו"ע: ומברכין ברכת המילה בלא כוס
ובלא בשמים. הגה"ה: והמנהג כסברא
ראשונה ע"כ.

רבינו השמיט הגהת רמ"א, וזה אפשר
לפי שהגהה זו היכן שהיא כתובה אין לה
מקום, וכבר עמד בזה הרב "משנה
ברורה" בס"ק כ"ח וז"ל, הגהה זו צריכה
להיות קודם תיבת ומברכין, ע"כ.

אבל זה אינו נראה, דאי מטעם זה גרידא,
לא היה לו לרבינו להשמיט דברי הגהת
רמ"א לגמרי, שכן מצינו לרבינו פעמים
שלוקח דברי הגה"ה ממקומה ומעבירה
למקום אחר הראוי לה.

נהגו אבותינו הקדושים לקיים מצות ברית מילה דוקא בחצות היום, כפי שמבואר בפרקי רבי אליעזר הגדול, ומסכים לזה כתב רבי אברהם אב"ד מנרבונא בספר "האשכול" הלכות מילה (עמ' 12) שכן העלה בשם פרקי רבי אליעזר (ריש פרק כ"ט) בזה הלשון, רבן גמליאל אומר, ושלח אברהם אבינו וקרא לשם בן נח, ומל ערלת אברהם וישמעאל בנו, שנאמר בעצם היום הזה נימול אברהם וישמעאל בנו, מהו בעצם היום, בגבורת השמש בחצי היום, עכ"ל. ושפיר נקיטנן עכ"ל.

גם בתכלאל "עץ חיים" הנדפס עם הגהות הר"ד כתב שם בהערות וז"ל, המנהג אצלנו לעשות המילה בחצות היום, מקור מנהג זה הוא בפרקי דרבי אליעזר פרק כ"ט הא לך לשונו, מהו בעצם היום הזה, בגבורת השמש בחצי היום, והמפרש שם כותב, פירוש, מלשון כי עצמת ממנו מאוד, בחצי היום, ואע"ג דזריזין מקדימין למצוות דהיינו מצפרא כדאיתא בפסחים ד., יש לומר שעשה זה בכונה למול עצמו באמצע היום וכו' עיי"ש, וזה יסוד למנהגינו, עכ"ל.

ועדיין צריכים אנו ביאור, ליישב המנהג אליבא דהלכתא, דבגמרא דפסחים ד. איתא, וביום השמיני ימול בשר ערלתו, ותניא כל היום כולו כשר למילה, אלא שזריזין מקדימין למצוות, שנאמר וישכם אברהם בבוקר. ונפסק כן להלכה בשו"ע יורה דעה סימן רס"ב הל' א' וז"ל, אין מלין עד שתנץ החמה ביום השמיני

ואם כן היה לו לרבינו להביא דברי הגהת הרמ"א במקומה הראוי לה, ועכ"פ לכותבה בתוך פירושו ה"שתילי זיתים", וביותר שכבר יסד לנו רבינו בהקדמתו לספר "שתילי זיתים" שאין משמיט הוא הגהת רמ"א אלא מדוחק גדול, וכל שדברי הגהת רמ"א מתאים אפילו רק בדוחק להלכה ולמנהג אין משמיטו רבינו. ודאיתנא להכי, יכול היה רבינו להשאיר דברי הגהת רמ"א היכן שהיא כתובה, דמה קלקול יש בזה, דהכל יודעים דקאי אדלעיל מינה, דשם יש בזה שני דעות. ואפשר דלכך השמיט רבינו דברי הגהת רמ"א לפי שאין לנו בזה מנהג קבוע, וכל מקום ומנהגו.

ויותר נראה דלכך השמיט רבינו דברי הגהת רמ"א, לפי שאין המנהג כסברא ראשונה, ומלין אחר חצות היום, שכן היה המנהג בצנעא עירו של רבינו, בכל ימות השנה, ומדוע ישתנה מנהג זה בתשעה באב לעשותו מוקדם קודם חצות, ואדרבא כאן יש להחזיק במנהג יותר, לפי שבכאן יש דעה דסבירא להו דקודם חצות חל אבילות ומילה צריך שמחה, ואתי בשופי אליבא דהלכתא, דאף דקיימא לן, שמצוה להקדים המילה בתחילת היום דזריזין מקדימין למצוות, תשעה באב שאני שעושים אחר חצות לפי שקודם חצות חל אבילות, ומילה צריך שמחה.

וכבר התעורר בזה הגאון רבי יוסף צוביירי זצוק"ל בספרו "ויצבור בר" חלק ד' פרק ה' סימן ד', ליישב המנהג, שמלין בדווקא אחר חצות היום וז"ל,

מ' דברי פרקי רבי אליעזר אינו אלא דרך דרוש, שכן מביא שם עוד מדרשים אחרים.

ובספר "סערת תימן" להרב עמרם קורח זצ"ל נראה דנשמר מזה, שכן כתב בסדר המילה עמוד קל"ג בזה הלשון, אין מלין אלא אחר שיתקבצו כל הקרואים, ומתעכבים אפילו בשביל אחד, וביותר אם הוא מקרובי היולדת, ולפיכך מתאחר זמן המילה עד חצי היום או לאחר מכן ע"כ, הרי שכתב שמצד מציאות העניין, מתאחר המילה עד חצי היום או לאחר מכן, ולא כתב כלל מעניין זה שהיו עושים מילה דווקא בחצות היום בגלל הדרשה בעצם היום הזה נימול אברהם וישמעאל בנו.

ועדיין צריכים אנו ביאור, דדין התלמוד דזרזין מקדימין למצוות, ומדוע היו מתעכבים אחר שיתקבצו כל הקרואים ומתעכבים אפילו בשביל אחד, ואף דאפשר דיש בזה משום ברוב עם הדרת מלך, כבר נפסק בגמרא ראש השנה ל"ב. דזרזין מקדימין למצוות עדיף מדין ברוב עם הדרת מלך דאיתא שם במשנה, העובר לפני התיבה ביום טוב של ר"ה, השני מתקיע, ובשעת ההלל, הראשון מקרא את ההלל, ובגמ' מאי שנא שני מתקיע משום דברוב עם הדרת מלך, אי הכי הלל נמי נימא משום ברוב עם הדרת מלך, אלא מאי שנא הלל דבראשון משום דזרזין מקדימין למצוות, תקיעה נמי נעביד בראשון משום דזרזין מקדימין למצוות, אמר רבי יוחנן בשעת גזירת המלכות שנו, ע"כ.

ללידתו וכל היום כשר למילה, אלא שזרזין מקדימין למצוות ומלין מיד בוקר, ע"כ. וכן הוא ברמב"ם הלכות מילה פרק א' הל' ח', אין מלין לעולם אלא ביום אחר עלות השמש בין ביום השמיני שהוא זמנה, בין בשלא בזמנה שהוא מתשיעי והלאה, שנאמר ביום השמיני ביום ולא בלילה, מל משעלה עמוד השחר כשר, וכל היום כשר למילה, ואעפ"כ מצוה להקדים בתחילת היום שזרזין מקדימין למצוות, ע"כ. ואיך דוחים דין התלמוד מפני המדרש.

גם בפירוש הרד"ל על פרקי רבי אליעזר אות ג' ראיתי שכתב וז"ל, ובז"ר הקשה הא ילפינן בפסחים ד. מזרזותיה דאברהם דמצפרא צריך להקדים מילה וש"מ, וי"ל דכאן היה הדיבור עמו סמוך לחצי היום כדי שתהא מילתו בחצי היום ע"כ.

וגם מדברי המפרש שהביא בהערות על סידור "עץ חיים" עולה כן שזמן מילה הוא בבוקר שכן כתב וז"ל, ואע"ג דזרזין מקדימין למצוות דהיינו מצפרא, יש לומר שעשה זה בכונה למול עצמו באמצע היום וכו', ותימה דהביא פירוש זה, לחזק מנהג תימן שמלין בחצות, דאדרבא זהו תיובתיה.

גם בספר "האשכול" שהביא מהר"י צוביירי זצוק"ל שמסכים לזה ושכן העלה בשם פרקי רבי אליעזר, כתב להדיא בריש הלכות מילה סימן ל"ה וז"ל, מצות מילה ביום השמיני כל היום, מיהו זרזין מקדימין שנאמר וישכם אברהם בבוקר ע"כ. ומה דהביא בפרק

אחרי כן, ובשבת שמתאספים כולם בבוקר אחר התפילה אזי מלין בבוקר. אמנם המשקיף השקפה נכונה בדברי רבינו יראה שבזמנו ובמקומו של רבינו היו מלין בבוקר. שכן בסימן רל"ב כתב השו"ע בהלכה ב', לא ישב סמוך למנחה עד שיתפלל, ולא יכנס למרחץ ולא לבורסקי ולא לדין ולא לאכול אפילו סעודה קטנה סמוך למנחה גדולה, וב"שתילי זיתים" שם כתב על זה, וכן המנהג, זולתי בסעודת נישואין או מילה שהקרואים הרבה אוכלים השמשים לאחר גמר הסעודה, אעפ"י שהוא סמוך למנחה גדולה ויש להם על מי לסמוך על צד הדוחק (ועב"י), ע"כ. ואם גם כשהקרואים הרבה גמר הסעודה הוא סמוך למנחה גדולה, אזי כשאין הקרואים הרבה, גמר הסעודה הוא מוקדם יותר ואפילו סמוך למנחה גדולה אינו, הרי שאת המילה עשו בבוקר. ופשוט שעל זמן זה של המילה שאינו בחצות היום, וגם אינו קרוב לחצות היום, לא שייך דרשת חז"ל בעצם היום הזה נימול אברהם וישמעאל בנו בעיצומו של יום תוקף גבורת השמש. וביותר דרבינו כייל להו בהדי הדדי גם סעודת נישואין עם סעודת מילה, ובסעודת נישואין לא שייך עניין זה של בעצם היום הזה, ואתי שפיר אליבא דהלכתא דזריזין מקדימין למצוות. וכבר שמעתי מערערים דאכן מלו בשעות הבוקר ואתי שפיר אליבא דהלכתא דזריזין מקדימין למצוות וגם בלא כונה להדיא, התקיים כאן דין

גם בספר "סערת תימן" לא כתב מזה כלום, ולא הזכיר כלל עניין של ברוב עם הדרת מלך, ומאידך כתב ומתעכבים אפילו בשביל אחד, גם כתב וביותר אם הוא מקרובי היולדת, דנראה דאין זה שייך לעניין ברוב עם הדרת מלך. ונראה שנהגו כן כדי שלא יהא כל תרעומת ומחלוקת, וכדי שלא ייפגעו אנשים שלא זכו במצות המילה, וזהו שכתב וביותר אם הוא מקרובי היולדת, וזה עדיף להו על דין זריזין. ואפשר דסבירא להו דגם בחצות היום מתקיים מיהא דין זריזין מקדימין למצוות, דהרי כל היום כולו כשר למילה, גם מתעסקים הם בהכנות למצוות המילה כבר קודם חצות, וי"ל.

ועיין עוד שכתב וז"ל, כשתהיה המילה בשבת ויו"ט מלין בבוקר אחר יציאה מבית הכנסת, קרובים ורחוקים מתאספים ובאים לבית המילה וכו' שומעים מפי המוהל ברכת המילה, עונים אמן ומיד יוצאים הקרובים והשכנים והמיוודעים, הולכים לבתיהם ומביאים צרכי סעודתם, וקובעים סעודה במקום המילה כדרך סעודות הנהוגים בבתי חתונה, ע"כ.

ואם מה שעשו המילה בשאר ימות השבוע היה בדוקא בחצות היום מחמת שדרשו עניין זה של בעצם היום הזה נמול אברהם וישמעאל בנו, מדוע לא עשו כן גם בשבת, ומוכח ומוכרח שלא עשו כך בדוקא בחצות היום, אלא כך היא המציאות, ובחול עד שמתאספים כולם מגיע שעת חצות ולפעמים גם

ולכן לא ישב בסעודת חברים, ואם חל מילה בשבת יעשנה קודם חצות, ע"כ. ורבינו ה"שתילי זיתים" הביא ריש דברי המ"א, והשמיט סוף דבריו שאם חל מילה בשבת יעשנה קודם חצות, וזה אפשר לפי שמנהג תימן שעושים המילה והסעודה בבוקר בתחילת היום תמיד בכל ימות השנה, וכבר הבאנו שגם בדורות האחרונים שנהגו לעשות המילה דוקא בחצות היום, אבל בשבת עשו המילה והסעודה בבוקר לאחר גמר התפילה, ואין עוד צורך להדגיש העניין. עוד אפשר, שלא יבואו לטעות דבשאר ימות השנה אפשר לכתחילה לעשות המילה אחר חצות, השמיטו רבינו.

ובסימן תקנ"א הלכה י' כתב בהגה"ה, ובסעודת מצוה כגון מילה, ופדיון הבן, וסיום מסכתא, וסעודת אירוסין, אוכלים בשר ושותים יין השייכים לסעודה, אבל יש לצמצם שלא להוסיף, ובשבוע שחל תשעה באב להיות בתוכה, אין לאכול בשר ויין רק מניין מצומצם, וזה אפילו בערב תשעה באב שרי. וב"שתילי זיתים" כתב וז"ל, וט"ז כתב והמיקל בדבר זה בסעודת מצוה לאכול שם כל הקרואים לא הפסיד עכ"ל, ועכ"פ יעשנה קודם חצות (מ"א) ע"כ, ובכאן לא השמיטו רבינו.

זה אפשר דכאן קאי אכל מה דלמעלה מיניה בדברי הגה"ה שכתב, ובסעודת מצוה כגון מילה, ופדיון הבן, וסיום מסכתא, וסעודת אירוסין, השאיר רבינו דברי המ"א, שעכ"פ יעשנה קודם חצות, משא"כ בסימן תקנ"ב, דשם מיירי

זריזין, אבל אפשר דלא חשו לדין זריזים, אלא דכך היא הדרך והמציאות, וראיה שגם בסעודת נישואין נהגו כן, ומתוך זה רוצים להתיר לכתחילה לעשות המילה גם אחרי חצות היום וכל מקום ומנהגו. זה אינו, דמי הגיד לך שלא נהגו כן משום דין זריזים מקדימין למצוות, ואדרבא זריזים הם גם בסעודת נישואין, וכל ענייניהם עושים בזריזות ולא הוצרכו להדגיש העניין, וגם לו יהי ספק, פשיטא דהדרינן לדין התלמוד דזריזין מקדימין למצוות.

ונראה עוד דגם לפי מה שכתב ב"סערת תימן" שהיו מתעכבים אפילו בשביל אחד ואין מלין אלא לאחר שיתקבצו כל הקרואים, אין להתיר בשופי לעשות לכתחילה מילה אחרי הצהרים, ופעמים קרוב ללילה כי מתעכבים שיגיעו כל הקרואים, דלא מצינו שעשו כן, אלא שהמילה עכ"פ היתה בחצות היום, ופעמים קצת אחר מכן, אבל לעשות המילה קרוב לסוף היום שזה נראה סותר לדין זריזין זה לא מצינו, ואין לנו אלא מה שנהגו אבותינו, וכמו שכתב רבינו ה"שתילי זיתים" שהמילה עשו אותה בבוקר, ובדורות האחרונים עד חצות וקצת לאחר מכן, וי"ל.

והנה בסימן תקנ"ב הלכה י' כתב השו"ע, אם חל תשעה באב להיות באחד בשבת, או בשבת ונדחה לאחר השבת אוכל בשר ושותה יין בסעודה המפסקת, ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו, ובמ"א כתב, ומ"מ ישב בדאבת נפש שלא ינהוג בשמחה,

ההגה"ה אלא מדוחק גדול כשאנו מתאים להלכה ולמנהג.

וזה אינו, דבסימן רס"ג הלכה ה' כתב השו"ע, כשידליק יברך ברוך וכו' גם ביום טוב צריך לברך להדליק נר של יום טוב, וביום הכפורים בלא שבת יש מי שאומר שלא יברך, ועיין לקמן סימן תר"י, ע"כ. וב"שתילי זיתים" שם ס"ק י"א, והברכה תהיה קודם הדלקה כדין שאר מצוות שמברך עליהן עובר לעשייתן וכו' וכן המנהג, ע"כ.

ומדכתב זאת אחרי הציון לסימן תר"י דמיירי בנר יום הכפורים, משמע דקאי נמי אנר יום כפורים, דאם איתא דס"ל שאין מברכין עליו, לא היה לו לכתוב גבי נר יום הכפורים שהברכה תהא קודם הדלקה, דהא ברכה מעיקרא ליתא התם, אלא היה צריך לכתוב זאת לעיל מיניה גבי נר שבת וים טוב, ובהכרח שהשמיט הגהת רמ"א וכן המנהג במדינות אלו, לחזק העניין דאין זה תלוי במנהגא. גם מסימן תס"ח נראה כן, וכבר כתבנו מזה בהקדמה לסידורנו תכלאל עם "שתילי זיתים" עם פירוש "באר מרים", חלק פסח דף 26, ובדף כ"ח ע"ש.

אבל נראה יותר וכפשיטות הדבר, דלכך השמיט דברי ההגה"ה שהמנהג כסברא ראשונה, לפי שהמילה עשו אותה אחר חצות, אלא דעדיין אפשר דאין זה מנהג בדוקא שממתינים אחר חצות דס"ל דקודם חל עדיין אבילות, אלא שכך המציאות, שהרי המילה נעשית בבית ולא בבית הכנסת וכמו שכתב רבינו בהלכות ר"ה סימן תקפ"פ הלכה ד',

מעניין מילה לבד השמיטו רבינו ומהטעם הנ"ל. עוד אפשר, דערב תשעה באב שחל בחול חמיר טפי, וכמו שכתב המ"א דבזה ודאי לא מהני מה שאוכלין אח"כ סעודת עראי על הארץ, דכיון שאוכלים בשר יש להחמיר יותר, משא"כ בסימן תקנ"ב שם מיירי כשחל תשעה באב באחד בשבת או כשחל בשבת ונדחה. ועיין עוד לרבינו בסימן תקנ"ב ס"ק ט"ו שכתב וז"ל, במקומות הללו (תימן) אין מנהג לאכול רק סעודה אחת כדינה והיא סעודה מפסקת.

ודאטינא להכי, יש כבר מקום לומר, דלכך השמיט רבינו דברי הגה"ה, והמנהג כסברא ראשונה לומר דאין הדבר תלוי במנהגא, ונ"מ במי שאין לו מנהג ידוע, עיר חדשה, דיש לעשות המילה אחר הקינות, וכדמשמע מדברי השו"ע שהביא בסתם אם יש תינוק לימול מלין אותו אחר הקינות, ואח"כ הביא ויש ממתינים למולו אחר חצות וזהו דזריזין מקדימין למצוות.

ומנא אמינא לה, דבסימן תר"י כתב השו"ע בהלכה א', מקום שנהגו להדליק נר ביום הכפורים, מדליקין, מקום שנהגו שלא להדליק, אין מדליקין. ובהלכה ב', יש מי שאומר שמברך על הדלקת נר יום כפורים, ובהגה"ה כתב, וכן המנהג במדינות אלו, ע"כ. ורבינו השמיטו.

ויש שרצו ללמוד מכאן, שבזמנו ובמקומו של רבינו לא היו מברכים על נר יום הכפורים, דאל"כ לא היה משמיט דברי ההגה"ה, שהרי אין משמיט דברי

דאין הדבר תלוי במנהגא רק היכא דאיכא פלוגתא בעיקר הדבר זה מתיר וזה אוסר, כגון בהדלקת נר ביום הכפורים, שיש מי שאומר שצריך לברך על הדלקת נר יום הכפורים גם כשחל בחול, ויש מי שאומר שאין כאן ברכה כלל. או כגון בסימן תס"ח הלכה א', העושה מלאכה בערב פסח מחצות ולמעלה היו משמתין אותו, ואפילו לעשות בחינם אסור, ויש מי שאוסר אפילו ע"י אינו יהודי, ויש מי שמתיר, ובהגה"ה, וכן הוא המנהג, שרבינו השמיט דברי רמ"א לחזק העניין שאין זה תלוי במנהגא, וכמו שכתב בפירושו דהלכה כיש מי שמתיר וכן הוא העיקר. אבל כשאין המחלוקת בעיקר הדבר דכל היום כשר למילה, ויש מקום לשני הדעות. גם השו"ע הביא בסתם שמלין אחר הקינות, ודעה שניה הביא בלשון ויש ממתינים לימול אחר חצות, אין צריך עוד לחזק העניין.

דכתב השו"ע, מלין [בר"ה] בין קריאת התורה לתקיעת שופר, וב"שתילי זיתים" ס"ק ו', שכך הוא הסדר ברית אברהם ועקידת יצחק (ב"י) ומנהגינו לימול אחר יציאה מבית הכנסת, והטעם כיון שכל אחד מל בביתו ולא מל בבית הכנסת (כה"ג) ע"כ. וממילא כך יוצא שמלו אחר חצות, ועכ"פ לא מיד אחרי הקינות, ואפשר דהרוצה לעשות המילה אחר הקינות דזריזין מקדימין למצוות, אתי שפיר נמי בשיטת רבינו. ועיין לרבינו שהשאר דברי רמ"א בהלכה ח' שכתב, ואבי הבן והמוהל והסנדק כולם נקראים בעלי ברית, ומותרים ללבוש בגדי שבת לאחר שגמרו הקינות ובאים לימול התינוק, אבל הכרח גמור אינו, שאפשר שהשאר דברי רמ"א לעיקר דינא לנוהגים כן שמלין אחר הקינות.

גם נראה לומר דמה דמצינו בשיטת רבינו שמשמיט וכן המנהג, לחזק העניין

מילה בתשעה באב שנדחה

ובמ"א כתב וז"ל, ועכשיו נתפשט המנהג שרוב הסעודות עושין בלילה, א"כ ביום התענית ג"כ אין להקל, ע"כ. וב"דגול מרכבה" כתב וז"ל, דבריו צ"ע, דמה עניין זה לסעודה, ואטו אם אינם עושים סעודה כלל אינו יום טוב לבעלי

שו"ע סימן תקנ"ט הלכה ט', תשעה באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום א' בעל ברית מתפלל מנחה בעוד היום גדול ורוחץ ואינו משלים תעניתו, ובשתי"ז ס"ק כ"ד כתב, דהיינו מנחה גדולה (ב"י) שהיא משש שעות ומחצה (שם), ע"כ.

ואין להתחסד ולנהוג בחומרא נגד אלו הרבנים אחר שעשו מעשה והם אמרו יום זה תענית וזה אינו, ואף על פי שכתבו ה"כנסת הגדולה" ומ"א שמנהג עכשיו להשלים אפילו באחד מד' תעניות שנדחו, מילתא דפשיטא שלא עשו מעשה וחידשו האי דינא אלא לאפוקי ממנהג העולם ודו"ק. וגדולה מזו כתב מ"א ריש סימן תקס"ב ס"ק ו', דר"א בר יצחק לא היה צריך להתענות כלל שיום טוב שלו הוא, אלא שקיבל על עצמו לצעורי עם הציבור, וכן כתב רש"י, ע"כ.

ונראה שבתשעה באב שחל בשבת ונדחה, יש לעשות המילה בדוקא אחר חצות היום לאחר שהתפלל מנחה גדולה דאז הוי יום טוב שלו ואסור להשלים תעניתו, וכפשיטות דברי השו"ע, וכן הוא במעשה של הר"י יעבץ שהתפלל מנחה ולא השלים תעניתו, וכבר כתב רבינו, דאין לנו להתחסד נגד אלו הרבנים שעשו מעשה.

ובתשעה באב שנדחה לא הגיה רמ"א כלום, ואפשר דסמך על מה שכבר כתב לעיל שהמנהג כסברא ראשונה שמלין אחר הקינות, או דאפשר דכאן מסכים שהמילה תהיה אחר חצות בדוקא, דאז מותר בכל העינויים ואינו משלים תעניתו דיום טוב שלו הוא.

ובספר "פסקי תשובות" ראיתי שכתב וז"ל, לפני חצות אין היתר דאכילה ושתייה, ולכן האשכנזים הנוהגים עפ"י הרמ"א לערוך המילה מיד עם גמר הקינות עוד לפני חצות דיני המילה הם

ברית, והלא בעלי ברית יכולים לאכול אפילו בביתם. ועיין סימן תקס"ד במ"א סס"ק י', ועוד אטו המחבר התיר לעשות סעודה, והלא לא התיר אלא לבעלי ברית, והמ"א עצמו כתב דמ"מ אין לעשות סעודה, ע"כ.

ואכן המעיין בדברי רבינו יראה שלא הביא דברי המ"א אלא לגבי נישואין, שכן כתב בס"ק כ"כ וז"ל, ובמקום שאין עושין הנישואין אלא בלילה אין להקל וכ"פ המ"א, ע"כ. דזה אתי מכלל דבריו, ואפשר דאתי במכ"ש שאין להקל שהרי עושין הנישואין בלילה, וא"כ אין חשיב חתן, ואין חשיב לגביו יומא קמא יום טוב, אלא משעת חופה ואילך, וא"כ אין להקל וצריך להשלים התענית, אבל בעל ברית רוחץ ואינו משלים תעניתו.

ובשו"ת "רביד הזהב", בחלק החידושים על השו"ע בסימן תקנ"ט כתב רבינו על הלכה זו וז"ל, שיום טוב שלו, יש לשאול אם הרשות נתונה ביד כל אדם כמו שירצה או לא, ונראה כיון ששמועה זו באה מהא דר"א בר יצחק, והר"י יעבץ עשה מעשה, והביאו הטור והגהות מיימוני והמרדכי, וגם מהר"י סגל עשה מעשה, ורבינו חתם אחריהם, וכן כתב כנה"ג בשם הרדב"ז ח"א סימן שפ"ה, והרמ"מ, ומהר"ר יצחק הלוי, א"כ מי יוכל לעשות מעשה נגד מה שעשו הם והורו הלכה למעשה. וכל שכן למאי דנקט רבינו בלשונו הטהור, ורוחץ ואינו משלים וכו', ולא כתב ואין צריך, משמע דאסור לו להשלים, לפי שיום טוב שלו הוא, ויום טוב בכל מקום אסור בתענית,

שכתב וז"ל, ואם מותרים לאכול קודם קיום המצוה צ"ע, דלכאורה ממה שרחצו קודם המילה נראה דשרי, ויש לדחות, דרחיצה שאני שיכנס למצוה בהידור ורחיצה צורך המצוה היא, אבל באכילה י"ל שיש להמתין עד אחר המילה, ואין לאכול קודם דשמא יארע בנתיים איזה קלקלה שלא יוכלו לקיים היום כתקנה, וביטל בחינם התענית, וכן משמע קצת מלשון הפוסקים, ע"כ. גם ראיתי בספר "נטעי גביראל" בדין ברית מילה בתשעה באב שנדחה סימן פ"ב הלכה ח' שכתב, י"א שמותר לאכול קודם המילה, ובס"ק י"ח ציין לדברי המ"א בסימן תקס"ח ס"ק י"ז שכתב, ופשוט דבמקום דמותר לאכול על הסעודה אינו תענית כלל, ומותר אח"כ לאכול ולשתות אפילו בביתו, ומיהו קודם הסעודה נ"ל דאסור לאכול ולשתות בביתו, מיהו הבעלי ברית מותרים לאכול מיד דיום טוב שלהם הוא. ואף דהמ"א מיירי בשאר תעניות, ה"באר היטב" הביאו כאן גבי תשעה באב.

גם הראיה שהביא מלשון השו"ע שכתב ואינו משלים תעניתו, ולא כתב רוחץ ואוכל, דמשמע רק אחרי המילה, אינו בהכרח לפי מה שביאר רבינו דלכך נקט בלשונו ואינו משלים תעניתו, לומר שאסור לו להשלים תעניתו, ואם היה כותב השו"ע רוחץ ואוכל היה אפשר לפרש שזה רשות, וגם דומיא דרחיצה. ואף דאפשר היה לקיים דבריו, והוא ממה שלא כתב השו"ע רוחץ ואוכל

כמפורט לעיל באות הקודם לכל פרטיו, ורק לאחר חצות ותפילת מנחה גדולה הותר לבעלי הברית דהיינו אבי הבן ואמו, והמוהל והסנדק האכילה והשתיה וכו' אבל שאר עינויי היום כרחיצה ונעילת הסנדל לא הותר כי אם לצורך המילה, וכיון שהברית כבר נתקיים לפני חצות שוב אין להקל כי אם באכילה ושתיה ע"כ.

ובחוברת "אור תורה" סימן קנ"ד ראיתי להרב שלום משאש זצוק"ל רבה של ירושלים שכתב וז"ל, ודע שאעפ"י שכתב מרן בסימן תקנ"ט סעיף ט' וז"ל, תשעה באב שחל להיות ביום השבת ונדחה לאחר השבת, בעל ברית מתפלל מנחה גדולה ורוחץ ואינו משלים תעניתו לפי שיום טוב שלו הוא ע"כ, אין להבין מזה דאחר מנחה גדולה יכול לאכול גם קודם המילה, דזה אינו במשמע מדברי מרן שלא כתב רק רוחץ, דזה ודאי קודם המילה כדי שלא יכנס למילה כשהוא מנוול, אבל אכילה ודאי שאין לו רשות לאכול עד אחר המילה, וכן מדוקדק ממה שלא אמר רוחץ ואוכל אלא ואינו משלים תעניתו, וזה תלוי בעשיית המילה וכו' גם הב"י בסימן תקנ"ט הביא מעשה זה בשם התשב"ץ בשם רבינו יעקב בן רבינו יצחק סגן לוייה ככל הכתוב למעלה שהלך ורוחץ ומלו הנער ואכלו וכו' ולא השלימו עם הציבור וכו' ע"כ.

ויש להאיר, דמאי דפשיטא ליה להרב משאש זצוק"ל, דאין לו רשות לאכול עד אחר המילה. ראיתי ב"שערי תשובה"

באב או מפני שהוא חולה או מפני שהוא דחוי והם בעלי ברית, צריך לחקור אם יאמרו נחם בברכת המזון, ובדרשות מהרי"ל בהלכות תשעה באב, האוכל בתשעה באב מחמת אונס או שגג ואכל יאמר נחם בברכת המזון, וכן האוכל ביום הכפורים מחמת אונס כתוב באו"ח בהלכות יום הכפורים דיאמר יעלה ויבוא בברכת המזון ע"כ. והביאו בספר המפה והלבוש [סימן תקס"ז], ולענ"ד נראה דלא דמי הא להא, דיעלה ויבוא אומרים אותו בכל יום טוב וביום הכפורים בכל התפילות לרבות שחרית מנחה ומוסף, וכן אומרים אותו בברכת המזון, אבל בנחם דאין אומרים אותו אלא במנחה, מטעם דבשעת המנחה הציטו אש בהיכל, למה יאמרו אותו בברכת המזון אם בשאר תפילות אין אומרים אותו, כל שכן ברכת המזון וכו' ע"כ.

הרי דלא כתב לחלק בין אכילת חולה, לבין אכילת בעלי הברית, דשווים הם. אלא דס"ל שחולה שאוכל בתשעה באב לא אומר נחם, ממילא ה"ה בעלי ברית, ומהטעם הנ"ל, אבל רבינו דס"ל שחולה שאוכל בתשעה באב אומר נחם, ה"ה בעלי ברית.

גם הטעם שכתב בספר "בעי חיי" דלא לומר נחם וכנ"ל, אין שייך כלל בשיטת רבינו, שכן בסימן תקנ"ז כתב השו"ע, בתשעה באב אומר בבונה ירושלים נחם ה' את אבילי ציון וכו', וב"שתיילי זיתים", בכל תפילותיו (טור וב"י ב' הרא"ש והר"י ברצלוני ורי"ו וכ"ב) בין יחיד בין ציבור (כ"מ מל' הרא"ש)

ואינו משלים תעניתו, דמשמע שקודם עושים המילה ואח"כ אוכלים. הנה מלבד שאין זה בכלל דבריו כמבואר למעיין שם, גם הראיה אינה מוכרחת אף דבב"י הביא המעשה כך, השו"ע לשון קצרה דיבר.

ולעניין אמירת נחם בברכת המזון לבעלי ברית, הנה בסימן תקנ"ז העלה רבינו הגהת רמ"א שכתב, מי שאכל בתשעה באב יאמר נחם בברכת המזון, וב"שתיילי זיתים" ציין לסימן תקנ"ב סס"ק י"ט, ושם כתב מצוה לאכול סעודה המפסקת וכו' ואם בירך ברכת המזון משחשיכה יאמר נחם ע"כ. ולפי זה לכאורה בעלי ברית שאוכלים סעודה צריכים נמי לומר נחם בברכת המזון.

ואף דיש לחלק, דאפשר דלא כתב הרמ"א את דבריו אלא לגבי חולה וכיו"ב, דאכילתו אונס, אבל בעלי ברית דיום טוב שלהם הוא, אפשר שאין אומרים עוד נחם, וביותר לרבינו ה"שתיילי זיתים" דיום טוב זה, אינו רשות.

נראה לומר, שיכולים וצריכים הם לומר נחם, ומסייע לן מה שכתב רבינו בשו"ת "רביד הזהב" הנ"ל בסופו, וגדולה מזו כתב המ"א ריש סימן תקס"ב ס"ק ו', דראב"ץ לא היה צריך להתענות כלל שיום טוב שלו הוא, אלא שקיבל על עצמו לצעורי עם הציבור וכן כתב רש"י ע"כ.

שוב ראיתי לספר "בעי חיי" לבעל מחבר "כנסת הגדולה" שם עמ' 146 תשובה ע"א וז"ל, ולעניין האוכלים בתשעה

נחם, יודו דבעלי ברית לא יאמרוהו, שאין אכילתם מחמת אונס, ויום טוב שלהם הוא וכו' אמנם ב"ארחות חיים" ספינקא סו"ס קי"ג, מסיק לומר נחם אף לבעלי ברית, דיום מר הוא לכלל ישראל וצריך להתפלל על כללות ישראל הצריך נחמה ע"כ. ולא זכר מדברי ספר "בעי חיי" דמשמע מדבריו דאין לחלק בין חולה לבעלי ברית וכו"ל.

ואכתי צריך ביאור היכן מקומה של ברכת רחם בברכת המזון, ובפשיטות היה נראה לומר דאומרה בברכת בונה ירושלים, וכמו שאומרים בתפילה בבונה ירושלים דמאי שנא.

ומה דהביאני להסתפק הוא ממה שכתב רבינו ה"שתילי זיתים" סימן תקנ"ז ס"ק ב' וז"ל, ואם שכח לומר נחם בבונה ירושלים אומרו בהודאה אצל ועל כולם (ב"ב' רדא"ד), ע"כ. דהיינו עיקר מקום אמירת נחם הוא בהודאה, אלא שהעם נהגו לאמרה בברכת בונה ירושלים, ובברכת המזון דאין בזה מנהג, הדרינן לעיקר דינא, ומקומה של ברכת נחם בהודאה, דהיינו בברכת הארץ, נודה לך, היכן שאומרים על הניסים, וביותר שבברכת המזון ברכת ההודאה קודמת לברכת בונה ירושלים, ומדוע לדלג על עיקר מקום אמירת נחם, כדי לאמרה בבונה ירושלים, גם זה לא מצינו בתפילה, דשם אדרבא הקדימו את ברכת רחם לאמרה בברכת בונה ירושלים, שברכת הודאה היא לבסוף, לאחר מכן, אבל לאחר זה לא מצינו. ומאידך כשאומרה בבונה ירושלים, אומרה עם

ופשוט הוא, ע"כ. והשמיט הגהת רמ"א שכתב, והמנהג פשוט שאין אומרים נחם רק בתפילת מנחה של תשעה באב לפי שאז הציתו במקדש אש ולכן מתפללים אז על הנחמה.

ועדיין יש לבעל הדין לחלוק ולומר דאפשר דספר "בעי חיי" ס"ל דבעלי ברית הוי יום טוב שלהם רשות ולא חובה, שכן כתב בספרו "כנסת הגדולה" שהמנהג עכשיו להשלים אפילו באחד מארבע תעניות שנדחו, ולכן שייך לומר דבעלי ברית יאמרו נחם, למאן דסבירא ליה דחולה שאוכל אומר נחם, אבל לדעת רבינו ה"שתילי זיתים" דסבירא ליה שיום טוב שלהם אינו רשות, אפשר דאין אומרים נחם.

הנה מלבד דצריך לעיין אי איכא בזה סברא לחלק לגבי אמירת נחם בין אם הוי יום טוב רשות או אינו רשות, שהרי אוכל עתה, וא"כ הוי יום טוב שלו, ועיקר הנ"מ אם יכולים להשלים התענית או לא.

כבר האיר עינינו רבינו ה"שתילי זיתים", בסוף דבריו בשו"ת "רביד הזהב" הנ"ל וז"ל, ואף על פי שכתבו ה"כנסת הגדולה" ומ"א שמנהג עכשיו להשלים אפילו באחד מארבע תעניות שנדחו, מילתא דפשיטא שלא עשו מעשה וחדשו הא"י דינא אלא לאפוקי ממנהג העולם ודו"ק, והדברים נוטים.

ובספר "פסקי תשובות" סימן תקנ"ט הערה 65 ראיתי שכתב וז"ל, ובספר "ברית אבות" סימן ד' סעיף י"ז ס"ל דאף אלו דס"ל לעניין חולה שיאמרו

שהכהנים הופכים בהם לדרום ולצפון, או סגי כשהופך פניו לבד או אם צריך כל גופו. תשובה, דין זה הביא רבינו ז"ל בשם ה"רוקח" וכו' וב"לבוש" כתב וז"ל, הופכים פניהם גם לדרום וגם לצפון, כלומר כדי שתתפשט הברכה לכל הצדדין, גם לאותם שאין עומדים נכחם ממש אלא מצדיהן ע"כ, וכו' אלא שאם הדבר כן לא היה שתיק רבנו מיניה שהוא ז"ל בשיטת הרמב"ם והטור ז"ל, דס"ל דכל הצדדין כדפניו דמי, וא"כ מה שהצריך ה"רוקח" הפיכת פנים אינו אלא דרך ארץ לכבוד העם שבצדדין או לצאת ידי כל הדעות, ולפ"ז צריך להפוך פניו, כדרך שהפך תחילה, דהיינו ממזרח למערב וכו', ולענ"ד נראה שיש בלשון סירוס וכן צריך להיות, לצפון ולדרום שכל פניות שאתה פונה לא יהיו אלא על צד ימין וכו' עכ"ל. וב"שתילי זיתים" סימן קכ"ח סק"ק העלה דברי ה"לבוש" בשתיקה ולא העיר עליו כלום, וזה דלא כמו שביאר בשו"ת "רביד הזהב", גם לא העיר דיש בלשון סירוס. ואפשר עוד דסמך על פשיטות לשון השו"ע שכתב, ואינו משלים תעניתו ולא כתב ואין צריך להשלים תעניתו. ודעת רבינו ה"שתילי זיתים" בתשעה באב שחל בשבת ונדחה שבעל ברית מתפלל מנחה גדולה רוחץ ואינו משלים תעניתו שאסור לו להשלים תעניתו שיום טוב שלו הוא.

חתימה מנחם ציון בבנין ירושלים, מנחם ציון ובונה ירושלים, וכשאומרה בהודאה נראה שאומרה בלי חתימה, והדברים נוטים.

אחרי כתבי זאת, האיר ה' עיני, וראיתי שבסימן תקנ"ז על מה דכתב הרמ"א, מי שאכל בתשעה באב יאמר נחם בברכת המזון, כתב המ"א בבונה ירושלים, ורבינו השמיטו, גם ה"לבוש" כתב יאמר נחם בברכת המזון בבונה ירושלים, והשמיטו רבינו, דמשמע דמקומה בברכת הודאה, בנודה לך, ואם שכח יאמרנה בבונה ירושלים נראה לזה מסכים רבינו.

ועדיין צריכים אנו ביאור, דרבינו בחיבורו "שתילי זיתים" לא העיר מזה כלום, וקשה לומר דסמך על זה דהשמיט דברי המ"א ו"כנסת הגדולה" שכתבו שהמנהג עכשיו להשלים ואפילו בארבע צומות שנדחו, דעדיין אפשר דרשות הוא, והמנהג שלא משלימים הצום. וכבר שמעתי אומרים דתשובה זו אינה מרבינו ה"שתילי זיתים" אלא מבנו הדיין רבי יחיא משרקי זצוק"ל.

וזה אינו קושיא, וכבר מצינו כן בדברי רבינו דבשו"ת "רביד הזהב" תשובה ב' [לרבינו ה"שתילי זיתים"], וכמו שכתבו כל המוציאים לאור כתב וז"ל, עוד שאלת על מ"ש רבינו ז"ל בשולחנו הטהור ס"ס קכ"ח וז"ל, אלו תיבות

הרב הגאון רבי חיים צדוק שליט"א

ראש מוסדות משכנות שלום

פתח תקוה

לק"י

עריכת סעודת המילה בלילה

כשנתקיימה המילה בתענית ציבור קודם השקיעה

הוא לקב"ה, עדיין עושין אותה בשמחה, מפרש"י שעושין משתה, עכ"ד הגמ'. חזי' בפשיטות שמצוה זו נעשית בשמחה והיא הסעודה שנעשית לכבוד המצוה, ושם בתוס' העלה בד"ה "שש אנכי" וגו' משם פרקי דר"א (פרק כט) "ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק" (בראשית כא, ח) ביום ה"ג מל את יצחק דהי' ביום השמיני דמילה כמנין ה"ג, ר"ת. (פי' שביום ה"ג שזהו היום השמיני כשמל את יצחק אזי "ויעש אברהם משתה גדול" – הכותב).

ועל יסודות הללו העלה מרן הקדוש וכתבה כהלכה רווחת בזה"ל: נוהגים לעשות סעודה ביום המילה (יור"ד סי' רסה סעי' יב) וכ"כ רבי' הרמ"א בהגה שם שכן נהגו לקחת מנין לסעודת מילה ומיקרי סעודת מצוה וכל מי שאינו אוכל בסעודת מילה הוי כמנודה לשמים וכו', עי"ש.

ואחר אייתי מרן זלה"ה לדברי רבותינו הראשונים בתחילה לדבריו של רבי' צדקיה ב"שבלי הלקט" השלם הל' מילה (סי' ט') וז"ל: וחייב אדם לעשות משתה

יש לדון בס"ד בדין קיום סעודת מילה כשנערכה המילה סמוך לשקיעת החמה באחד מימי התעניות וברצון הורי הנימול ובני המשפחה לערוך את הסעודה מיד לאחר תפילת ערבית ביציאת הצום, האם חשיבא כסעודת מצוה דמילה או מכיון שעבר יום המילה תו לא חשיבא הכי.

ונבאר ברישא בס"ד למקור דין עשיית הסעודה בקיום מצות מילה ומינה נילף להאיי דינא דקאי קמן.

ותופע עלי נהרה בפותחי לספרו הגדול של מו"ר הגר"י צובירי זצוק"ל שאסף איש טהור מדברי רז"ל בתלמודים ובמדרשים לשורש מנהג זה ונעלה מדב"ק זעיר פה זעיר שם ויעויי"ש באורך למעוניין.

דהנה איתא במס' שבת דף קל. תניא רשב"ג אומר כל מצוה שקיבלו עליהם בשמחה כגון מילה דכתיב "שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב" (תלים קיט, קסב) ומבאר רש"י שם דמיירי במצות מילה שישראל עושין וששים עליה דמצוה זו קיימת תדיר בגופו של האדם וממילא לעולם עומד עם מצוה ומחובר

ראיה לדבר, שכן כתוב בספר תלים (נ, ה) "אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח" ויאמרו גם זמירות (שירים) למשתה הברית בניגון וכו', עיי"ש.

וכן כתב ג"כ רבי אליעזר מגרמיזא בספר הרוקח (סי' קח) בשם פרקי רבי אליעזר דחייב אדם לעשות שמחה ומשתה באותו יום שזכה לימול את בנו, כאברהם. ובברכת המזון אין אומרים "שהשמחה במעונו" כדאי' בכתובות וכו', עיי"ש.

ורבינו הרד"א בסדר מילה וברכותיה (ריש עמ' שנד) הביא לזה שנהגו לעשות סעודה ביום המילה, וסמך לזה מהמדרש שאברהם אבינו ע"ה עשה סעודה ביום שמל את יצחק בנו. והכי משמע בגמ' כתובות (ח.) שהיו עושים סעודה ביום המילה, דרב פפא סבר לברוכי "שהשמחה במעונו", אי לאו משום דאיכא צערא דינוקא. וכן אמר דוד "אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח" ורז"ל אמרו שזו סעודת המילה ומפרשים עלי זבח, זב-ח' שהוא דם המילה הזב ביום השמיני.

ופירש הר"ר משה הכהן שהטעם בזה, שהקב"ה חפץ, כפי היות שאר כוחות הנפש נמשכות ונגררות אחר הנפש המשכלת בעשיית המצוות ובדרישת החכמה, שיהיה להם חלק בשמחה אשר תגיע לנפש המשכלת בעשות המצוה או בהגיעהו לחכמה, וזה יהיה בעשותו סעודה במאכל ובמשתה, ע"כ מדברי הרד"א זצ"ל.

ויעוין עוד בדברי רבי' זצ"ל שהביא גם לדברי רבי' הראב"ן בספר "המנהיג"

ושמחה ביום שזכה לימול את בנו וכו', והחבר רבי בנימין ב"ר שלמה הביא ראיה מהא דאמרי' בכתובות (ח.) רב חביבא איקלע לבי מהולא וברוך "שהשמחה במעונו" ולית הלכתא משום צערא דינוקא, מכל מקום אע"ג דלית הלכתא כוותיה לברך "שהשמחה במעונו", נפקא מינה שעושים סעודה גדולה כמו בבית החופה, וכו' עיי"ש, ע"כ מדברי רבי' צדקיה זתע"א.

גם רבי' יחיאל בספר "תניא רבתא" (סי' צו) ורבי' יצחק מוינא בספר "אור זרוע" (סוף הל' מילה) וכן העלה ופסק רבי' אברהם אב"ד מנרבונא בספר "האשכול" (סוף הל' מילה), שאמרו חכמים שחייב אדם לעשות שמחה ומשתה באותו יום שזוכה לימול את בנו, עיי"ש.

ורבי' שמחה ב"מחזור ויטרי" (סס"י תקן) כתב בזה"ל מנהג אבותינו תורה היא ויאחזו בה צדיק דרכו, אור לשמיני, בעל ברית עושה סעודה ומשתה לכבוד המצוה (כן נהגו בתימן יחידים בדורות שלפנינו דבליל הברית לומדים זוהר בבית בעל הברית ועושים סעודה ומשתה, ובזמנינו שלא נהגו כן, לפי שנשתכח הדבר, עכ"ל הרב זצוק"ל בהערותיו. ואומר בס"ד דבר בזה, שמנהג הספרדים ועדות המזרח יע"א לערוך סדר לימוד זה ונקרא "ברית יצחק" ויש גם מעדת תימן שנמשכו אחר זה ובפרט שדבר זה טוב הוא להצלחת הילד בס"ד – הכותב) ולאחר קיום המילה (ביום), אבי הבן מגדיל בשמחה ומשתה ויום טוב וזכר לדבר "ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק" וכו'. ועוד

ודאי כוונתו באמירת "יומא קמא" הינה רק לאכילת הלילה בעריכת הסדר שאז החיוב באכילת מצת מצוה, וא"כ חזי' שהביטוי "יומא קמא" כוונתו סעודה ראשונה – הכותב) ומיהו אם לא אכלו עד הלילה, מברכין, משום דלא גרע מפנים חדשות כיון דאכתי לא אכלי בני החופה, עכ"ד.

והעלה זאת רבי' יעקב בטור אבן העזר סי' סב סעי' יג וז"ל: לא היו שם פנים חדשות אין מברכין שבע ברכות, אלא בסעודה הראשונה לא שנא אכלו בו ביום או בלילה שלאחריו וכו' ונראה דאפי' אלמנה לאלמון שאין מברכים שבע ברכות אלא יום אחד אפי' אי איכא פנים חדשות וכו'.

וכן בסוף הסימן כתב שם וז"ל: ואחד בתולה ואחד אלמנה מברכין לה ברכת חתנים כל שבעה, בתולה אפי' נישאת לאלמון ואלמנה דוקא שנישאת לבחור אבל אם נישאת לאלמון אין מברכין אלא יום אחד, עכ"ל.

ורבי' ה"בית יוסף" ב"בדק הבית" העלה לדברי הרא"ש דלעיל שפי' יומא קמא הינו סעודה קמיתא וממילא הדין אחד בין בחור שנשא בתולה ובין אלמון שנשא אלמנה, אמנם דעת רבי' ירוחם לחלק ביניהם ואומר שבאלמון שנשא אלמנה אם לא אכלו הסעודה הראשונה עד הלילה אין מברכין וכתב הב"י דאינו יודע מנין לו לחלק בכך וכו'.

ובכן, עלה בידינו שגם אם עדיין לא אכלו לסעודה קמיתא ועבר יום החופה והגיע

(הל' מילה סס"י קכט) וכן לדברי רבי' הרד"ק בפירושו לתלים (נ, ה) עה"פ "אספו לי חסידיי" וגו' עיין עליהם.

מכל אלו הדברים למדנו דין הסעודה ועניינה לאחר קיום מצות המילה.

והנה נהגו רבים מאחינו בית ישראל יע"א שכשחל יום המילה ביום התענית כגון בתענית אסתר, צום גדליה וכדו', שעורכים את הברית סמוך לשקיעת החמה לאחמ"כ מתפללים ערבית ולאחריה עושין הסעודה. ויש לברר האם חשיבא הסעודה כסעודת מצוה דמילה מכיון שאין אפשרות אחרת לעריכת הסעודה, או דנימא דמכיון והויא יומא אחרינא דהרי ביציאת הכוכבים נסתיים היום השמיני שבו נימול התינוק, א"כ אין הסעודה נחשבת כסעודת מצוה דמילה.

ואמרתי אל ליבי בס"ד שאפשר ונילף להא"י מדין ברכת חתנים דהיי' שבע ברכות וכמתבאר בס"ד. דהנה איתא בכתובות ח. דרב אשי איקלע לבי רב כהנא יומא קמא בריך כולהו, מכאן ואילך אי איכא פנים חדשות בריך כולהו ואי לא, אפושי שמחה בעלמא הוא מברך "שהשמחה במעונו" ו"אשר ברא" וכו'.

וראה לרבינו הרא"ש זצ"ל שכתב באות יג בזה"ל: יומא קמא – יש מפרשים סעודה קמיתא כדאמרי' בפסחים (לו). יומא קמא לא תלושו בחלבא, דהיי' סעודתא קמיתא. (פי' שרבי יהושע בן לוי אמר לבניו שמכיון ויש מצוה לאכול בליל הסדר מצה שנקראת "לחם עוני" לכן שלא ילושו את המצה של ליל הסדר בחלב דא"כ לא הויא "לחם עוני". והתם

אפשרות בידם לערוך הסעודה ולא ערכו, מסתבר שאין לברך.

ומעתה נראה דאפשר בס"ד לומר דחשיבא הסעודה הבאה לאחר צאת היום כסעודת מצוה למילה שנערכה ביום שעבר, וזאת משום תרי טעמי: א. דניכר שהסעודה קשורה לברית המילה שנעשתה קודם לכן. ב. אי אפשר לעורכה קודם לכן וממילא, היכא דאין סיבה לדחות, לאו שפיר עביד אי אדחי לה. ברם, הכא כשיש טעם לדבר הדחיה, שפי דמי למיקרייה סעודת מילה, וכדפסק הגר"מ פיינשטיין זצוק"ל לעיל, כנלע"ד בעזה"ת וישועתו. ויהא רעוא דיאר ה' עינינו במאור תורתו, ולא נבוש ולא נכלם ולא נכשל לעולם ועד, אכ"ר.

הלילה בכל אופן מברכין לאחר הסעודה שבע ברכות.

והוסיף עוד בזה הרב "ערוך השולחן" זצ"ל וכתב שמזה שאומרים אנו שפי' "יומא קמא" הוא סעודה קמייתא א"כ אפי' אם יערכו הסעודה הראשונה ביום השני או השלישי שפיר דמי לברוכי שבע ברכות לאחר סעודה זו. ועיין עוד שם בהמשך דב"ק.

אמנם הגר"מ פיינשטיין זצ"ל כתב בשו"ת שלו "אגרות משה" (חלק אבן העזר – ד' סי' פח) שכל אפשרות זו לערוך הסעודה בלילה ואע"פ שהחופה התקיימה ביום וקרינן לה סעודא קמייתא זהו דוקא כשהיו עסוקים בהכנת הסעודה ולא יכלו לעורכה קודם לכן וממילא נדחתה עד הלילה, אבל אם היתה

הודעה לציבור האברכים ובני הישיבות

ניתן לשלוח מאמרים למדור "מבי מדרשא", [מלבד המדור "מכתבים ותגובות"], שמתמקד במאמרים קצרים בענייני הלכה ומנהג, תינתן עדיפות לטעמים או למנהגים חדשים שלא דנו בהם רבים, או שפרסומם מועט... כמו כן תינתן זכות קדימה לשולחים הראשונים. כמובן שהדברים יפורסמו בשם אומרם, למעט המעוניין בעילום שמו יש לציין זאת.

אורך המאמרים לא יותר מעמוד אחד של וורד [A4. כ-700 מילים, = 3000 תווים]. מוקלדים ומוגהים.

● יש לצרף שם מלא, ומס' טל', כתובת, ומקום לימודים.

הודעה חשובה

מבצע צירוף חברות ושותפות למפעל ארחות הלכה

לאור בקשת רבים, מפעל ארחות הלכה נערך לזכות את הציבור בזכויות הפצת התורה.

וזאת על ידי הצטרפות ושותפות להפצת התורה שנעשות על ידינו בבתי הכנסת.

• השותפות באמצעות הו"ק בסך 30 ₪ לחודש, [ניתן להפריש מכספי מעשר].

• כל החותמים יקבלו את כל הקבצים שיצאו והעתידים לצאת בס"ד, בדיוור ישיר לביתם.

• כמו כן לכל המצטרפים תינתן זכות להנצחה לעילוי נשמת, או לרפואה, הצלחה, וכיוצ"ב.

פרטים בטל' 0527156287

[יתקבלו גם פניות מהמעוניינים להתרים בשכר]

להפקדה בבנק לאומי סניף 856 אחיעזר
מ. ח. 94 \ 36773 טל' 5522*

◆

משולחן המערכת

◆

הרה"ג רבי יצחק קרואני שליט"א

בעיקר מנהג הרחיצה בשבוע שחל בו ט"ב

אף בחמין יש לומר דמותר, דאל"ה הו"ל למימר דנהגו שלא לרחוץ בחמין, ולא לומר כניסה למרחץ, אלא משמע דאין המנהג אלא שלא ליכנס למרחץ, אבל רחיצה בביתו מותר אף בחמין.

וכן הוא מנהג תימן שנהגו לנעול המרחצאות, אבל בביתם רחצו אפילו בחמין, כמו שכתב כמוהר"ר יוסף צובירי זצ"ל בספרו ויצבור יוסף בר (ח"ד פכ"א סי' ד') וז"ל: מה שיש נוהגים שלא לרחוץ כל הגוף מראש חדש אב ואילך בחמין עיין בית יוסף ושולחן ערוך אם כי גם בתימן נהגו לסגור בתי מרחצאות הצבוריים, אבל מאידך לא נמנעו בעלי בתים מלרחוץ גופם בחמין בבתיהם גם בימים אלה, בעבור לנקות הגוף מהזיעה והטינופת ולהתפלל לפני קונם בנקיות, שיש בזה משום הכון לקראת אלהיך ישראל, וכמו שכתב כמוהר"ר דוד משרקי בשתילי זתים תקנ"א ס"ק מ"ה בשם מרן בבית יוסף משם הרב המגיד שהדבר ברור דבדין גמור שאפילו בערב תשעה באב מותר לרחוץ עיי"ש. ע"כ.

אולם בתרומת הדשן סי' ק"נ שיובא להלן דקדק מדברי הרמב"ם הללו שאין האיסור אלא בחמין, ומשמע שפירש בדברי הרמב"ם שאין האיסור דוקא במרחץ, אלא כל רחיצה בחמין אסורה,

בענין המנהג שלא לרחוץ בשבוע שחל בו ט"ב אם הוא בחמין או אף בצונן

א. הנה עיקר המנהג להמנע מרחיצה בשבוע שחל בו ט"ב או מר"ח אין לו מקור בגמרא, אלא שכתב הרמב"ם פ"ה מהלכות תעניות הלכה ו' וז"ל: משיכנס אב ממעטין בשמחה, ושבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור לספר ולכבס וללבוש כלי מגוהץ אפילו כלי פשתן עד שיעבור התענית, ואפילו לכבס ולהניח לאחר התענית אסור, וכבר נהגו ישראל שלא לאכול בשר בשבת זו ולא יכנסו למרחץ עד שיעבור התענית, ויש מקומות שנהגו לבטל השחיטה מראש החדש עד התענית. ע"כ.

וכיוצא בזה כתב הרמב"ן בתורת האדם שער האבל ענין אבלות ישנה וז"ל: ועכשיו נמי יש מקומות שנוהגין שלא לאכול בשר מראש חדש ועד התענית. ונהגו הכל שלא ליכנס לבית המרחץ בשבת זו ואסור לשנות מנהג אבות ז"ל. ע"כ.

והנה מדברי הרמב"ם והרמב"ן לכאורה אין להביא ראיה לאיסור רחיצה בעצמו, שלא כתבו אלא כניסה לבית המרחץ, וענין מרחץ מבואר ברמב"ם פ"ד מהל' דעות הט"ז עיי"ש, אבל רחיצה בעלמא

דהא דקתני ונועלין את המרחצאות היינו איסור רחיצה בחמין, והיינו דפריך ליה אביי דאי בצונן אסור סוכרין את הנהרות מיבעי ליה, דאי איסור רחיצה אף בצונן, היה מקום לסכור את הנהרות שלא ירחצו אף בצונן, אלא דמשום דלא שייך לסכור הנהרות, עושים מאי דאפשר ונועלין המרחצאות, ולעולם איסור רחיצה היינו בין בחמין בין בצונן.

והנה אי נימא דנעילת המרחצאות לא משמע איסור אלא תענוג דבית המרחץ ולא רחיצה בחמין, היכא מדייק רב אידי דאיכא איסור רחיצה בחמין, לעולם איכא למימר דאסור אף בצונן, והא דנועלין המרחצאות היינו משום איסור תענוג דבית המרחץ, אלא מוכח לכל הפחות לס"ד דלא שייך לחייב נעילת מרחצאות, אלא אי איכא איסור רחיצה בחמין. ולא מצינו במסקנה שחזרה הגמ' מהבנה זו.

וכן נראה מדברי הרמב"ם הלכות תעניות (פ"ג ה"ד) וז"ל: בשלש תעניות אלו כל העם אסורין בעשיית מלאכה ביום ומותרין בלילה, ואסורין ברחיצת כל הגוף בחמין אבל פניו ידיו ורגליו מותר לפיכך נועלין את המרחצאות, ואסורין בסיכה, ואם להעביר את הזוהמה מותר, ואסורין בתשמיש המטה, ובנעילת הסנדל בעיר אבל בדרך מותר לנעול, ומתפללין בבתי כנסיות וזועקין ומתחננין כשאר התעניות. וכ"ה בשו"ע תקע"ה ס"ג.

מבואר מתוך לשון הרמב"ם דמחמת שאסור לרחוץ בחמין נועלין את המרחצאות, ואי נימא דיש טעם בפני

דאי נימא שאין נמנעים אלא במרחץ, א"כ אין ראיה לאסור אף בחמין, דאין המנהג שלא לרחוץ, אלא שלא ליכנס למרחץ, ורחיצה שריא בין בחמין בין בצונן, אלא משמע שפירש בדברי הרמב"ם דכל רחיצה במשמע.

ומ"מ יש לומר דמנהג אבותינו אתי לפי פשוטם של דברי הרמב"ם שאין המנהג אלא שלא לכנוס לבית המרחץ. [ומש"כ מהר"י צובירי זצ"ל שנהגו לרחוץ לצורך התפלה משום הכון, נראה שאין כוונתו שאין היתר אלא לצורך התפלה, שהרי משמע מכל דבריו שאין מנהגינו לאסור רחיצה אף בחמין, אלא לתוספת טעם כתב כן].

אם יש לחלק בין רחיצה בחמין לכניסה למרחץ

אולם לכאורה יש לדחות ביאור זה ברמב"ם מכח סוגיית הגמרא בתענית (י"ג א') דהכי גרסינן התם, אמר רפרם בר פפא אמר רב חסדא: כל שהוא משום אבל, כגון תשעה באב ואבל אסור בין בחמין בין בצונן. כל שהוא משום תענוג, כגון תענית צבור בחמין אסור, בצונן מותר. אמר רב אידי בר אבין: אף אנן נמי תנינא: ונועלין את המרחצאות. אמר ליה אביי: ואי בצונן אסור, סוכרין את הנהרות מבעי ליה למיתני אמר רב שישא בריה דרב אידי: אבא הכי קשיא ליה: מכדי תנן אסור ברחיצה, נועלין את המרחצאות למה לי? אלא לאו שמע מינה: בחמין אסור, בצונן מותר. והנה למאי דס"ד בדברי רב אידי מבואר

אסור. וכל מה שנמנעים מר"ח עד התענית משום אבל הוא כרבנן פ' החולץ (יבמות מ"ג ב'), שאני בין אבילות חדשה לאבילות ישנה, דהיינו מר"ח עד התענית כדמוכח בא"ז ובמרדכי דנהגו איסור ברחיצה. וא"כ לכל הפחות רוצה לומר בחמין, וי"ל דכל רחיצה קאמרי. וכן משמע קצת לשון המרדכי דכתב אהא דאמר כל מצות הנוהגים באבל נוהגים בט"ב, ואסור ברחיצה, מיהו נהגו שלא לרחוץ מר"ח אב ע"כ. והשתא אי רוצה לומר דנהגו דווקא שלא לרחוץ בחמין מאי מיהו דקאמר, שפיר נקט תלמודא דווקא ט' באב דאסור ברחיצה אף בצונן, כמו שנהגו באבל. אלא ע"כ מנהג אבותינו נמי דאסור ברחיצה אף בצונן, ולכך קאמר שפיר במרדכי ומיהו, אהא דמשמע תלמודא דדוקא בט' באב אסור ברחיצה.

אף על גב דלשון הרמב"ם משמע דדוקא בחמין נהגו איסור, דכתב שנהגו הכל שלא לכנס למרחץ בשבת זו, מ"מ נראה דכיון דא"ז ומרדכי פליגי עלה בהא, דאינהו סברי דנהגו מר"ח ואילך, ואיהו לא כתב אלא בשבת זו, ה"נ נימא דבהא נמי פליגי, דנהגו אפילו בצונן ולהכי נקטי אינהו שלא לרחוץ ולא נקטו שלא לכנס במרחץ כהרמב"ם. אמנם כמדומה לי שראיתי בימי חורפי רוחצים בנהרות מר"ח ואילך ולא מיחו בידם, והמחמיר תבא עליו ברכה. ע"כ. והובאה תשובה זו בקצרה בב"י סי' תקנ"א.

ויש לסייע דברי תה"ד שאיסור הרחיצה אף בצונן מדברי ראבי"ה סי' תתפ"ב

עצמו לנעול המרחצאות משום דאית בהו תענוג טפי, לא הו"ל לתלות סגירת המרחצאות באיסור הרחיצה בחמין, אלא משמע שאין נועלין המרחצאות אלא במקום שאסור לרחוץ בחמין.

ואם כן יש בידינו הוכחה מדברי הגמ' ומדברי הרמב"ם כדברי תה"ד שפירש מה שכתב הרמב"ם שנהגו שלא ליכנס למרחץ היינו שאין רוחצין בחמין, ולא מיתסר בהנאת בית המרחץ בדוקא.

ולפי זה צ"ל דמנהג שנהגו לרחוץ אף בחמין בביתם, אינו עולה עם מה שכתב הרמב"ם שאין נכנסין למרחץ, שכונתו שאין רוחצין בחמין, ומה שנהגו לנעול המרחצאות בשבוע שחל בו, צריך לומר דהיינו כדי שלא תהא הרחיצה בפרהסיא, שיהא היכר לאבלות על החורבן, ולעולם אינו משום איסור במרחץ דוקא.

ואין לתמוה בזה במה שאין מנהג תימן עולה עם מה שכתב הרמב"ם שנהגו "כל ישראל", שהרי גם בדין אכילת בשר ושתיית יין לא נהגו כמנהג שהביא הרמב"ם, אלא אוכלים בשר ושותים יין עד סעודה המפסקת.

תשובת התרומת הדשן

והנה התרומת הדשן (סי' ק"נ) נדרש לענין מנהג איסור רחיצה זו אם הוא בחמין או אף בצונן, וז"ל:

שאלה: מר"ח אב עד התענית שרי לרחוץ בצונן כגון בנהרא או לאו.

תשובה: יראה דלכאורה משמע דאסור, דהכי מסיק פ"ק דתענית (י"ג א') כל שהוא משום אבל, בין בחמין בין בצונן

לצורך מצוה, משמע דכולי עלמא אסירי אף בצונן. ונבגוף הדין שלא התיר אלא בפושרין, הנה הביאור הלכה כתב דלצורך מצוה שרי אפילו בחמין, ולא ציין מקורו, אכן מקורו ברוך בדברי מהרי"ל שכתב בהדיא דנדה מותרת לרחוץ ולטבול במים חמין, לפי שגדולה המצוה].

דברי השתילי זיתים בביאור דברי השו"ע

ובשלחן ערוך (תקנ"א סט"ז) כתב מרן וז"ל: יש נוהגים שלא לרחוץ מראש חדש, ויש שאין נמנעין אלא בשבת זו. ע"כ. והנה מלשון מרן בשו"ע שכתב "שלא לרחוץ" משמע דאזיל בדרך התה"ד דהמנהג לימנע מכל רחיצה, ולא דוקא בבית המרחץ.

אמנם רבינו מהרד"ם בשתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק מ"ד כתב שהמנהג שלא לרחוץ היינו בחמין וציין לבית יוסף, ולכאורה קשיא דלכאורה לפי מה שכתב התה"ד יש לדייק מלשון השו"ע שאסור בכל רחיצה, מדכתב שלא לרחוץ בסתם, ומשמע אף בצונן, וכמו שמבואר בגמ' דתענית דאי הוה קתני אסורין ברחיצה לחוד, הוה אמינא דאסור בין בחמין בין בצונן.

ויש לפרש דברי רבינו שכוונתו למאי דמסיק התה"ד שראה שרוחצים בנהרות ולא מיחו בידם חכמים, משמע דמסקנתו דהמנהג להקל בצונן, וא"כ מדהביאו בב"י ע"כ שגם בשו"ע כוונתו שלא

שהוא מקור המנהג שלא לרחוץ מר"ח, שכתב וז"ל: נהגו אבותינו שלא לרחוץ מראש חודש ועלינו לקיים משום אל תטוש תורת אמך וכן נהגו שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין ולא מכח איסור חכמי התלמודים דאף על גב דפסקין הלכה כרבי מאיר דאמר נוהג אבל מראש חודש ועד התענית ואוקמינן בתרווייהו לקולא ואם כן לכל הפחות שבת שחל תשעה באב בתוכה לפנינו נוהג אבילות ואבל אסור בחמין כדאמרין בפרק קמא דמכילתין גרסי' הדברים דנוהג אבל דנקט לענין סיפור וכיבוס דוקא דכי היכי דשרי בנעילת הסנדל ובתשמיש המטה עד תשעה באב הכי נמי ברחיצה וסיכה וכו'. ע"כ. הרי שהוצרך ראבי"ה לומר שמנהג הרחיצה אינו מדינא, אלא ממנהג, דאע"ג דנוהג אבילות, היינו לענין תספורת וכיבוס, ולא לרחיצה וסיכה, ומשמע דכדין אבילות הוא, אלא שאינו מדינא אלא ממנהגא, דאי לא נמנעו אלא מחמין, היה לו להוכיח מהא דרוחצין בצונן שאינו מדינא אלא ממנהגא. [ומש"כ "ואבל אסור בחמין", ע"כ לאו דוקא הוא, שהרי אבל אסור אף בצונן כמפורש בגמ' וכל הפוסקים, ודלא כמגיה א"א דאזיל בתר איפכא].

עוד יש להביא ראיה ממש"כ בשבלי הלקט סי' רס"ד בשם רבי קלונימוס מרומא דאשה נדה שיזדמן לה לרחוץ מטומאתה באלו הימים מותרת לרחוץ ע"י פושרין ולטהר במי מקוה, הרי מוכח דאף בפושרין שאינם חמין לא התיר אלא

גופו בחמין הוא דאסור ובשבוע של ט"ב.
ע"כ. ויתכן שכוונתו כמשנ"ת].

ועי' גם בשלחן גבוה ס"ק מ"ח שדקדק
מד' הרמב"ם והרמב"ן דלא אסור אלא
בחמין, וכתב שכן מנהג עירו שאלוניקי
שהולכים לשוט ע"פ המים בים הגדול
אפילו בערב ט"ב, ואין פוצה פה להם.

צ"ב ד' הרמב"ם והרמב"ן למה לא
אסרו אלא בחמין

והנה לדעת הרמב"ם והרמב"ן צ"ע מה
שהקשה התה"ד מהא דאמרו בתענית
(י"ג א') כל שהוא משום אבל אסור בין
בחמין בין בצונן, והוכיח מהגמ' יבמות
מ"ג ב' דאיסור דשבוע שחל בו משום
אבל נגעו בה, כמו שאמרו שם בגמ'
לענין כיבוס ואירוסין דמשום דאבילות
דרבים היא קילא, דאע"פ שאסור ליארס
מותר לכבס, אבל מ"מ שמעינן דדין
שבוע שחל בו משום אבילות נגעו בה.

ובאמת שאין צריך לדברי הגמ' ביבמות,
אלא יש ללמוד דבר זה מלשון הברייתא
בתענית (כ"ט ב') ותניא אידך: ונוהג אבל
מראש חדש ועד התענית, דברי רבי
מאיר. רבי יהודה אומר: כל החדש כולו
אסור, רבן שמעון בן גמליאל אומר: אינו
אסור אלא אותה שבת בלבד. ע"כ. הרי
בהדיא דמשום אבל נגעו בה.

יישוב הישועות יעקב

וראיתי בישועות יעקב (סי' תקנ"א סק"א)
שכתב לדחות דברי התה"ד, דאע"ג
דמר"ח ועד התענית משום אבל הוא,
מ"מ היינו אבלות שלשים ולא אבלות

לרחוץ בחמין. אך קצת קשה, שהרי
התה"ד סיים בה דהמחמיר תבא עליו
ברכה, וא"כ למה לא הביא רבנו פרט זה.
ועל כן הנראה לומר דאמנם מרן נקט
לשון שלא לרחוץ דקאי בין בחמין בין
בצונן, היינו משום דהנה התה"ד כתב
שכשם שנחלקו האו"ז והמרדכי אם
המנהג לימנע מר"ח או משבוע שחל בו,
כך נחלקו אם בחמין בלבד, או אף בצונן,
והשתא כיון שהביא מרן מנהג אשכנז
שלא לרחוץ מר"ח הוצרך לסתום שלא
לרחוץ דהיינו אף בצונן, כיון שמנהג
אשכנז לימנע אף מצונן, אבל לעולם ליש
נוהגין השני שהוא המנהג שהזכירו
הרמב"ם והרמב"ן, לא נהגו לימנע אלא
מחמין כמו שדקדק התה"ד מלשון
הרמב"ם. וכיון דמנהגינו כדברי הרמב"ם
והרמב"ן שאין נמנעים אלא בשבוע
שחל בו וכפי שיש ללמוד גם מדברי מרן
שהביא מנהג זה ביש אומרים בתרא, על
כן שפיר פירש רבינו דברי השו"ע כמנהג
היש אומרים בתרא, שאינו אלא בחמין.
ובזה מיושב למה לא חש רבנו למש"כ
התה"ד דהמחמיר תע"ב, כיון דדברי
התה"ד הוא למנהגם דנהיגי כמרדכי
ואו"ז שהאיסור מר"ח, ועל כן ראוי
להחמיר כדבריהם אף במה שאסרו אף
בצונן.

ויעי' מטה יהודה ס"ק ל"א שכתב: הגה
ונוהגין שלא לרחוץ אפילו בצונן מר"ח
ואילך וכו' היינו כדין אבל דכל גופו
אסור בין בחמין בין בצונן ופניו ידיו
ורגליו בחמין אסור בצונן מותר, אבל
הרמב"ם ז"ל חולק וס"ל דוקא לרחוץ כל

וא"כ שוב צריך ביאור כיון דמשום אבלות אתינן עלה, למה לא אסרו אף בצונן דומיא דאבלות. [ואמנם יש להשיב על עיקר הקושיא ולומר דהכא דאינו אסור מדינא אלא ממנהגא, לא שייך לומר כל שהוא משום אבל וכו', דאינו אלא מנהג ומאי דנהוג נהוג מאי דלא נהוג לא נהוג, והכא לא נהגו איסור אלא בחמין, אך חזינן דתה"ד לא ניחא ליה לומר כן].

ביאור שיטת הרמב"ם והרמב"ן עפ"י הירושלמי

ועל כן הנראה לענ"ד לפרש עפ"י המבואר בירושלמי בפרק בתרא דתעניות והביאווהו הרי"ף והרא"ש פ"ק דתענית והטור סי' תקנ"א, דהא דקתני במתני' משנכנס אב ממעטין בבנין היינו בבנין של שמחה, ודין זה שאין אסור אלא בנין של שמחה הוא כדין תעניות צבור שלא נאסר אלא בנין של שמחה, וקיל מאבילות דאסור בכל בנין, ואמנם הטור הביא דיש אומרים כיון דגמרא דידן אוסר בנין סתם כל בנין קאמר כדרך שאסרו כל משא ומתן כמו שאבל אסור בכל כדי שיהו נראין כמתאבלין על ירושלים, אבל דעת רוב הראשונים שאינו אסור אלא בבנין של שמחה כדברי הירושלמי. וכן פסק מרן בשו"ע שאינו אסור אלא בבנין של שמחה.

ומבואר מדברי הירושלמי דמראש חודש עד התענית לא נתנו חומר הנוהג באבל, אלא דינו כדין תעניות צבור, שאינו אסור אלא בבנין של שמחה, ועל פי זה נראה

שבעה, דהרי מותרים בנעילת הסנדל ותשה"מ ושאר דברים שאבל אסור בהם, ורק תספורת שאסור באבל כל שלשים, אסרו מר"ח עד התענית או בשבוע שחל בו לכל מ"ד כדאית ליה. והנה רחיצה מדינא מותר אחר שבעה, אלא שכתב הרמ"א סי' שפ"א שנהגו באשכנז לאסור רחיצה כל שלשים, וכתב שם הש"ך (סק"א) דודאי רחיצה בצונן ליכא איסורא כלל, ודון מינה לענין מר"ח עד התענית דרחיצה בצונן שרי, דלא חמיר מאבלות שלשים. עכ"ד הישועות יעקב.

ברם יש להעיר בדברי קדשו, שהרי כיבוס בשבוע שחל בו ט"ב אסור אף לכבס ולהניח כמבוי בתענית כ"ט ב' וכל הפוסקים, ואילו גבי אבלות שלשים מותר לכבס ולהניח כמבואר ביו"ד סי' שפ"ט ס"ז, ודוקא ללבוש מכובס הוא דאסור, אלמא דחמיר שבוע שחל בו [או מר"ח עד התענית לד' ר"מ וכמנהג אשכנז] מדין אבלות שלשים, וחמיר דינה כאבלות שבעה דאסור אף לכבס ולהניח. עוד יש להעיר בדברי הרמב"ם והרמב"ן ומרן השו"ע לא שייך לומר דמשום אבלות שלשים אסור רחיצה, דהרמב"ם והרמב"ן ומרן לא הזכירו מנהג כלל שלא לרחוץ באבלות שלשים, וכיון דנהגו שלא לרחוץ בשבוע שחל בו, ע"כ דחומר אבלות שבעה נהגו בה, דאית ביה איסור רחיצה.

[ועי' גם בדברי שאול יוסף דעת יו"ד סי' שפ"א שהשיג על דברי הישועות יעקב מצד אחר, דאף הש"ך לא התיר בצונן רחיצת כל גופו, אלא רחיצת פניו ידיו ורגליו, וכמש"כ שם הדגול מרבבה].

לומר דהיינו טעמא דרחיצה, שלא נהגו נתנו חומר אבילות אלא כדין תענית צבור איסור אלא ברחיצה בחמין, כיון דלא שאינו אסור אלא בחמין.

העולה מן האמור כי שלשה מנהגים בדין הרחיצה בשבוע שחל בו תשעה באב: א. מנהג אשכנז שאין רוחצין אף בצונן כמש"כ התה"ד, ואף שהעם לא נהגו כן בזמן תה"ד, כתב דהמחמיר תבא עליו ברכה.

ב. מנהג ספרד שהזכירו הרמב"ם והרמב"ן שאין נכנסין למרחץ, והיינו שאין רוחצין בחמין כלל, כפי שהבין התה"ד, וכן פירש השתילי זיתים בדעת מרן השו"ע.

ג. מנהג הרבה מקהילות תימן כפי שהביא מהר"י צובירי זצ"ל שנועלים המרחצאות, כדי שיהיה היכר לאבילות, אבל אין נמנעים בביתם מרחיצה, אף בחמין.

צער השכינה על גזירת החורבן

בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ (תענית פ"ד מ"ו)

הגאון רבי סעדיה ב"ר יוסף צפירה זצ"ל, מגדולי חכמי תימן בעיה"ק ירושלים, ביאר את הפסוק הנאמר בפרשת שלח "ותשא כל העדה ויבכו העם בלילה ההוא", על גזירת החורבן שנחתמה באותו לילה.

ולפיכך נאמר שם: "ותשא כל העדה", לשון יחיד, שלא נאמר "וישאו כל העדה" לשון רבים, שכן בא הפסוק לרמוז על השכינה הקדושה, שהיא זאת שהצטערה, וולשון "תשא" שייך בה כמו שמתפרש הפס' "כל תשא עון וקח טוב", מאחר שבאותו לילה נגזר בשמיים שיחרב בית המקדש בתאריך זה, ויארעו עוד צרות רבות לישראל ביום זה במהלך ההסטוריה, לכן הוסיפה אף השכינה להצטער עמהם על מה שיקרה להם, ולכן נאמר בה: "ותשא כל העדה".

ואף מלאכי השרת נצטרפו עמה, ועליהם נאמר "ויתנו את קולם", ועל כל ישראל נאמר "ויבכו העם", וכל כך למה? משום ש"בלילה ההוא", ראו כולם מה נגזר עליהם שיקרה באותו לילה.

ובזה ביאר הרב את מאמר חז"ל במדרש (איכה רבתי) על הפס' "בכה תבכה בלילה", וע"ז אומר המדרש: "קרי ביה בכה תבכה" (בי"ת דתבכה בפתח). ומכאן למדים על שיתוף צערה השכינה חורבן הבית, שיוצאת ומבכית עמם ומשתתפת בצערם ובכיותם. (כסף צרוף עה"ת עמ' קנ"ה)

רמזי תלתא דפורענותא

בשלושת השבועות שבין י"ז בתמוז לתשעה באב, מפטירין את ההפטרות הנקראות "תלתא דפורענותא", שהן: דברי ירמיהו, חזון ישעיה, איכה היתה, וסימנא דח"א לפי מנהג הבלדי, ובשמיני מפטירין דברי ירמיהו, שמעו דבר ה', חזון ישעיה וסימנא דש"ח.

הגאון רבי יחיא בסיס זצ"ל, מגדולי הרבנים ברדאע וברה"ע, נתן טעם לסימנים אלו: לנוהגים לקרוא לסימני ההפטרות בשם דש"ח, הוא משום שלא נגזר דינם של ישראל בחורבן בית המקדש, אלא משום שדייניהם נטלו "שוחד", אותיות דש"ח, וע"י זה ביזו את המשפט ועוותו את הדין, ועל כן נחתם גזר דינם. וגם לנוהגים לקרוא לסימני ההפטרות בשם דח"א, י"ל שנחתם גזר דינם של ישראל על שכפרו באל אחד, אותיות דח"א, וחסרון אמונתם בה' הביא עליהם את החורבן.

וספר "סגולת מלכים" העתיד לראות אור בעריכת הרה"ג רבי יוסף צברי שליט"א, מפי בנו הג"ר עזריה בסיס שליט"א

אבל החורבן – סיבת הגאולה

"על נהרות בבל שם ישבנו" {תהילים קל"ז, ג'}

אחד מחכמי תימן, כתב בספרו הנקרא "כתאב אלמארקיי", הוא ספר המעלות לדרגות ימות המשיח, כי אבילות החורבן היא סיבה לגאולת ישראל, וז"ל: "ודע שהאבות מסרו לנו, שבני משה רבנו ע"ה לא זכו להינצל מן הגלות ומן השיעבוד שאנחנו בו, אלא בשכר שמסרו עצמם לעבודת ה' והתאבלו על בית המקדש, כמו שמסרו לנו, שנבוכדנאצר שחיק עצמות, כאשר החריב את בית המקדש, הגלה משם גלות רבתי מבני משה ע"ה, והם היו אומרים השבח בכינורות עיר הקודש בבית ה'.

וכאשר הביא אותם אל נהרות בבל, תבע מהם שישמיעו לו אותם הכינורות וההלל, ואמרו אסור לנו לנגן בכינורות אלה שנאמר בהם הלל באדמות נכר, וקצצו אצבעותיהם מתוך ציות לה', ואמרו לא נוכל הוי המלך להקיש בכינורות האלה בלי אצבעות.

אז ראה ה' יתעלה בסבלנותם וחוזק אמונתם, והביא להם רוח גדולה, השיבה אותם מאותו המחוז, עד אשר הביאה אותם אחרי ארץ כוש, והשכינה אותם אחרי נהר סנבטיון, ועל זאת אמר הנביא: "על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו וגו', כי שם שאלונו שובינו שירו לנו וגו', ויתר הסיפור" עכ"ל. {שם}

◆

הלכות ומנהגים

✦

בין המצרים
ותשעה באב

◆

תשית לראשם עטרת פז

מערכת הלכה ומסורה – מדור הלכות ומנהגים
מתכבד להביע בזאת רחשי תודה לקדם הרבנים החשובים
מאורי העדה השומרים משמרת הקודש ה"ה (לפי סדר א – ב)

הגאונים הגדולים

כה"ר הג"ר אברהם אריה שליט"א כה"ר הג"ר משומר צובירי שליט"א
רב ביהמ"ד תורה והוראה ב"ב הרב המקומי גן יבנה

כה"ר הג"ר עזריה בסיס שליט"א כה"ר הג"ר פנחס קורח שליט"א
רב העיר ראש העין רב ביהמ"ד שערי הלכה ב"ב

כה"ר הג"ר שלמה מחפוד שליט"א כה"ר הג"ר שלמה קורח שליט"א
רב שיכון ו' ונוה אחיעזר ב"ב רב העיר בני ברק

כה"ר הג"ר ששון כהן שליט"א כה"ר הג"ר אברהם שמן שליט"א
רב כפר אברהם פ"ת אב"ד באשדוד דיין ומו"צ ברחובות

שנאותו בחפץ לב ובסבר פנים יפות לענות על שאלותינו בבירור מנהגי תימן על
בורים, וזכות הרבים תלוי בהם. המקום ברוך הוא יהא בסעדם ויאריך ימיהם על
ממלכתם מתוך בריות גופא ונהורא מעליא, אמן כן יהי רצון.

כמו כן ברצוננו להודות להג"ר חזקיהו דחבש שליט"א, רב ביהכנ"ס
י'שתילי זיתים' ראש העין, והג"ר יפת זכריה שליט"א. יה"ר שיפוצו
מעיינותיהם חוצה, להגדיל תורה ולהאדירה, מתוך בריות גופא ונהורא מעליא,
אמן כן יהי רצון.

כן ברצוננו להודות לר' דורון יעקב הי"ו, על עזרתו הרבה בבירור המנהגים,
יהי ה' עמו להמשיך עוד כהנה וכהנה, להגדיל תורה ולהאדירה אכ"י"ר.

תוכן הענינים

תפילת מנחה קבו
מה היא סעודה המפסקת קבח
איסור אכילת בשר ושתיית יין קבח
איסור אכילת שני תבשילים קבט
שלא לשבת שלשה יחד קלא
ההנהגה הראויה בסעודה המפסקת קלב
בירך ברכת המזון אחר שחשיכה קלג
אכילה אחר סעודה המפסקת קלג

תשעה באב שחל בשבת או ביום ראשון

לימוד תורה בשבת אחר חצות היום .. קלה
מנחה של שבת קלה
סעודה המפסקת קלה
חליצת נעלים ולבישת בגדי חול קלו
הבדלה קלו
הבדלה לחולה וקטן קלו
הבדלה על הכוס במוצאי ט"ב קלט

דברים האסורים בתשעה באב

דברים האסורים בתשעה באב קלט
החייבים בתענית קלט
קטנים קלט
חולה קמ
יולדת קמ
עוברות ומניקות קמא
דין מעוברות ומניקות בת"ב נדחה קמא
רחיצה קמא
סיכה קמא
נעילת הסנדל קמד
לימוד תורה בט"ב קמה
שאלת שלום קמו
עשיית מלאכה קמז
כתיבה קמט
ריח בבשמים או בטבק קמט

הלכות בין המצרים

נישואין קי
ריקודים ומחולות ושירה בכלי שיר קיא
לבישת בגדים חדשים קיב
ברכת שהחיינו קיג
תספורת קיד
זהירות מי"ז בתמוז עד תשעה באב קטו
אמירת תקון חצות קטו
תלת דפורענותא קטז
קינות בשבתות בין המצרים קיז
שבת מברכין קיז

מר"ח אב

משנכנס אב ממעטין בשמחה קיז
אירוסין ונישואין קטז
ברית מילה ושאר סעודות מצוה קטז
תפירת וקניית בגדים חדשים קטז

שבוע שחל בו ט"ב

אכילת בשר ושתיית יין קיז
איסור תספורת קכא
גזיות צפרנים קכב
איסור כיבוס קכב
גיהוץ קכג
איסור לבישת בגדים מכובסים קכד
איסור לבישת בגדים חדשים קכה
רחיצה קכו
ת"ב שחל ביום ראשון או שחל בשבת
ונדחה ליום ראשון קכו
שבת חזון קכז

ערב ט"ב

שלא לטייל קכז
לימוד תורה בערב ט"ב אחר חצות קכז

ליל ויום עשירי באב קסח

שבע דנחמתא

הפטורות שבע דנחמתא קסט
שבת נחמו קע
ראש חודש אלול שחל בשבת קע

דיני זכר לחורבן

שיור אמה על אמה קעב
שלא לנגן ולשמוע כלי שיר קעג
להניח אפר מקלה בראש החתן קעה
לחסר בסעודה קעה
שיור אמה על אמה קעו
שיור בתכשיטים קעז
שלא ימלא אדם פיו שחוק קעז

דין קריעה על ירושלים ומקום

המקדש וערי יהודה

הרואה ירושלים ומקום המקדש בחורבנם קעח
הרואה ערי יהודה קעט
דיני הקריעה קעט
הרואה ערי ירושלים ויהודה ומקום המקדש קפ
תוך שלשים יום קפ
איסור כרת לנכנס למקום המקדש בזמן קפ
הזה קפ

עישון קמט
ישיבה על גבי קרקע קנ

סדר ליל תשעה באב

ליל ט"ב קנב
נחם (רחם) וענינו קנג
דין ענינו ונחם לחולה קנד
אמירת איכה וקינוות קנה

סדר שחרית ט"ב

שחרית ט"ב קנח
נפילת פנים קס
אמירת הקינוות קס
קריאת התורה והפטרה קס
קריאת ספר איוב קס
שלא לשחוט ולהכין צרכי סעודה עד אחר חצות היום קסג
אבל ואונן (ר"ל) בתשעה באב קסג
מילה בט"ב קסג
מילה בתשעה באב נדחה קסה
פקידת הקברות קסה
מנהג הנשים ביום תשעה באב קסו

סדר מנחת ט"ב ומוצאי ט"ב

מנחת ט"ב קסו
ברכת לבנה קסז
הברכה איש לרעהו במוצאי ט"ב קסח

הלכות ומנהגים

הלכות בין המצרים ותשעה באב

ימי בין המצרים

הימים שמ"ז בתמוז ועד תשעה באב נקראו 'בין המצרים' על שם הכתוב כל רודפיה השינוה בין המצרים, ודרשו חכמים במדרש איכה רבה: ביומין דעקא משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב שבהם קטב מרירי מצוי כמא דאת אמר (תהלים צ"א): "מדבר באופל יהלוך מקטב ישוד צהרים".

ובימים אלו נכנסו האויבים בשערי ירושלים, והרגו וטבחו בה רבבות מבני ישראל, עד ששרפו מקדש ה' ביום המר והצמזהר תשעה באב, ועל כן מוטל על כל אחד ואחד מישראל שלא להרבות בשמחה בימים אלו, ובפרט מראש חודש אב, שאמרו "משנכנס אב ממעטין בשמחה".

נישואין

א. נהגו שלא לישא נשים מ"ז בתמוז עד אחר תשעה באב^א, ואף מי שלא קיים עדיין מצות פריה ורביה^ב. אמנם אירוסין ושידוכים^ג מותר. ואף מותר לעשות סעודת אירוסין או שידוכים^ד.

^א רבינו מהרד"ם העלה הגהת הרמ"א בסי' תקנ"א ס"ב שהמנהג שאין נושאים נשים מ"ז בתמוז ואילך עד לאחר ט"ב, וכ"כ בעריכת שלחן סי' תקנ"א ס"ג, וכן המנהג בכל יהדות תימן, כמו שמסרו הרבנים שליט"א. [וכ"ה זכרון תימן מנהגי צ'אלע עמ' רנ"ג, ערי צפון תימן כמובא בבית האבן עמ' תפ"ו].

ריקודים ומחולות ושירה בכלי שיר

- ב. אין לעשות ריקודים ומחולות, מי"ז בתמוז עד אחר י' באב.^א
- ג. וכן אסור בימים אלו לנגן בכלי שיר, או לשמוע נגינה של כלי שיר.^ב
[והיינו אף הנוהגים היתר לשמוע נגינה בכלי שיר במשך ימות השנה,
ראה להלן הלכות זכר לחרבן].
- ד. שירה בפה כשהיא דרך הודאה ותפלה לה' מותר, אף בשבוע שחל
בו תשעה באב.^ב
- ה. אף בסעודת שידוכין אין לעשות ריקודין ומחולות ושירה בכלי שיר,^א
וכן בסעודת ברית מילה או בר מצוה אין להתיר^ט, ולשמחת חתן
וכלה כגון בסעודת שבע ברכות, יש מתירין^י, וראוי להחמיר^א.

^א כן המנהג ברוב המקומות כעדות הרבנים שליט"א, וכ"כ במשנ"ב ס"ק י"ח בשם הדרך החיים.
[אמנם הגר"ש מחפור שליט"א מסר שיש מקומות שנהגו שרוק נושא אשה בבין המצרים עד ר"ח
אב].

^ב אירוסין היינו קידושין בלא נישואין, ושידוכים הוא הנקרא כיום בטעות "אירוסין".

^א משנ"ב תקנ"א ס"ק י"ט, ושער הציון ס"ק כ"ו בשם הא"ר, [ואמנם הא"ר כתב כן לתרץ דברי
הרמ"א בסעיף י', ובשתילי זיתים ס"ק ל"ב תי' באופ"א, היינו משום דלא ניחא ליה לאוקמי דברי
הרמ"א קודם ר"ח, אבל שפיר י"ל שאינו חולק בעיקר הדין דמותר סעודת אירוסין קודם ר"ח].
^ה שתילי זיתים תקנ"א סקי"ב.

^א מקור חיים תקנ"א, ופמ"ג תקנ"א א"א סק"י, ועי' ערוה"ש תצ"ג ס"ב דכלי זמר כ"ש הוא
מריקודין ומחולות, וכן מבואר שאסור בכלי זמר בשו"ת אגרות משה או"ח ח"א סי' קס"ו, ועוד.
^א שו"ת החיים והשלום סי' קס"ח, [ויתכן שאף המקור חיים שאוסר שירה אף בפה היינו באופן
שהוא דרך שמחה בעלמא, ולא בכלל הודאה ותפלה]. ועי' שד"ח מערכת בין המצרים סי' א' אות
י' שדן בענין שירה בפה.

^ה שתילי זיתים סי' תצ"ג סק"ג בשם מג"א שאין לעשות ריקודין ומחולות בסעודת שידוכין, והיא
סעודת מצוה כמש"כ השער הציון תקנ"א אות כ"ו.

^ט א"ר תקנ"א ס"ק כ"ו, סידור יעב"ץ, והובא ביפה ללב תק"ס סק"ז.

אמנם מה שיש שהביאו להקל בזה עפ"י שכנה"ג תקנ"א ס"ק ל"ג המעיין שם יראה שלא כתב
להתיר כלל, אלא אדרבה כתב שמנע מלהביא מנגנים בסעודה שעושים בלילה שקודם הברית, ואין
לדייק מכאן שבסעודת הברית עצמה מותר, [כמו שמשמע קצת בא"ר שהביאו], כיון שיתכן
שהמנהג היה בברית לשורר בפה, וכמש"כ בשד"ח מערכת בין המצרים סי' א' אות י'. ומה שהובא
בזה משו"ת חיים שאל ח"א סי' כ"א אינו עוסק אלא כשהיולדת אבילה ולא בבין המצרים שכל
הקהל באבילות, וההיתר שם הוא מכח שיום טוב שלה הוא, אבל הכא מה מתיר לכל המסובים.

- ו. מי שפרנסתו לנגן אצל גוים, וכן מורה לנגינה שנצרך ללמד שיעורי נגינה לצורך פרנסתו, מותר לנגן עד ראש חודש אב^ב.
- ז. יש שנמנעו בימים אלו מלשבת בישיבת רעים ומסיבות רשות^ג, ויש שנמנעו מלצאת לטייל, וכן לא להתחיל בדבר חדש משום שאינו סימן טוב^ד.

לבישת בגדים חדשים

- ח. מנהגינו שאין לובשים בגדים חדשים מ"ז בתמוז עד אחר ט"ב, בין בשבת^ה בין בחול, ואף בגדים שאינם חשובים שאין מברכים עליהם שהחיינו נהגו שלא ללבשם^ו.

ומה שהביאו מס' אות חיים ושלום סי' רס"ה אות כ"ט עיי"ש שהשגתו על היעב"ץ היא על שאר ימות השנה ולא איירי בימי בין המצרים כלל, ואמנם הביא דברי החיים שאל לסייעתא, אך לא התיר מעולם בימי בין המצרים.

והן אמנם בכף החיים תקנ"א סק"מ כתב ללמוד היתר לכלי שיר ממש"כ הר"ן להתיר לבנות בית חתנות למי שאין לו אשה ובנים, אך הדמיון צ"ע דהתם כיון שאין לו אשה ובנים ואין לו בית חתנות אי אפשר לקיים המצוה בלא שיעסוק בה ועל כן מותר, אבל מנלן להתיר לשמוח בכלי שיר משום שהיא שמחה של מצוה, תדע שכן הוא שהרי הא"ר כתב שאף בסעודת מילה המנהג שלא ליקח מנגנים, ואילו בבית חתנות ולתקן בגדים למי שלא קיים פו"ר כתב בסק"ה להתיר בפשיטות, ש"מ דלא דמו אהדדי.

^א לפי מה שנהגו בארץ ישראל להתיר נגינה בכלי שיר בסעודת מצוה כמנהג שאר קהילות ישראל, ראה להלן בהלכות זכר לחורבן.

^א הנה אמנם בשו"ת משנה הלכות ח"ו סי' ק"ט, כתב להתיר ושכן הורה עמוד ההוראה הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, מ"מ נראה דלמנהגינו שנהגו להחמיר בכלי זמר אף בסעודת נישואין, וכמו שכתב ברביד הזהב סי' תק"ס, על כן אף שהיום פשט המנהג להקל בכל סעודת מצוה להתיר כלי זמר, מכל מקום בימי בין המצרים ראוי להחמיר.

^ב מי שפרנסתו לנגן אצל גוים כ"כ בביאור הלכה סי' תקנ"א ס"ב ד"ה ממעטים, בשם הפמ"ג וכפי שפירשו הדרך החיים, [וראה גם במקור חיים סי' תקנ"א ס"א], ולענין מי שמלמד שיעורי נגינה כ"כ בשו"ת זכר שמחה סי' ס"ז.

^ג הגר"ע בסיס שליט"א ק"ק רדאע.

^ד הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב.

^ה הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א.

ברכת שהחיינו

ט. ברוב קהילות תימן לא נמנעו מלברך על פרי חדש ברכת שהחיינו בימי בין המצרים^ט, אמנם יש מקהילות תימן^י שנהגו כדברי מרן השו"ע שטוב להזהר מלומר שהחיינו על פרי חדש או על מלבוש, אבל על פדיון הבן אומר ולא יחמיץ המצוה, וכן על פרי חדש שלא יזדמן לו אחר תשעה באב יש לו לברך שהחיינו^{יט}.

^ט כתב רבינו מהרד"ם בשתילי זיתים תקנ"א סק"ג במקומות אלו וכו' נמנעים מן החדשים מי"ז בתמוז, ומסתימת דבריו משמע שאין הטעם משום שהחיינו כפי שסברו כמה מן האחרונים עי' מג"א תקנ"א ס"ו ס"ק כ"א שהביא דברי הב"ח דאסור ללבוש בגדים חדשים מי"ז בתמוז מפני שאין מברכין שהחיינו, ומסיק דבשבת שמברכים שהחיינו יכול ללבוש הבגד. ע"כ. ובמשנ"ב ס"ק מ"ה כתב מהאחרונים דבגדים שאינם חשובים שא"צ לברך עליהם שהחיינו בודאי מותר לקנותו וללבושו מי"ז בתמוז. ע"כ. וכל זה הוא מפני דסבירא להו דטעם האיסור משום שהחיינו. אולם מנהגינו שטעם האיסור משום שמחה הוא, וכמו שנזכר טעם זה בא"ר (סי' תקנ"א ס"ק י"ז) בשם מלבושי יו"ט סק"ב והובא בשעה"צ ס"ק מ"ח, ולכן המנהג שאין לובשים בגדים חדשים אף בשבת, ואף בבגדים שאינם חשובים שאין מברכין עליהם שהחיינו נהגו לא לחדש כפי שהשיב מהר"ר יוסף צובירי זצ"ל לשואל בע"פ. וכן מצאתי בספר מנהג טוב (לאחד מחכמי איטליא הקדמונים) אות פ"ב שכתב מנהג טוב שלא לחנך כסות ומנעלים חדשים. וכע"ז בלקט יושר (עמ' ק"ז) על מנהג התרומת הדשן לענין מר"ח אב עד התענית: 'ואוסר לקנות מנעלים חדשים מר"ח עד אחר ט' באב כדי להלביש לשבת נחמו'. הרי שאף במנעלים שאין מברכים עליהם שהחיינו, כתבו המנהג טוב ולקט יושר לימנע, וביותר שהתה"ד לא היה נמנע מלברך שהחיינו על הפירות כמבואר שם, ע"כ שאין טעם המנהג משום שהחיינו אלא משום שמחה. ווכ"ז דלא כמי שכתב בשם רבינו השתילי זיתים שכביכול התיר לבישת בגד חדש בשבת, ולא דק, דמש"כ רבינו בס"ק מ"ז קאי על ברכת שהחיינו בלבד, אבל מניעת בגד חדש למנהגינו אינו משום שהחיינו, כמבואר].

^י ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"א סי' ה' עפ"י מש"כ הרמ"א דפרי שלא ימצא אחרי תשעה באב מותר לברך עליו שהחיינו ולאכלו בין המצרים עיי"ש, ועפ"י כתב בשתילי זיתים ס"ק מ"ט בשם הט"ז שמטעם זה יש להתיר בכל יום בבין המצרים לברך שהחיינו על פרי חדש, דשמא ימות האדם קודם שיקיים מצוה זו. ע"כ. וכן מסרו הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א שלא נהגו להימנע מברכת שהחיינו על פרי חדש אף בחול.

[אמנם עי' בפעולת צדיק ח"ג סי' מ"ז בדין שהחיינו באבל דשוק"ט בדברי השו"ע כאן, ולא העיר שאין מנהגינו כן, וצ"ע].

^{י"י} ק"ק שרעב הגר"מ צובירי שליט"א, ק"ק ביצ'א הגר"י זכריה שליט"א.

^{י"ט} שו"ע תקנ"א סי"ז, ושתילי זיתים שם.

י. בשבת מותר לברך שהחיינו^י.

תספורת

יא. ברוב קהילות תימן^{כא} נהגו שלא להסתפר מי"ז בתמוז עד לאחר ט"ב, אולם יש מקומות כמו עי"ת צנעא שנהגו להסתפר עד שבוע שחל בו ט"ב, שהוא אסור בתספורת מן הדין^{כב}.

יב. אשה מותרת להסתפר מי"ז בתמוז עד שבוע שחל בו תשעה באב^{כג}.
יג. בעלי ברית והם אבי הבן המוהל והסנדק מותרים בתספורת ביום המילה, עד שבוע שחל בו תשעה באב, כיון שאין איסור התספורת עד שבוע שחל בו אלא ממנהג^{כד}.

זהירות מי"ז בתמוז עד תשעה באב

יד. מי"ז בתמוז עד תשעה באב צריך להיזהר שלא לילך יחידי ביום מסוף ארבע שעות ביום עד סוף תשע שעות, וכן לא לילך בין חמה

^כ שתילי זיתים ס"ק מ"ז. [ואמנם נודע דעת רבינו האר"י ז"ל בשער הכוונות (פ"ט ב') שיש להחמיר אף בשבתות בין המצרים שלא לברך שהחיינו].

^{כא} כן מסרו הרבנים שליט"א על מנהג קהלות קודש, דמאר, מחוית, זכרון תימן צ'אלע עמ' רנ"ג, וכן מנהג ק"ק עדן כמובא בנחלת יוסף סי' ח'.
וגזיזת צפרנים מותר אף בשבוע שחל בו ט"ב, כמו שיתבאר להלן.

^{כב} כן מוכח בד' רבינו השתילי זיתים שהשמיט הגהת הרמ"א בסי' תקנ"א סי"ב, וכן הביא מהרי"ץ בשו"ת פעולת צדיק ח"ב סי' ע"ו בסופה מספר חמדת ימים, וכן נהגו בעיר צנעא כמש"כ בסערת תימן עמ' ק', ועריכת שלחן תקנ"א סי"ח, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ש מחפור שליט"א. הגר"ע בסיס שליט"א ציין שיש שנהגו שלא להסתפר מר"ח אב.

^{כג} שו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב סי' קל"ז, ואף שכתב שראוי להחמיר, זהו לפי דעת הרמ"א שפסק ביו"ד סי' ש"צ ס"ה להחמיר באשה לאחר שבעה, אולם לדעת מרן דמתיר לאשה לאחר שבעה, ה"ה בבין המצרים.

^{כד} א"ר סי' תקנ"א ס"ק כ"ח ושאר אחרונים שצוינו להלן בענין איסור תספורת לבעלי ברית בשבוע שחל בו ט"ב, שלא אסרו אלא בשבוע שחל בו דאסור מדינא דמתני'.

לצל, ויזהר שלא להכות הילדים או התלמידים בימים אלו, שסכנתם קרובה^כ.

טו. וכמו כן יש הנמנעים לרחוץ בים מפני הסכנה^{כז}.

אמירת תקון חצות

טז. כתבו הפוסקים בשם רבינו האר"י ז"ל שבימים אלו יתאבל אחר חצות היום ויבכה כחצי שעה^{כח}. אמנם אבותינו לא נהגו לומר סדר תיקון חצות^{כט}, [אף הנוהגים לומר תקון חצות בלילות^{כט}].

תלת דפורענותא

יז. בשלשת שבתות בין המצרים מפטירים שלש הפטרות הנקראות "תלת דפורענותא", והם; למנהג השאמי – דברי, שמעו, חזון, וסימנם דש"ח. למנהג הבלדי – דברי, חזון, איכה, וסימנם דח"א.

^כ שו"ע סי' תקנ"א סי"ח, שתילי זיתים סק"נ. וראה יהדות חבאן עמ' קמ"ו שכן נוהגים שאין הולכים יחידי בימי בין המצרים.

^{כז} מקור חיים תקנ"א סי"ד, וכן כתב בספר ארחות רבינו שהגרי"י קניבסקי זיע"א מנע לבני ביתו מללכת לים בימים אלו משום הסכנה.

והנה ידוע מה שמפורסם בעולם לחלק בהליכה לים או לבריכה בין אם הלך קודם י"ז בתמוז, שיכול ללכת אחר כך, לבין אם לא הלך קודם י"ז בתמוז שאין ללכת, ונלאו חכמי לב למצוא מקורו, ובס"ד מצאתי מקור לזה בספר מנהג טוב (לאחד מחכמי איטליה הקדמונים) אות פ"ב שכתב וז"ל: מנהג טוב שלא ליהנות מדבר חדש שלא נהנה ממינו ומקונו באותה שנה טרם י"ז בתמוז. ע"כ. והסוברים חילוק זה אין נמנעים משום חשש סכנה, אלא משום שמחה, ועל כן יש מקום לחילוק זה שכל שהוא חדש ולא נהנה ממנו קודם לכן יש בו שמחה יתירה.

^{כח} מגן אברהם סי' תקנ"א, והעלוהו בשתילי זיתים ס"ק נ"ב.

^{כט} הגר"ש קורח שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א.

^{כט} העיר הגר"מ צובירי שליט"א שאף בלילה לא נהגו לומר תקון חצות בצבור, אלא יחידי סגולה בביתם.

יח. בדרך כלל נהגו לדקדק להעלות להפטרות אלו זקנים תלמידי חכמים ואנשי מעשה^ל. [אולם אם יש לאחד מן הצבור יא"ר צי"ט הוא עולה, והזקנים מוחלים^{לא}].

יט. הפטרות אלו נהגו לקרותן בנעימה וניגון כשאר הפטרות^{לב}, ויש שנהגו בפסוקי התוכחה בהפטרת חזון או איכה לעשות בניגון הוכחה, כמוכיח^{לג}, או בניגון עצב^{לד}.

כ. כשחל ראש חודש אב להיות בשבת אין מפטירים השמים כסאי, אלא הפטרת שמעו בשאמי או חזון בבלדי, שאין משנים הפטרת תלת דפורענותא מכח הפטרה אחרת כלל^{לה}, ומנהג רוב קהילות תימן שאף אין מוסיפים פסוק ראשון ואחרון מהפטרת השמים כסאי^{לו}, ומקצת מן השאמי נהגו להוסיף פסוק ראשון ואחרון מהפטרת השמים כסאי^{לז}.

^ל הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, וכן מנהג עדן להעלות גדולים וזקנים שבקהל, ולא למכרן.

^{לא} הגר"ע בסיס שליט"א.

^{לב} הרבנים שליט"א מרוב המחוזות. אמנם הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב מסר שנהגו לקרותם בנגון עצב.

^{לג} הגר"ע בסיס שליט"א.

^{לד} הגר"א אריה שליט"א.

^{לה} שתילי זיתים סי' תכ"ה סק"ה מהב"י בשם האבודרהם, והשמיט הגהת הרמ"א שכתב להפטיר השמים כסאי. וכן העלה דברי הב"י ואבודרהם בתכלאל מהר"י ונה.

^{לו} כן מבואר בשתילי זיתים סי' תכ"ה ס"ב שהעלה הגהת הרמ"א שנוהגים שאין מוסיפים פסוק ראשון ואחרון מהפטרת מחר חודש, וכן מסרו הרבנים שליט"א מרוב הקהילות, ואף בק"ק שרעב מסר הגר"מ צובירי שליט"א שעפ"י רוב לא נהגו להוסיף.

^{לז} הגר"ח דחבש שליט"א שיש נהגו כן בק"ק ד'מאר, הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ'א, והגר"מ צובירי שליט"א שיש שנהגו כן בק"ק שרעב.

קנינות בשבתות בין המצרים

כא. פיוטי קנינות שנזכרו במחזורי ספרד שאומרים אותן בשלש שבתות שמפטירים בהן תלת דפורענותא, לא שמענו ולא ראינו ביהדות תימן מי שיאמר קינה באיזו שבת, כלל וכלל^{לח}.

שבת מברכין

כב. בשבת מברכין של חודש אב, נהגו לברך ולהכריז את החודש כשאר חדשים^{לט}, אלא שבמקום "יחדשהו", אומרים "יהפכהו"^מ.

מראש חודש אב

משנכנס אב מומעטין בשמחה

כג. משנכנס אב מומעטים בשמחה, שהוא זמן של פורענות, ועל כן ישראל שיש לו דין ומשפט עם גוי, אם יש ביכלתו ידחהו עד ראש חודש אלול^{מא}, או על כל פנים עד לאחר תשעה באב^{מב}.

כד. מראש חודש אב עד לאחר התענית, מומעטים בכל עסק שיש בו שמחה^{מג}, ועל כן אסור לבנות בנין של שמחה, כגון לבנות בית חתנות לבנו, ובכלל זה כל בנין שאינו נצרך לו אלא להרווחה בעלמא^{מד}, וכן בנין של ציור וכיור, ובכלל זה, לצבוע את כתלי הבית

^{לח} ויצבור יוסף בר ח'ד פכ"א סי' ב'.

^{לט} שתילי זיתים סי' תי"ז סק"ג, עץ חיים ח"א קנ"ב. וכן המנהג בכל קהילות תימן, כמו שמסרו הרבנים שליט"א. וראה תשובת כמוהר"ר חיים קרח זצ"ל בענין זה.

^מ כמובא בכל הסידורים.

^{מא} שתילי זיתים סק"ג בשם המג"א. ומש"כ "אם יש ביכלתו", כ"כ השתילי זיתים סק"ב בשם הלבוש.

^{מב} משנ"ב תקנ"א סק"ב.

^{מג} שו"ע תקנ"א ס"ב.

^{מד} שתילי זיתים סק"ה.

לשם נוי, וכן נטיעה של שמחה כגון שנוטע אילן כדי להסתופף בצלו, או שנוטע בגינתו מיני אילנות או שתילים לריח טוב^{מה} או לשם נוי^{מו}, אסור.

כה. וכן אין עוסקים במשא ומתן של שמחה, כגון קניית צרכי חופה^{מז}, [למי שקיים מצות פריה ורביה], אבל שאר משא ומתן מותר. ויש שנהגו למעט אף בשאר משא ומתן^{מח}.

כו. לצורך מצוה כגון לצורך נישואין למי שלא קיים מצות פריה ורביה, ואין לו בית חתנות כלל, מותר לבנות לו בית חתנות, וכן מותר לקנות עבורו צרכי החופה^{מט}.

כז. אם היה כותל של בית חתנות נוטה ליפול, מותר לבנותו, ואפילו אין בדבר חשש סכנה אלא חשש הפסד ממונ^{נא}. וכן אם נזדמן לו לקנות צרכי חופה במחיר מוזל, ואם ימתין לאחר תשעה באב יפסיד ממונ, מותר לקנותם^{נב}.

כח. קבע עם גוי קודם ראש חודש לבנות בנין של שמחה או לצייר או לצבוע ביתו בקבלנות, ולא קבע לו מתי יעבוד, והגוי מעצמו עושה אחר ראש חודש ואפילו בתשעה באב עצמו, מותר. ומכל מקום אם

^{מה} שו"ע שם, דמיני הדס ומיני אהלים אסור.

^{מו} פשוט שנוי הוא בכלל נטיעה של שמחה, דלא עדיף ממיני הדס ואהלים, וכשם שנאסר בנין לנוי.

^{מז} שתילי זיתים סק"ד, והוסיף רבינו "ועמ"ש סי' תקל"ט סס"ד", והנה בכתי"ק הוסיף רבינו הוספה זו בגליון, ונראה שכוונתו למש"כ שם [ובכתי"ק אף הוא בגליון] בשם הט"ז להתיר מקח וממכר בחוה"מ אפי' ביש לו מעות משום שיש עלינו מס מלך ושרים, הוי הכל כדי חייו. והנה הט"ז כאן ציין לדבריו בסי' תקל"ט לפרש תמיהת הב"י מה הטעם שלא נהגו רוב העולם למעט במשא ומתן, ולא ניחא ליה במש"כ הב"י בשם התוס' כיון שדחו התוס' תירוצן זה עיי"ש.

^{מח} הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א.

^{מט} הר"ן המובא בב"י וברמ"א והעלהו בשתילי זיתים, וכ"פ בשתילי זיתים תקנ"א סק"ז, [ודלא כשלחן גבוה וכה"ח שכתבו דהשו"ע חולק על דברי הר"ן]. משנ"ב סק"י"ד.

^י שו"ע סי' תקנ"א ס"ב.

^{נא} שתילי זיתים סק"ו,

^{נב} בן איש חי פרשת דברים ס"ב.

יכול לפייסו בדבר מועט שימתין עד אחר תשעה באב תבא עליו ברכה^{נב}.

אירוסין ונישואין

כט. מראש חודש עד התענית אסור מן הדין לישא נשים אף למי שלא קיים מצות פריה ורביה^{נד}, ואפילו בלא סעודת נישואין, אמנם אירוסין [דהיינו קידושין בלבד ללא נישואין] בלא סעודה, מותר^{נה}. וכבר נתבאר לעיל שהמנהג להמנע מן הנישואין מ"ז בתמוז.

ברית מילה ושאר סעודות מצוה

ל. ברית מילה שאירעה בימים אלו עושים בה סעודה בבשר ויין, כיון שאינה סעודה של שמחה כסעודת אירוסין ונישואין^{נו}, וכן מותר לעשות שאר סעודות של מצוה, כגון; פדיון הבן, בר מצוה, וסיום מסכת^{נז}. ובלבד שלא ישמיעו בהם כלי זמר.

תפירת וקניית בגדים חדשים

לא. יש אומרים שאין לתפור או לתקן בגדים חדשים מראש חודש עד התענית, כדי למעט בשמחה^{נח}. וכן יש מקומות שנמנעו הנשים מתפירת וריקמת בגדים חדשים^{נט}, ויש שלא נמנעו^ס.

^{נב} שתילי זיתים תקנ"א סק"ו.

^{נד} שתילי זיתים תקנ"א סק"ט בשם הלבוש, ומשמע דס"ל דאסור מן הדין ולא כמש"כ מרן בב"י שמי שאין לו אשה ובנים מותר מן הדין, אלא שנהגו שלא לישא משום דלא מסמנא מילתא.

^{נה} שו"ע תקנ"א ס"ב. ועי' שתילי זיתים ס"ק ל"ב שלמי שלא קיים מצות פריה ורביה מותר לעשות אף סעודת אירוסין.

^{נו} שתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק י"א.

^{נז} רמ"א סי' תקנ"א ס"י.

^{נח} שו"ע תקנ"א ס"ז.

לב. בכלל זה שאין לקנות בגדים חדשים^א, ואף בגדים שאין מברכים עליהם שהחיינו^ב.

לג. לצורך מצוה כגון לצורך נישואין למי שלא קיים מצות פריה ורביה, מותר לתקן או לקנות בגדים חדשים^ג.

אכילת בשר ושתיית יין

לד. מנהג קהילות אשכנז וספרד להמנע מאכילת בשר ושתיית יין מר"ח אב^ד, אמנם מנהג רוב קהילות תימן שאין נמנעים מאכילת בשר ושתיית יין אף בשבוע שחל בו ט"ב, מלבד בסעודה מפסקת שאסורה באכילת בשר ושתיית יין מן הדין^ה, והשחיטה נמשכת כסדרה בשאר ימים^ו. אמנם יש מקומות שנמנעו משחיטת בקר, ושחטו עופות^ז. ויש מקומות שהפסיקו לשחוט בשבוע שחל בו ט"ב^ח.

^א הגר"פ קורח שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א (רבים נמנעו), הגר"י זכריה שליט"א. [ועי' שו"ת החיים והשלום סי' ק"ע שהזכיר שלא לתקן בגדים חדשים, בשבוע שחל בו ט"ב].

^ב הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א.

^ג רמ"א תקנ"א ס"ז, וראה ברביד הזהב שהעיר שלא מצא מקורו בדברי הב"י והתה"ד, וכתב דס"ל לרמ"א דכיון שהטעם משום מיעוט שמחה אין חילוק בין לתקן לבין לקנות. [ומ"מ יש לציין שמצינו מקור לדבריו בדברי הלקט יושר משמו של בעל תה"ד כדלהלן].

^ד כן כתב בלקט יושר (עמ' ק"ז) על מנהג בעל התרומת הדשן: 'ואוסר לקנות מנעלים חדשים מר"ח עד אחר ט' באב כדי להלביש לשבת נחמו', והרי אין מברכים שהחיינו על מנעלים כמבואר בשו"ע סי' רכ"ג ס"ו.

^ה משנ"ב ס"ק מ"ו, שו"ת החיים והשלום סי' ק"ע.

^ו שו"ע סי' תקנ"א ס"ט.

^ז ויצבור יוסף בר שם סי' ג', תולדות הרשב"י עמ' ע"ח, הרבנים שליט"א מרוב המקומות, [ובכללם אף דרום תימן כגון ביצ'א]. ורמז למנהג זה בשתילי זיתים סי' תקנ"ב סק"א עיי"ש. הרבנים שליט"א.

^ח הגר"ח דחבש שליט"א, [וציין דמ"מ מי שנשאר בידו בשר בהמה מקודם אכל, אלא שנמנעו משחיטת בהמות], וראה גם זכרון תימן צ'אלע עמ' רנ"ג שיש שאכלו רק עופות מר"ח אב.

לה. במקצת מקומות נמנעו מאכילת בשר מראש חודש אב^ט.

שבוע שחל בו תשעה באב

איסור תספורת

לו. שבוע שחל בו ט"ב מדין המשנה אסור להסתפר בו, בין שער ראשו בין שאר שערות שבגופו, ואיסור זה בין באיש בין באשה^ז, אולם לצורך מצוה מותר^ח.

לז. שער השפם המעכב את האכילה מותר לגלחו^ט.

לח. אסור לגדולים לספר את הקטנים^י.

לט. גם בעלי ברית, [שהם אבי הבן, הסנדק, והמוהל] אסורים בתספורת ביום הברית שחל בשבוע זה, כיון שאיסור התספורת בו מדין המשנה הוא^{יד}.

^ח זכרון תימן מנהגי צ'אלע עמ' רנ"ד, גם הגר"ע בסיס שליט"א ציין שנהגו לצמצם השחיטה, ואין שוחטין רק ההכרח.

^ט הגר"מ צובירי ק"ק שרעב, [אולם הגר"ש כהן שליט"א מסר שנהגו באכילת בשר ועוף עד סעודה המפסקת כשאר קהילות תימן, וכנראה המנהגים חלוקים באיזור שרעב עצמו]. הגר"א אריה שליט"א שכן מנהג בפען בדרום תימן. וכן מנהג ק"ק עדן כמובא בנחלת יוסף סי' ח'.

^ז כן מתבאר מסוגיית הגמ' יבמות מ"ג א' לפי גירסת הרי"ף והרמב"ם, וכמש"כ בשו"ת נוב"ק יו"ד סי' צ"ט, וכ"כ לאיסור בפמ"ג תקנ"א משב"ז ס"ק י"ג, ודרך החיים, ומשנ"ב ס"ק ע"ט. וצ"ע על מש"כ בשו"ת פנים מאירות ח"ג סי' ל"ז ללמוד להתיר לפי שיטת הרי"ף והרמב"ם (פ"ו מאבל ה"ג), ומרן ביו"ד (סי' ש"צ ס"ה) שהתירו תספורת באשה אחר שבעה דה"ה בשבוע שחל בו ט"ב, וזהו נגד פשטות הסוגיא דיבמות שם. וכן יש לתמוה על הפמ"ג משב"ז ס"ק י"ג שלמד להתיר גילוח הצדעין ממש"כ הב"ח בשיטת הרי"ף דשרי לאחר שבעה, והביאו המשנ"ב שם, והרי מבואר בסוגיא דשבוע שחל בו חמיר לגבי תספורת מלאחר ז', ולדברי הב"ח היינו לענין צדעין דלאחר ז' מותר ובשבוע שחל בו אסור. וצ"ע ג.

^ט דהיינו אשה לצורך טבילתה, שו"ת ויען יוסף ח"ג סי' שמ"ט.

^{יב} שו"ע סי' תקנ"א סי"ג.

^{יג} שו"ע סי' תקנ"א סי"ד.

גזיזת צפרנים

מ. גזיזת צפרנים מותרת, אף בשבוע שחל בו תשעה באב^{ע"ה}.

איסור כיבוס

מא. מלבד איסור תספורת אסרו חכמים שלא לכבס בשבוע שחל בו תשעה באב^{ע"ה} בגדים בין עליונים בין תחתונים, מטפחות הידים (מגבות), ומפות שולחן. ואף אם אין דעתו ללבוש בגדים אלו אלא לאחר תשעה באב, אסור לכבסם בשבוע זה, מפני שנראה כמסיח דעת מהאבילות^{ע"ה}.

מב. כסות הקטנים מגיל שלש שנים ומעלה אסור לכבס, אבל קטנים עד גיל שלש שנים נהגו לכבס^{ע"ה}.

^{עד} א"ר תקנ"א ס"ק כ"ח, שו"ת נודע ביהודה קמא או"ח סי' כ"ח, ובתנינא יו"ד סי' רי"ג, פמ"ג משב"ז ס"ק י"ג, נזירות שמשון סי' תקנ"א, מחזיק ברכה סי' תקנ"א סק"ב, שדי חמד מערכת בין המצרים סי' א' אות ז', בן איש חי דברים סי"ב. [ודלא כהפנים מאירות ח"ג סי' ל"ז ושו"ת שבות יעקב ח"ג סי' צ"ג ושו"ת חת"ס או"ח סי' קנ"ח שהתירו בזה].

^{ע"ה} שתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק י"ג.

^{ע"ה} ויש לציין מנהג קצת קהילות שנהגו להחמיר בכיבוס ולבישת בגד מכובס מראש חודש כדברי הרמ"א, כגון ק"ק עדן כמובא בנחלת יוסף סי' ח'.

^{ע"ה} שתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק י"ד.

^{ע"ה} השו"ע תקנ"א סי"ד כתב: אסור לגדולים לספר לקטנים ולכבס כסותם בשבת שחל תשעה באב להיות בתוכה. והרמ"א בהגה כתב: מיהו בגדים שמלפפין בהם הקטנים לגמרי, שמוציאים בהם רעי ומשתיינין בהם, הני ודאי משרא שרי; ואפילו בגדי שאר קטנים נוהגים להקל. ע"כ. ומקור המנהג להקל בבגדי קטנים שכתב הרמ"א הוא בדברי מרן הב"י. והלבוש הביא דין זה בזה"ל: ואפילו לקטנים אסור הגדול לספר אותו, וכן אסור לכבס כסותן של קטנים שלא יסיח דעתו מן האבל כדלעיל, ודוקא כסות של קטנים כגון בני ג' וד' שנים, אבל בגדי הקטנים המטנפים עצמם ומוציאין רעי ומשתיינים אותו, הנהו משרי שרי לכבס שאין בכיבוס זה משום שמחה. ע"כ. ומבואר מלשונו שמפרש החילוק בין כסות לבגד המבואר בב"י בד' מהר"ם, דכסות היינו לגדולים מג' שנים, ובגד היינו לפחות מג' שנים, ולפי"ז נמצא דמש"כ הרמ"א שבגדי שאר קטנים נהגו להקל, היינו בגדים של קטנים הפחותים מג' שנים, אבל כסות קטנים דהיינו למעלה מג' שנים, גם מצד המנהג שהזכירו הב"י והרמ"א יש להחמיר, ואין הרמ"א חולק על דברי השו"ע אלא מפרש דבריו, ומה שכתב הרמ"א "בגדי שאר קטנים", היינו שאר בגדי הקטנים אף אלו שאין מלפפין בהם.

מג. כתם שנפל בבגד מותר לנקותו על ידי מטלית לחה או במים, ואין זה בכלל כיבוס המסיח דעת מהאבלות^{עט}.

מד. לכבס עבור גוי, אם הוא בפרהסיא ולא ניכר שהוא בגד של גויים, אסור^פ.

מה. אסור למסור כלים לכובס גוי בשבוע שחל בו ט"ב^{פא}.

גיהוץ

מו. אין לגהץ במגהץ חם בגדים בשבוע זה, וראה הערה^{פב}.

ומשום כך העלה בשתילי זיתים הגהת הרמ"א, והעלה גם דברי הלבוש בפירוש דברי השו"ע שאין האיסור אלא בקטנים בני ג' וד' שנים, ללמדך שמה שהקלו הב"י והרמ"א מצד המנהג היינו בקטנים פחות מג' שנים. וכ"פ החיי אדם כלל ל"ג סי"ח, ובן איש חי דברים ס"ו, שאין להקל אלא בבגדי קטנים פחותים מג' שנים. ויש עוד להאריך בזה, ואכ"מ.

^{עט} עי' שו"ת אגרות משה או"ח ח"ה סי' ל"ו שאף לענין איסור כיבוס בחוה"מ אינו אסור, ונראה דכ"ש הכא שכל האיסור משום היסח הדעת, ובמעשה קל כזה אינו חשוב היסח הדעת. וכל שכן שלא שייך לאסור ללבשו משום הנאת בגד מכובס, שהרי כלל הבגד אינו מכובס. וכ"כ בהליכות שלמה עמ' תכ"א, והלכות חג בחג בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל, [ועי' ארחות רבנו ח"ב עמ' ק"ל].

^פ שו"ע סי' תקנ"א ס"ה.

^{פא} עי' דרכי משה סי' תקנ"א בביאור דברי התוס' בתענית ל' א', וכתב בשם מהרי"ל להחמיר מר"ח, וכ"ה בהגה תקנ"א ס"ג, והנה בשתילי זיתים השמיט הגהה זו, ויש לעיין אם נחלק על עיקר הדבר שיש לאסור למסור לגוי, כיון דאמירה לגוי באיסור דרבנן אינה אסורה אלא באיסור שבת יו"ט וחוה"מ כמבואר בסי' תס"ח בשתילי זיתים סק"ג, או שהשמיטה משום שאסר הרמ"א מר"ח, ולעולם לדידן יש לאסור בשבוע שחל בו. וכיון שדעת כל הפוסקים לאסור בזה, ובכללם פוסקי ספרד, נראה להחמיר.

^{פב} בדין גיהוץ של זמננו יש להרחיב בו ואין כאן מקומו, כי הנה מדברי השו"ע סי' תקנ"א ס"ג אין מקור לאסור גיהוץ של זמננו, שהרי רוב הראשונים פירשו דהגיהוץ מלבן טפי, ואין איסורו משום מה שמחליק הבגד, וזהו גם כוונת הערוך שהובא בב"י ובמציינ לרמ"א, שעל ידי ההחלקה באבן מתלבנין טפי, כמפורש בערוך ערך גהץ עיי"ש, ואולם יש ללמוד איסור מפירוש הר"ר יהודה ב"ר ראובן שהביא הר"ן המובא בב"י שפי' שגיהוץ אין עיקרו משום ליבון, אלא משום שמחדש הבגד על ידי המכבש, ומכל מקום מבואר בדבריו שאין לאסור גיהוץ לבני א"י כיון שעל הכיבוס מתלבנין היטב, ואין הגיהוץ מחדש אותם, ולפי"ז בכיבוס של ימינו שמכבסים היטב אין לאסור בגיהוץ מטעם זה, אלא שכיון שבשבוע שחל בו אין לובשים בגד מכובס, א"כ י"ל שבזה הגיהוץ מחדש אותם, כדין גיהוץ לבני בבל.

איסור לבישת בגדים מכובסים

מז. כמו כן אסור בשבוע זה ללבוש בגד מכובס, בין בגדים עליונים בין בגדים תחתונים, וכן להציע במטות סדינים מכובסים, ואף אין להשתמש במטפחות ידים (מגבות) ומפות שולחן מכובסים^{פג}.

מח. בבגדים הסמוכים לגוף^{פד} שיש לאדם צער במניעת החלפתם מפני הזיעה, יש מתירים ללבוש מכובסים^{פה}, ויש אומרים שישליך את הבגדים לקרקע במשך שעה אחת, ואח"כ ילבשם^{פט}.

מט. בארץ ישראל שהאקלים לח, נהגו העולם להכין בגדים לשבוע שחל בו, על ידי שלובשים בגדים מכובסים בשבוע הקודם לשבוע שחל בו למשך שעות או שלש, ועל ידי זה בטל ממנו חידוש הכיבוס, ומותר ללבוש בשבוע שחל בו ט"ב^{פז}.

נ. מי שלא הכין בגדים קודם שבת חזון, ונזכר בשבת, מותר לו להחליף לבגד אחר בשבת, וללבוש את אותו הבגד בשבוע שאחריו, אולם להכין כמה בגדים על ידי שילבש ויפשוט ושוב ילבש בגד אחר, יש אומרים שאסור משום הכנה משבת לחול^{פח}, ויש מקילים להחליף כמה בגדים כל שנהנה מלבישתם בשבת^{פט}.

^{פג} שו"ע סי' תקנ"א ס"ג.

^{פד} לבנים, וגרבים.

^{פה} הליכות שלמה פי"ד הי"ב, שו"ת רכבות אפרים ח"ג ס' ש"מ בשם הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, ועי' גם שו"ת שלמת חיים ס' רי"ז ורל"ז שציידד להיתר. וסמך להיתר זה מדברי הפתחי תשובה יו"ד סי' שפ"ט סק"ב בשם שו"ת לחמי תורה דמותר לאבל בתוך שבועה להחליף הכתונת אם הישנה מליאה זיעה או ערכוביא דלא אסרו רק לתענוג ולא מפני הצער כמו ברחיצה, וכ"ה בערוך השולחן שם ס"ז.

^{פז} יסוד היתר זה בלחם הפנים סי' שע"ו, ועי' שו"ת מנחת יצחק ח"י סי' מ"ד.

^{פח} שו"ת רב פעלים או"ח ח"ד סי' כ"ט.

^{פט} שו"ת רב פעלים או"ח ח"ד סי' כ"ט, בן איש חי ש"ר דברים ס"ו, כף החיים ס"ק צ"א.

^{פז} ראה הלכות חג בחג פ"ד סכ"ט בהערה.

נא. ברית מילה שאירע בשבוע זה מותר לבעלי הברית שהם; אבי הבן ואמו, הסנדק, והמוהל ללבוש בגדים מכובסים, או בגדי שבת^ז, אבל בגדים חדשים אסור^{זא}.

נב. אשה לצורך מצוה, מותרת ללבוש או להציע בגדים מכובסים^{זב}, וכן מותר לומר לגוי לכבס לצורך מצוה^{זג}.

נג. מותר ללבוש טלית מכובס משום שצורך מצוה הוא^{זד}.

נד. המתארח בבית חבירו או בבית מלון שיש בו מצעים ומגבות מכובסים, מותר להשתמש בהם^{זה}.

איסור לבישת בגדים חדשים

נה. וכן אסור מתקנת חכמים ללבוש בגדים חדשים^{זי}, ואף בגדים שאין מברכים עליהם שהחיינו, כגון מנעלים בכלל האיסור^{זי}, וכבר נתבאר לעיל שמנהגינו לאסור מי"ז בתמוז^{זח}.

^ז רמ"א סי' תקנ"א ס"א. והנה גם הגהה זו השמיט בשתילי זיתים, ולכאורה זהו משום שהרמ"א החמיר מראש חודש, ולדידן אין להחמיר אלא בשבוע שחל בו, ולא משום שנחלק על עיקר ההיתר.

^{זא} מג"א, הובא במשנ"ב תקנ"א סק"ט.

^{זב} שתילי זיתים תקנ"א ס"ק ט"ז.

^{זג} כ"מ במשנ"ב סי' תקנ"א ס"ק ל"ב.

^{זד} שו"ת רב פעלים או"ח ח"ד סי' כ"ט.

^{זה} שו"ת מנחת יצחק ח"י סי' מ"ד. והטעם משום שאין באפשרותו להשתמש במה שהשתמשו אחרים, ואינו לשם תענוג הכיבוס. ולכתחילה יניחם על גבי קרקע כדי שיבטל מהם חידושם, אם אין נפשו קצה בזה. ומכל מקום יודיע להנהלת המלון שלא יחליפו לו את המצעים מכאן ואילך.

^{זי} שו"ע סי' תקנ"א ס"ו.

^{זי} שתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק כ"א, וכן מבואר בפמ"ג תקנ"א א"א ס"ק כ"א, משנ"ב ס"ק מ"ה.

^{זח} ובשתילי זיתים העלה בזה דברי הרמ"א שמחמירים מר"ח ואילך, והיינו שהוא נכון אף למנהגינו שיש להחמיר יותר משבוע שחל בו ט"ב, אלא שמנהגינו להחמיר יותר מי"ז בתמוז, כמש"כ בשתילי זיתים סי' תקנ"א סק"א.

רחיצה

נו. יש שנהגו לימנע מרחיצה בשבוע שחל בו ט"ב צט, ופירש רבינו השתילי זיתים שאין לאסור אלא בחמין, אבל בצונן מותר ק. נז. ומנהג אבותינו בחו"ל שנועלים המרחצאות בשבוע שחל בו תשעה באב קא, אבל רוחצים בביתם קב. ויש שנמנעו מרחיצה אף בביתם קג. נח. ולצורך טבילת מצוה מותר לרחוץ אף בחמין קד. נט. וכן רחיצה לצורך רפואה מותרת אף בחמין קה.

ת"ב שחל ביום ראשון או שחל בשבת ונדחה ליום ראשון ס. ת"ב שחל ביום ראשון או שחל בשבת ונדחה ליום ראשון, אין לשבוע שלפניו דין שבוע שחל בו תשעה באב. ויש אומרים שאם חל בשבת ונדחה, יש לו דין שבוע שחל בו קו.

צט שו"ע תקנ"א סט"ז ביש בתרא.

ק שתילי זיתים ס"ק מ"ד, והשמיט הגהת הרמ"א שכתב שנהגו שלא לרחוץ אף בצונן, וכ"כ השלחן גבוה שהמנהג בעיר שאלוניקי לרחוץ במי הים הגדול, [וכיוצ"ב כתב התה"ד סי' ק"נ שהובא בב"י], וזה עפ"י המבואר מלשון הרמב"ם והרמב"ן בתוה"א שכתבו שלא ליכנס לבית המרחץ, דהיינו דוקא בחמין. וכן מסר הגר"ש מחפוד שליט"א שנהגו לרחוץ בצונן. קא ויצבור יוסף בר ח"ד פרק כ"א סי' ג'.

קב ויצבור יוסף בר שם. וכתב עוד שבבית נהגו לרחוץ אף בחמין כדי להתפלל בנקיות ואפילו בערב ט"ב. וכן מסרו הגר"ש קורח שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א הגר"א אריה שליט"א שלא נמנעו מרחיצה אלא בבית המרחץ.

קג הגר"מ צובירי שליט"א ק"ק שרעב, הגר"ח דחבש ק"ק ד'מאר, הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ'א.

קד רמ"א סי' תקנ"א סי"ו, והעלהו בשתילי זיתים.

קה שו"ת מהר"י ברונא סי' י"ב, הובא בשכ"ג סי' תקנ"א ושתילי זיתים ס"ק מ"ה.

קי שו"ע סי' תקנ"א ס"ד. ונראה שלפי הכלל שמבואר בדברי הפוסקים שיש לחוש לכתחילה לדעת היש אומרים, ה"נ יש לחוש לזה לכתחילה, וכן משמע בשתילי זיתים תקנ"א ס"ק ל"ו עיי"ש. ובשו"ת החיים והשלום סי' קע"א הכריע שאין לו דין שבוע שחל בו.

שבת חזון

סא. מנהגינו ללבוש בגדי שבת בשבת הסמוכה לט"ב, [הנקראת בפוסקים "שבת חזון"], ואפילו חל ט"ב בשבת ונדחה קי'.

סב. וכן פורסים הפרוכת בבהכ"נ ואפילו אם היא מיוחדת לשבת, ואפילו חל ט"ב בשבת קי'.

ערב ט"ב

שלא לטייל

סג. לא יטייל אדם בערב תשעה באב קט'.

לימוד תורה בערב ט"ב אחר חצות

סד. כשחל ערב ט"ב בשבת או שחל בשבת ונדחה, נוהגים ללמוד אחר חצות היום כדרך בשאר שבתות, ואף בחול לומד אדם כדרכו, ותבא עליו ברכה קי'.

תפילת מנחה

סה. ערב תשעה באב אחר הצהרים מקדימים בעוד היום גדול ללכת לבתי כנסיות להתפלל תפילת מנחה, כדי שיצאו מבעוד יום לסעודה המפסקת, שיש לסיימה קודם שקיעת החמה קיא'.

קי' שתילי זיתים תקנ"א סק"ג.

קח' שתילי זיתים שם.

קט' הרמ"א סוס"י תקנ"ג והעלהו בשתילי זיתים, ועי' שו"ע סי' תקנ"ד סכ"א שכתב כיוצ"ב לענין ט"ב עצמו.

קי' שתילי זיתים תקנ"ג סק"ב.

קיא' ויצבור יוסף בר (ח"ד פרק כ"ג), מצפ"ת עמ' קי"א, הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, הגר"י זכריה שליט"א, וכן מבואר בלשון מהר"י ונה שהתפללו

סו. למנהג השאמי אין נופלים על פניהם ק"ב, למנהג הבלדי נופלים על פניהם ק"ג.

סעודה המפסקת

מה היא סעודה המפסקת

סז. סעודה המפסקת היא הסעודה שאוכל אחר חצות היום ואין דעתו לאכול אחריה עוד סעודת קבע, אבל סעודה קודם חצות או שהיא אחר חצות ודעתו לאכול אחריה עוד סעודת קבע, אינה חשובה סעודה המפסקת ק"ד.

סח. ועל כן אלו שאוכלים סעודה מליאה כל טוב, ואחר כך אוכלים סעודת עראי כדי להפסיק בה, הרי זה שלא כדין, וסעודתם הראשונה חל בה כל דיני סעודה המפסקת קטו.

איסור אכילת בשר ושתית יין

סט. בסעודה המפסקת אסור לאכול בשר ולשתות יין, וכל האוכל בשר ושותה יין בסעודה המפסקת, עליו הכתוב אומר: "ותהי עונותם על עצמותם" קטז.

בצבור. [ויש בק"ק צנעא שהתפללו יחידים בביתם, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"א שמן שליט"א. בק"ק שרעב יש שהתפללו ביחידות, ויש שהתפללו בצבור. הגר"מ צובירי שליט"א]. קיב שו"ע סי' תקנ"ב סי"ב.

קיג ואינו דומה לתפילת מנחה בשאר ימות השנה שמתפללים סמוך לשקיעה, ועל כן נהגו שלא ליפול על פניהם.

קי"ד שו"ע סי' תקנ"ב ס"ט, ומנהג אשכנז שכתב הרמ"א שנהגו לאכול סעודה אחת קודם מנחה, וסעודה אחת אחר מנחה השמיט רבנו השתילי זיתים, וכתב בס"ק ט"ו במקומות הללו אין מנהג לאכול רק סעודה אחת כדינה והיא סעודה המפסקת.

קטו שתילי זיתים ס"ק י"ד, מהטור בשם הרמב"ן.

קטז שו"ע סי' תקנ"ד סכ"ה.

ע. אף בשר עופות ודגים, וכן יין מגיתו [דהיינו מה שנקרא כיום מיין ענבים] נהגו לאסור^{ק"י}.

עא. אסור לשתות שכר ושאר משקאות חריפים, ואם דרכו בכך כל השנה, או שהוא אדם חלש ועל ידי זה יחזק מזגו, מותר^{ק"ח}.

עב. אף במשקים המותרים ממעט ממה שדרכו לשתות בכל השנה, שאם דרכו לשתות שלשה כוסות ישתה שני כוסות וכיוצא בזה^{ק"ט}.

איסור אכילת שני תבשילים

עג. ואסור לאכול בסעודה זו שני תבשילים, ואפילו מין אחד בשתי קדירות שאחד בלילתו עבה והשני בלילתו רכה, חשוב שני תבשילים^{קכ}.

עד. וכן שני מינים בקדירה אחת חשוב שני תבשילים, אלא אם כן דרכו בכך כל השנה, כגון אפונים עם בצלים וביצים^{קכא}. וכן נהגו לאכול בסעודה המפסקת פתות עם ביצים טרופות בתוכו, אע"פ שיש כאן פת מבושלת וגם ביצים מבושלים, כיון שדרכו בכך הרי זה תבשיל אחד.

עה. דבר הנצלה על האש חשוב כתבשיל לענין זה^{קכב}.

עו. אף דבר הנאכל כמות שהוא חי, ובשלו, כגון גזר וכדומה, חשוב תבשיל לענין זה^{קכג}.

^{ק"י} שו"ע סי' תקנ"ב ס"ב.

^{ק"ח} שתילי זיתים סי' תקנ"ב סק"ב.

^{ק"ט} רמ"א סי' תקנ"ב ס"א, והובא בשתילי זיתים.

^{קכ} שו"ע סי' תקנ"ב ס"ג, שתילי זיתים סק"ה.

^{קכא} שו"ע סי' תקנ"ב ס"ג.

^{קכב} רמ"א סי' תקנ"ב ס"ג.

^{קכג} שו"ע סי' תקנ"ב ס"ג.

עז. פירות או ירקות חיים, מותר לאכול מהם כמה מינים קבד, ואף ללפת בהם הפת קבה.

עח. פירות או ירקות כבושים במלח או בחומץ, אינם בכלל שני תבשילין קכו, ויש מחמירים בזה קכו.

עט. בדרך כלל נהגו לאכול בסעודה המפסקת פת מבושלת בחלב, או גריסי חיטה מבושלים קבח.

פ. יש שנהגו לאכול עדשים עם ביצים בתוכם שהם מאכל אבלים קכט, ואף שאין הדרך כל השנה לאכול עדשים עם ביצים, אין לאסרו משום שני תבשילין, כיון שכך הדרך בסעודת אבלים, ואדרבא בזה ניכר האבילות יותר, כיון שאין הדרך בכך כל השנה קל.

פא. יש שנהגו לאכול ביצים מבושלות שאף הוא מאכל אבלים קלא, והנהגים כן אסור להם לאכול תבשיל נוסף, כיון שהביצה חשובה תבשיל קלב.

קכד ולכן מותר לאכול סלט ירקות חיים בסעודה זו.

קכה שו"ע סי' תקנ"ב ס"ד, שתילי זיתים סק"ט.

קכו כן משמע מדברי הראבי"ה סי' תתפ"ח והמרדכי סי' תרל"ט שכתבו לימנע ממליח משום פרישות, והובא ברמ"א תקנ"ב ס"א, ואילו היה איסור משום תבשיל הו"ל לפרש שאם אכל תבשיל אחד אסור מן הדין במליח, וכן העלו להיתר בערוך השלחן סי' תקנ"ב ס"ז, טהרת השלחן סי' תקנ"ב ס"א.

קכז מטה יהודה סי' תקנ"ב סק"ו.

קכח פתות עם בצים מבושלים בתוכו, או הריש עם סמן.

קכט שו"ע סי' תקנ"ב ס"ה, הגר"ע בסיס שליט"א, וכ"ה באבן ספיר (ק"ז ב'), וכן כתב אחד מיוצאי ד'מאר.

קל שתילי זיתים תקנ"ב סק", וכמדומה שהמנהג כדברי רבינו, שהרי הדרך לאכול עדשים עם ביצים הוא רק בסעודת אבלים, אך בכל השנה אוכלים העדשים כתבשיל בפני עצמו כמו הריס, ואף על פי כן בכמה מקומות נהגו לאכול בסעודה המפסקת.

קלא רמ"א סי' תקנ"ב ס"ה, וכ"כ מהר"י ונה שאוכלים ביצים מגולגלות בסעודה המפסקת, וכתב שאין לאכול תבשיל אפילו של עדשים וכמש"כ הרמב"ם פ"ה מתעניות.

קלב כן מבואר ברא"ש פ"ד דתענית סי' ל"ז, וטור סי' תקנ"ב שעל כן באשכנז אין אוכלין תבשיל אחר מלבד הביצים, וכ"כ הפר"ח בליקוטיו שאין להתיר מטעם שהוא מאכל אבלים. [ואין זה ענין

פב. כובאנה אע"פ שנהגו העולם לדונה כתבשיל לענין שאין מברכין עליה המוציא אף בקביעות סעודה, מ"מ אין דינה כתבשיל לענין איסור שני תבשילין בסעודה מפסקת^{קלג}.

פג. מאכלי חלב שעוברים תהליך של 'פיסטור', אין דינם כתבשיל לענין זה מפני שאין משתנה טעמו ושמו ומראהו בבשול זה, ואינו אלא חימום בלבד^{קלד}.

פד. המנהג לשתות טיי"א וקפ"ה בסעודה המפסקת, ואין זה חשוב כתבשיל, אע"פ שהורתחו המים, שלא אסרו אלא שני תבשילין בדרך מאכל, ולא בדרך שתיה^{קלה}.

פה. מה שכתבו הראשונים^{קלי} לטבל הפת באפר בסיום האכילה לקיים מה שנאמר: "ויגרס בחצץ שיני", לא נהגו כן זולת יחידי סגולה^{קליז}.

שלא לשבת שלשה יחד

פו. יזהרו שלא לשבת שלשה לאכול יחדיו, שלא יתחייבו בזימון^{קלח}, וסמך לזה שנאמר ישב בדד וידום, ואף אם אירע שישבו שלשה יחדיו

למה שהתיר בשתילי זיתים עדשים עם ביצים ששם דרכם בכך בסעודת אכלים, וחשוב תבשיל אחד, ופשוט].

^{קלג} תשובת מהר"י צובירי זצ"ל לשואל בע"פ. ועל כן מותר לאכול כובאנה עם ביצה מבושלת.

^{קלד} בן איש חי דברים סי"ט, כף החיים סי' תקנ"ב ס"ק י"ג.

^{קלה} מחזיק ברכה סי' תקנ"ב שכן המנהג פשוט בארץ הצבי ומצרים וטורקיה, ונחלק על ד' הזרע אמת ח"א סי' ע"ח שסובר שאף משקה בכלל שני תבשילין, והובא בשע"ת סק"א.

^{קלי} רמב"ן בתורת האדם, והובא ברמ"א תקנ"ב ס"ו, והעלהו בשתילי זיתים.

^{קליז} הרבנים שליט"א. [הגר"א שמן שליט"א מסר על מנהג אביו מהר"י שמן זצ"ל לטבול הפת באפר]. ובמצפי"ת עמ' קי"א כתב: זקנים מספרים שאבותיהם נהגו לבצוע פת לחם לאחר הסעודה המפסקת והיו טובלים אותה באפר יושבים בין תנור לכירים ואוכלים אותה אגב שתיה מקיתון של מים בעינים זולגות דמעות. ובספר זכרון תימן צ'אלע עמ' רנ"ד שנהגו לאכול פת קטנית עם אפר.

^{קלח} שו"ע סי' תקנ"ב ס"ח, תכלאל מהר"י ונה, עץ חיים סדר ט"ב.

לא יזמנו, כיון שאין חשוב קביעות לזימון אלא אם כן קבעו לאכול ביחד, וכאן אין דעתם לקביעות קלט.

ההנהגה הראויה בסעודה המפסקת

פז. סעודה המפסקת יאכל בהכנעה יתירה, וימעט בהנאות, וירבה בפרישות קמ, ומי שאפשר לו לא יאכל בסעודה המפסקת אלא פת חריבה וקיתון של מים קמא.

פח. וכתב הרמב"ם (פ"ה מתעניות ה"ט) חסידים הראשונים כך היתה מידתן, ערב תשעה באב היו מביאין לו לאדם לבדו פת חרבה במלח ושורה במים ויושב בין תנור וכירים ואוכלה ושותה עליה קיתון של מים בדאגה ובשממון ובכיה, כמי שמתו מוטל לפניו, וכזה ראוי לחכמים לעשות, או קרוב מזה קמב.

פט. צריך לישוב בסעודה זו על גבי קרקע, כאבל, וכן המנהג קמג. ואחר הסעודה מותר לשבת על כסא או ספסל קמד.

צ. אין צריך לחלוצ מנעליו בסעודה המפסקת, שאין אבילות נוהגת עד הלילה, ואין יושבים על גבי קרקע מטעם אבילות, אלא כדי שתהא הסעודה נראית אבילה ושפלה קמה.

צא. יש מחכמי תימן שכתב שראוי בשעת הסעודה להתעטף כאבלים קמו.

קלט שתילי זיתים סי' תקנ"ב ס"ק י"ג בשם המג"א, ומשנ"ב ס"ק י"ט, וכ"כ בתכלאל מהר"י ונה.

קמ רמ"א תקנ"ב ס"א.

קמא שו"ע תקנ"ב ס"ו.

קמב וכתב מהרי"ץ בעץ חיים: וכך ראיתי לאבותי נוהגים ואוכלים פת זה בבכי בעינים זכות כמעין נובעות בדמעות, והעיד לי מו"ז שכך ראה לרבותיו ז"ל. ע"כ.

קמג שו"ע סי' תקנ"ב ס"ז, עץ חיים סדר ט"ב, וכן המנהג כמש"כ במצפ"ת עמ' קי"א.

קמד שתילי זיתים ס"ק י"ב בשם המג"א ואז"ו.

קמה שתילי זיתים סי' תקנ"ב ס"ק י"ב בשם הלבוש.

קמו כך כתב מהר"י ונה, אולם בדברי מהרי"ץ בעץ חיים מבואר שאחר הסעודה יתעטף כאבל.

בירך ברכת המזון אחר שחשיכה

צב. אם לא ברך ברכת המזון עד שחשיכה, מזכיר נחם (רחם) בבונה ירושלים^{קמז}. ויש אומרים שאינו מזכיר^{קמח}.

אכילה אחר סעודה המפסקת

צג. אף שסיים סעודה המפסקת ובירך ברכת המזון מותר לחזור ולאכול, אלא אם כן קיבל עליו בפירוש שלא לאכול עוד היום^{קמט}, או שקיבל עליו את התענית^{קי}.

צד. ואם קיבל בלב שלא לאכול עוד, אינה קבלה עד שיוציא בשפתיו^{קיב}. צה. אין צריך להוסיף על הצום מבעוד יום, אלא משקיעת החמה, אסור באכילה ובכל העינויים^{קיג}.

צו. משעה שקיבל על עצמו בפה את התענית הרי זה אסור באכילה ושתיה ושאר העינויים^{קיד}, ואם בשעה שקיבל עליו היו מנעליו ברגליו, הרי זה מותר בנעילת הסנדל עד שתשקע החמה^{קיד}.

צז. במה דברים אמורים שנאסר בכל העינויים, כשקיבל על עצמו אחר פלג המנחה, אבל קודם לכן אינו נאסר אלא במה שקיבל בפירוש^{קיז}.

^{קמז} שתילי זיתים תקנ"ב ס"ק י"ח, וזהו לשיטתו דאזיל בשיטת מרן בסי' תרי"ח הרמ"א בסי' תקנ"ז דחולה האוכל בט"ב מזכיר נחם בבהמ"ז.

^{קמח} שערי תשובה סי' תקנ"ב ס"ק י"ג, וכ"ה לשיטת מהרי"ץ דלהלן שאין החולה מזכיר רחם, וה"ה הכא שאינו מזכיר.

^{קמט} שו"ע סי' תקנ"ג ס"א.

^{קי} משנ"ב סי' תקנ"ג סק"א.

^{קיב} רמ"א סי' תקנ"ג ס"א.

^{קיג} שתילי זיתים סי' תקנ"ג סק"א.

^{קיד} שתילי זיתים סי' תקנ"ג סק"ב.

^{קיז} משנ"ב תקנ"ג סק"ב בשם הט"ז, והטעם כיון שאנו רואין שנעליו ברגליו, הרי זה כאילו התנה שמקבל עליו העינויים חוץ מנעילת הסנדל.

^{קיח} משנ"ב תקנ"ג סק"ד בשם הפמ"ג.

מוסר והתעוררות שיתן האדם אל לבו

אחר סעודה המפסקת יתעטף כאבל ויקבל עליו תעניתו ואבלותו, ויחשוב ויתן אל לבו, ומה אם מלאכי מרום והקב"ה עמהם אשר עוז וחדוה במקומו, נוהגים בכי ואבל ואנינה ומספד, כמו שכתוב (ישעיהו כ"ב י"ב): "ויקרא ה' אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרח ולחגר שק", מה יעשה האדם השפל האפל שראוי להתאבל ולבכות ושק ואפר יציע על אורך גלתינו וצערנו, מושפלים ומוכנעים עד עפר, ויד כל רודה בנו, ואין אומר אל תשלח ידך אל הנער ישראל, ושכינה עומדת לימינו ורואה ושותקת, כענין שכתוב השיב אחור ימינו מפני אויב, אותה הימין שנאמר בה ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב, וכל זה בסיבת עונינו אשר רבו למעלה ראש, ובכל יום מוסיפים והולכים, וכבר אמרו חז"ל כל מי שלא נבנה בית המקדש בימיו כאלו נחרב בימיו, וזה דברית כרותה שאין ישראל נגאלים רק בתשובה כדכתיב אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם, ואם כן אורך ואיחור הגלות כל הזמן הזה הוא בעונותינו וכאלו בימינו נחרב בפועל כמו הראשונים שגרמו להחריבו בעונם, אנה נוליך את חרפתנו, נשכבה בבשתנו, ותכסנו כלימתנו, ועינינו תדמע דמוע טיף אחר טיף על שבר בת עמי השברנו מי ירפא לנו.

(עץ חיים, סדר ט"ב)

תשעה באב שחל בשבת או ביום ראשון

צח. תשעה באב שחל בשבת נדחת התענית ליום ראשון, ובשבת הרי זה מותר בכל העינויים, אף בדברים שבצינעה^{קנ}.

לימוד תורה בשבת אחר חצות היום

צט. תשעה באב שחל בשבת או ביום ראשון, בשבת אחר חצות היום המנהג ללמוד כדרך שאר שבתות^{קנ}.

מנחה של שבת

ק. במנחה של שבת למנהג השאמי אין אומרים צדקתך, כיון שאין נפילת פנים במנחה^{קנ}, ולמנהג הבלדי שנופלים על פניהם בתשעה באב, אומרים צדקתך^{קנט}.

סעודה המפסקת

קא. תשעה באב שחל בשבת או ביום ראשון, בסעודה המפסקת מותר לאכול בשר ולשתות יין, ומעלה על שלחנו אפילו כסעודת שלמה

^{קנ} שו"ע סי' תקנ"ד סי"ט, שתילי זיתים ס"ק כ"ו.

^{קנ} שתילי זיתים תקנ"ג סק"ב. [בכת"י קדשו כתב רבנו מתחילה "והאוסרין אינו אלא מנהג", אולם אחר כך העביר על זה קולמוס, וכתב "ואף בחול לומד כדרכו ותבא עליו ברכה"].

^{קנ} שו"ע סי' תקנ"ט ס"א, ואמנם בשכ"ג ובשו"ת הלכות קטנות סי' קל"ח סברו לומר שלשון זה משל הרמ"א הוא, ואינו מדברי מרן השו"ע, ונמשך אחריהם מהרי"ץ בעץ חיים, אמנם השיב על כך בשתילי זיתים (תקנ"ט סק"א) שמצא כן בשו"ע פשוט [ר"ל בלא הגהות הרמ"א] ישן שנדפס בזמן מרן, וכתב הר"ד נכד מהרי"ץ בהגהותיו על עץ חיים, וז"ל: אמר הצעיר הכותב אמנם הרב דוד מזרחי רבו של מהרי"ץ העיד שמצאו בשו"ע פשוט ישן, ואין מי שירד לסוף דעת השו"ע זולתו דוק ותשכח אמת, וכל אלה ידע הרדמ"ז ודקדק ולא מצא אמת, גם אנכי חפשתי ומצאתי כהרדמ"ז וכו'. ע"כ. וכ"כ מהר"י ונה וז"ל, ואם חל ט"ב במוצאי שבת אין אומרים צדקתך במנחת שבת כלל.

^{קנט} עץ חיים סדר ט"ב י"ב א'.

בעת מלכותו^{קס}, ומכל מקום ישב בדאבת נפש, ולא ישב בסעודת
חברים^{קסא}.

קב. וצריך לסיים הסעודה מבעוד יום קודם שקיעת החמה^{קסב}.

חליצת נעלים ולבישת בגדי חול

קג. אין חולצים הנעלים ואין לובשים בגדי חול עד צאת הכוכבים^{קסג},
ובצאת הכוכבים אומרים ברוך המבדיל בין קודש לחול, וחולצים
המנעלים ומחליפים לבגדי חול^{קסד}.

קד. ועל כן יש לאחר את תפלת ערבית בליל ט"ב שחל במוצאי שבת,
כדי שיהיה שהות לצבור להחליף בגדיהם ולחלוץ מנעליהם בביתם
בצאת הכוכבים.

הבדלה

קה. אין מבדילים על הכוס במוצאי שבת שהוא ליל התענית, אלא
מבדיל בתפלת ערבית כדרך שמבדיל בתפילה בכל מוצאי שבת^{קסה}.

^{קס} שו"ע סי' תקנ"ב ס"י.

^{קסא} שתילי זיתים תקנ"ב ס"ק י"ז.

^{קסב} רמ"א סי' תקנ"ב ס"י.

^{קסג} הנה הרמ"א תקנ"ג כתב שלא יחלוץ עד אחר ברכו ורוב האחרונים פירשו דאף בביה"ש לא
יחלוץ עד אחר ברכו, כ"ה בחיי אדם כלל קל"ו, קיצור שו"ע סי' קכ"ה ס"א, טהרת המים (שיורי
טהרה מערכת ט' אות כ"ג), הובא בשדי חמד מערכת בין המצרים סי' ב' אות ח"י וכתב שכן הנהיג
בקהילתו עיי"ש, וכ"מ בביאור הגר"א, [ובפקודת אלעזר נסתפק בכוונת הרמ"א, וכן בשו"ת אהל
משה (להגרא"מ הורביץ) ח"ב סי' ע"ב כתב דצ"ע אי שרי מנעלים בביה"ש, אך כאמור רוב
האחרונים כתבו שאין לחלוץ עד ברכו].

אמנם יש מגדולי ההוראה בדורנו שהורו לחלוץ מיד בביה"ש, הגרי"ש אלישיב, הגרש"ז
אויערבאך, הגרב"צ אבא שאול בספר אור לציון (ח"ג פכ"ח ד') זכר צדיקים וקדושים לברכה.

^{קסד} בשתילי זיתים כתב שלא לחלוץ אלא כשיכנס לבית הכנסת, והטעם שאין חולצין קודם הליכה
לבית הכנסת משום כבוד שבת, והשמיט דברי הרמ"א שכתב לחלוץ קודם ברכו כיון שלמנהג תימן
אין נכנסים לבית הכנסת במנעלים לעולם, ועל כן כשחולצים קודם הכניסה לבית הכנסת אין ניכר
שעושה כן משום אבילות. ובימינו המנהג להמתין עד צאת הכוכבים ואז חולצים המנעלים
ומחליפים לבגדי יום חול, והולכים לבית הכנסת.

קו. שכח להזכיר הבדלה בתפילה, אינו חוזר ומתפלל, כיון שעתיד להבדיל למחר על הכוס^{קסו}.

קז. מברכים ברכת מאורי האש אחר תפלת ערבית קודם קריאת איכה^{קסז}, ואין מברכים על הבשמים^{קסח}.

קח. במוצאי תשעה באב מבדיל על הכוס ומברך ברכת הגפן וברכת המבדיל, ואינו מברך לא על הנר ולא על הבשמים^{קסט}.

קט. טעם קודם הבדלה במוצאי ט"ב וגם שכח להזכיר הבדלה בליל ט"ב, אין צריך לחזור ולהתפלל^{קע}.

קי. נשים שאינם שומעות ברכת מאורי האש מבעליהן, יברכו ברכת מאורי האש בליל ט"ב לעצמן^{קעא}.

הבדלה לחולה וקטן

קיא. חולה וכן יולדת תוך שלשים יום שאינם מתענים, מבדילים על הכוס במוצאי שבת שהוא ליל ט"ב, כיון שמותרים באכילה^{קעב}, אבל לא יבדילו על יין אלא על חמר מדינה^{קעג}, ואם אין להם חמר מדינה יבדילו על מיץ ענבים^{קעד}.

^{קסו} שו"ע סי' תקנ"ו.

^{קסז} שו"ע סי' רצ"ד ס"ג.

^{קסח} שתילי זיתים סי' תקנ"ו סק"א, עץ חיים י' ב'.

^{קסט} שו"ע סי' תקנ"ו.

^{קע} שו"ע סי' תקנ"ו.

^{קעא} הטעם פשוט, דהא דטעה בזו ובזו חוזר ומתפלל זהו כדי שיזכיר הבדלה כתיקונה בתפילת מוצ"ש, וכאן שעומד בליל יום ב', לא שייך להזכיר הבדלה בתפילה. וכ"כ בשש"כ פרק ס"ב הערה צ"ה בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל.

^{קעב} כמבואר בחי' הריטב"א פסחים נ"ד א' שנשים חייבות בברכת מאורי האש והבשמים.

^{קעג} ברכי יוסף סי' תקנ"ו הובא בשערי תשובה סק"א.

^{קעד} כף החיים תקנ"ו סק"ט, וגדר חמר מדינה, כל משקה שרוב שתיית אנשי המדינה ממנו, חוץ מן המים, עי' שו"ע סי' ער"ב ס"ט וסי' רצ"ו ס"ב.

^{קעד} כן הורה עמוד ההוראה הגרי"ש אלישיב זצ"ל בתשובה.

ק"ב. ולכתחילה יבדילו החולה או היולדת בעצמם, ולא יבדיל אדם בריא עבורם על סמך שהם ישתו הכוס, כי יתכן שהמתענה אינו חייב בהבדלה על הכוס בליל ט"ב קע"ה, וכל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתם.

ק"ג. כמו כן מטעם זה חולה המבדיל לא יצאו ממנו בני ביתו המתענים ידי חובת הבדלה, אלא יבדילו במוצאי ט"ב קע"ו.

ק"ד. חולה ששכח ולא הזכיר הבדלה בתפלה וטעם קודם שהבדיל, חוזר ומתפלל ערבית ומבדיל בתפלה, כדין טעם קודם שהבדיל בשאר מוצאי שבתות קע"ז.

קטו. יש אומרים שקטן שהגיע לחינוך צריך להבדיל קודם שיאכל קע"ח, ויש אומרים שאין צריך להבדיל קע"ט, וכן עיקר ק"פ.

קע"ה ד"ש לומר שאינו מחוייב בהבדלה משתי טעמים, הראשון שלדעת כמה מן הראשונים אין חיוב הבדלה בליל ט"ב, ויש לומר דהיינו דוקא המתענים דחשיבי עניים מרודים מחמת שאסורים בשתיית הכוס, וחולה מותר בשתייה, ועוד דאף למאי דקי"ל שחייבים בהבדלה למוצאי ט"ב, יש לומר שאין זה תשלומין למוצאי שבת, אלא משום דחשוב בתר שבתא, ע"י מאירי תענית ל' שכתב כן לחד תירוצא. וע"י ברכי יוסף סי' תקנ"ו שכתב דאפשר שיכול להוציא בני ביתו, ומבואר דלא פסיקא ליה, ועל כן לכתחילה אין ראוי לעשות כן. קע"ו ע"י הערה קודמת.

קע"ז לא מיבעיא לדעת הראשונים שאין הבדלה כלל בט"ב שחל במוצ"ש, דלפי"ז צריך לחזור ולהתפלל, כדמוכח בסי' רצ"ד ס"ג דדוקא משום שמבדיל למחר אינו חוזר עיי"ש, אלא אף למאי דקי"ל שמבדיל למחר, מ"מ בחולה שדינו להבדיל במוצ"ש חזר דינו שחייב לחזור ולהתפלל כדין טעה בזו ובזו המבואר בסי' רצ"ג, [וע"י גן המלך סי' קמ"ד המובא בשע"ת סי' תקנ"ו סק"א]. קע"ח בשו"ת מהרי"ל דסקין קו"א סי' ה' אות ע"ב הסתפק בזה, ובשו"ת דברי יציב סי' רמ"ג, שו"ת שבט הלוי ח"ז סי' ע"ז כתבו לחייב.

קע"ט שאין איסור לקטן לאכול קודם הבדלה, כמש"כ המג"א רס"י רס"ט, וידי חובת הבדלה יוצא במוצאי ט"ב, ומצד מצות חינוך להבדיל, מסתבר דלא שייכא הכא, כיון דלכשיגדל מצווה להתענות ואינו מבדיל, כן הורו עמודי ההוראה הגרי"ש אלישיב זצ"ל מובא בשו"ת רבבות אפרים ח"ג סי' שע"א, והגרש"ז אויערבאך זצ"ל בהליכות שלמה ח"ג עמ' תנ"ו, ויעז"י גם בשש"כ פס"ב סעיף מה ושם בהערה ק"ה בטעם הדבר, שו"ת ישועת משה סי' מ'.

ק"פ דלא שמענו מאבותינו שיבדילו הקטנים על הכוס בט"ב שחל במוצאי שבת.

הבדלה על הכוס במוצאי ט"ב

קטז. במוצאי ט"ב מבדילים על הכוס. יש שנהגו להבדיל קודם ברכת הלבנה קפ"א, ויש שלא הקפידו בדבר קפ"ב.

דברים האסורים בתשעה באב

דברים האסורים בתשעה באב

קיו. תשעה באב אסור באכילה ושתייה, רחיצה וסיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה קפ"ג. ומלבד זה אסור בכמה דברים שהאבל אסור בהם, כגון תלמוד תורה, שאילת שלום, וכן נהגו לאסור עשיית מלאכה כאבל, וכמו שיתבאר.

החייבים בתענית

קיח. אנשים מגיל י"ג שנה ויום אחד, ונשים מגיל י"ב שנה ויום אחד, חייבים להתענות בתשעה באב.

קטנים

קיט. קטן מתחת י"ג שנה ויום אחד, וכן קטנה פחות מי"ב שנה ויום אחד, אע"פ שהגיעו לגיל חינוך, פטורים מהתענית, ואסור להם להתענות כל הצום קפ"ד, ויש אומרים שקטן בריא מגיל תשע ומעלה טוב לחנך

קפ"א סדור כנסת הגדולה לט"ב עמ' רל"ט, הגר"ע בסיס שליט"א (בדרך כלל הבדילו קודם ברכת הלבנה), הגר"ש כהן שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א. [הגר"י זכריה שליט"א כתב מנהגינו שמבדילים תמיד בביהכנ"ס וממילא אף עתה הבדילו ולאחר מכן קדשו הלבנה ואין ראייה שהיה קפידא דוקא הבדלה].

קפ"ב הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"א אריה שליט"א.

קפ"ג שו"ע סי' תקנ"ד ס"א.

קפ"ד שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' קי"א.

אותו לשעות קפ"ה, ויש שנהגו כן קפ"ו, אך העיקר להלכה שאין תענית שעות אלא ביום הכיפורים בלבד ולא בד' צומות קפ"ו, ואין צריך לחנכם אף בתענית שעות.

קכ. יש אומרים שקטן שיש בו דעת להתאבל על חורבן בית המקדש אין מאכילים אותו אלא לחם ומים קפ"ח, אולם המנהג לתת לקטנים מאכלם כבכל יום קפ"ט, אלא שמונעים מהם מיני מעדנים.

חולה

קכא. חולה הזקוק לאכול מפאת מצב בריאותו, אף על פי שאין בו סכנה ולא אמר צריך אני לאכול, פטור מן התענית קכ"ז, ואין לו להתענות אף לשעות, או לאכול פחות מכשיעור, אלא אוכל כדרכו, שלא גזרו חכמים תענית במקום חוליקצ"א.

יולדת

קכב. יולדת בתוך שלשים יום ללידתה [אף שאינה מניקה] פטורה מן התענית, ואף על פי שלא אמרה צריכה אני, כדין חולה קכ"ב.

קפ"ה כ"כ בשו"ת הרמ"ע מפאנו שם שתענית שעות בשאר צומות מנהג יפה הוא לבריאם.

קפ"ו הגר"פ קורח שליט"א (שנהגו לחנכם בט"ב בתענית שעות), הגר"א שמן שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, אמנם שאר הרבנים מסרו כי אמנם היו ילדים שמעצמם רצו לצום, אך לא חינו אותם לכך.

קפ"ז כ"כ בשבלי הלקט (סי' רע"ג) בשם אחריו ר' בנימין דמסתברא דתינוקות אין מענין אותן כדרך שמענין אותן ביום הכיפורים ואפי' אותן שהגיעו לחינוך ויש להקל עליהן קצת מפני שהיא בחזקת ימי הקיץ. ע"כ. וכ"כ החיי אדם כלל קל"ג ס"ו, ערוך השלחן תקנ"ד ס"ו.

קפ"ח מג"א סי' תק"נ בשם הרמ"ע מפאנו, הובא בשתילי זיתים סק"א.

קפ"ט הרבנים שליט"א, וכבר כתב בברכ"י (תקמ"ט סק"א) שלא נהגו כדברי הרמ"ע, והגר"פ קורח שליט"א מסר שנהגו לאכול בצמצום.

קצ"ו שו"ע סי' תקנ"ד, שתילי זיתים סק"י.

קצ"א מחזיק ברכה סי' תקנ"ד, אבני נזר או"ח סי' תק"מ, תשובות והנהגות ח"ב סי' רס"א בשם הגרי"ז מבריסק זצ"ל.

קצ"ב שו"ע סי' תקנ"ד ס"ו.

קכג. יולדת לאחר שלשים יום, אם היא חשה שהיא בריאה חייבת בתענית, אולם אם מרגישה עדיין חולשה שלא נתרפאה מהלידה, ואומרת צריכה אני לאכול, פטורה מן התענית קכג.
קכד. המפלת אחר ארבעים יום לעיבורה, הרי זו בכלל יולדת קכד.

עוברות ומניקות

קכה. עוברות ומניקות (לאחר שלשים יום מלידתן, וכן"ל) מתענות ומשלימות התענית, כדרך שמתענות ביום הכיפורים קצה. [אמנם בתשעה באב נדחה פטורות מן התענית, כמו שיתבאר בהלכות תשעה באב נדחה]. ואם הן חלושות במיוחד, או שכתוצאה מהתענית עלול להתדרדר מצב בריאותן, ישאלו שאלת חכם.

דין מעוברות ומניקות בתשעה באב נדחה

קכו. תשעה באב שחל בשבת ונדחה ליום ראשון, מי שיש לו חולי קצת, וכן המעוברות שיש להם מיחוש קצת, אין צריכים להשלים התענית קצו, ויש אומרים שצריכים להשלים קצו.

רחיצה

קכז. רחיצה אסורה בתשעה באב, בין בחמין בין בצונן, ואפילו להושיט אצבעו במים, אסור קצח.

קכג שתילי זיתים סי' תקנ"ד ס"ק י"א.

קכד ביאור הלכה סי' תרי"ז ד"ה יולדת.

קכה שו"ע סי' תקנ"ד ס"ה.

קצו שו"ת שבות יעקב ח"ג סי' ל"ז, הובא בהגהות רעק"א סי' תקנ"ט, ובבאור הלכה שם. וטעמו דהא אפילו משום כבוד המילה הקילו בנדחה, כ"ש במקום חשש חולי.

קצו כ"ה לד' מהרי"ץ הנ"ל בהלכה הקודמת.

קצח שו"ע סי' תקנ"ד ס"ז.

קבט. לא אסרו אלא רחיצה לשם תענוג, אבל רחיצה לצורך הסרת טינוף, כגון שהיו ידיו מלוכלכות בטיט, מותר לרחצם, אבל לא ירחוץ כל ידיו, אלא כפי הצורך להעברת הלכלוך קצט.

קבט. נוטל אדם את ידיו שחרית בקומו משנתו, שלש פעמים לסירוגין, להסיר הרוח רעה שעל ידיו, שהסרת רוח רעה כהסרת הטינוף היא, ולא יטול אלא עד קשרי אצבעותיו^ר.

קל. לאחר שניגב ידיו ועדיין הם לחות קצת ואין בהם טופח על מנת להטפוח, מעבירם על עינו. ואם היה לו לפלוף על גבי עינו מותר לו לרחצם כדרכו, ואינו חושש^א.

קלא. וכן הנכנס לבית הכסא אף שלא עשה צרכיו נוטל ידיו שלש פעמים לסירוגין להסיר את הרוח רעה אם רגיל בכך כל ימות השנה^ב.

קלב. וכן רחיצה לשם מצוה מותרת, ועל כן שנינו כל חייבי טבילות טובלין כדרכן בין בתשעה באב, בין ביום הכיפורים, וזהו בזמנם שהיו טובלים טבילה בזמנה, וטבילה בזמנה מצוה, אמנם בזמן הזה שאין לנו טבילה בזמנה, אין היתר לטבול בתשעה באב וביום הכיפורים^ג.

^{קצט} שו"ע סי' תקנ"ד ס"ט.

^ר שו"ע סי' תקנ"ד ס"י, [כן פירש המשנ"ב ס"ק כ"א דבנטילה משום רוח רעה איירי, וכן משמע מדנקט נוטל אדם ידיו 'שחרית', ועי' ב"י בשם רבינו ירוחם, אמנם בשתילי זיתים פירש דאיירי בנטילה משום תפילה כדברי הטור סי' תרי"ג ס"ב].

^{רא} שו"ע סי' תקנ"ד ס"א.

^{רב} עי' ביאור הלכה סי' תרי"ג ד"ה ואם רוצה, שהביא דברי הפמ"ג סי' תרי"ג שכתב ליטול, ואמנם כתב שהפמ"ג בא"א סי' ז' נסתפק בזה, וכן רעק"א, אך עי' מט"א תרי"ג ס"ה שהנוהג ליטול ידיו ג"פ ביציאה מביהכ"ס חייב ליטול אף ביוה"כ.

^{רג} תענית י"ג א', רמב"ם פ"ג משביתת עשור ה"ב, שו"ע סי' תקנ"ד ס"ח.

קלג. ועל כן נוטל ידיו קודם תפילות שחרית ומנחה שהרי רחיצה זו לשם מצות נטילה היא^י. ואינו נוטל כל כף היד אלא עד קשרי אצבעותיו, שעד שם הוא עיקר מצות נטילה.
קלד. כהנים העולים לדוכן לנשיאת כפים בתפילת מנחה נוטלים את ידיהם, ונוטלים כל כף היד עד פרק הזרוע^י.
קלה. חולה האוכל פת, נוטל את כל כף היד עד פרק הזרוע^י.
קלו. נשים המבשלות מותרות לרחוץ את הבשר, ואינן חוששות, כיון שאינו לשם הנאת רחיצה^י.
קלז. רחיצה לשם רפואה מותרת, ולכן הבא מן הדרך ורגליו כהות [פירוש עייפות], מותר לרחצם במים^י, ואף בחמין^י.
קלח. ההולך לדבר מצוה, כגון להקביל פני אביו או רבו, או מי שגדול ממנו בחכמה, וצריך לעבור במים עד צוארו, עובר בין בהליכתו, בין בחזרתו^י.

^י טור סי' תקנ"ד ותרי"ג, שו"ע תרי"ג ס"ב. וזה שלא כד' הרמב"ם פ"ז מתפילה ה"ח שאין רחיצה בט"ב ויוה"כ אף לצורך תפילה, ונודע מה שהשיב בזה רבי אברהם בנו בספר המספיק (עמ' ע' ע"א) וז"ל (מתורגם מל"ע): ואולם אני סבור שרחיצת ידיים לק"ש ולתפלה צריכה ביוה"כ וט"ב כמו שהיא צריכה בשאר ימים ולא ימנעו חכמים ז"ל ממנה לפי שאינה רחיצה של תענוג אלא רחיצה של מצוה, ועדותי מטבילת קרי קודם שביטלוה משום שהצריכו אותה ביום הכפורים כמו שאמרו, ורחיצת ידיים לק"ש ולתפלה בזמן הזה אין חיובה פחות מחיוב טבילת בעלי קרי באותו זמן וכו', וזה עיון ישר ונכון אשר לא יוכל לבטלו אלא מי שאינו מבין אותו או מי אשר אין יושר בלבו, ואם היה שומע זה אבא מארי ז"ל היה חוזר ממה שאמר, כמו שאז"ל הוי מודה על האמת ואנחנו ראינוהו תמיד בעינינו כשהוא מסכים אפילו להצעיר שבתלמידיו אם היתה האמת אתו, אף לפי גודל חכמתו אשר לא נוכל ערוך אליה כמותה ושגיאות מי יבין. ע"כ.

^י דגמ"ר, הגהות רעק"א, שו"ת ושב הכהן סי' ג' המובא בשע"ת תקנ"ד סק"י, מטה אפרים תרכ"א סי"ז, משנ"ב תרי"ג סק"ז.

^י שו"ת אלף המגן סוס"י ה', שו"ת יד סופר סי' ז', שו"ת לבושי מרדכי תנינא יו"ד סי' י"א אות י"ג, שמירת שבת כהלכתה פרק ט"ל הערה ק"א בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' קל"ט.

^י שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק י"ב.

^י שו"ע סי' תקנ"ד סי"ד.

^י שלחן גבוה ס"ק כ"ג.

קלט. ההולך לשמור ממונו מותר לו לעבור במים עד צוארו ואינו חושש, מפני הפסד ממונו, אבל בחזרתו אסור לעבור במים ר"א.

סיכה

קמ. אסור לסוך את בשרו בכל דבר שדרך לסוך בו, כגון שמן או משחה או סבון ר"ב, ואף סיכת מקצת גופו אסורה ר"ג. קמא. לא נאסר סיכה אלא לתענוג, אבל להעביר הזוהמה, או במקום רפואה כגון חולה, או מי שיש לו חטטין בראשו, סך כדרכו ואינו חושש ר"ד.

נעילת הסנדל

קמב. אסור לנעול נעלים או סנדלים של עור, אבל נעלים מבד או מעץ או גומי, מותר ר"ט. קמג. נעלים מעץ או מבד המחופים בעור במקום הנחת הרגלים, אסורים ר"ז. קמד. נעלים שסוליותם מעץ, ורצועות עור על גביו לאחוז הרגל בתוך הנעל, הנקרא בל"ע "קבקאב", מותר ר"ח. קמה. מנהג אבותינו בחו"ל יש שנעלו נעלים העשויים מבד או לבדים או מעץ כמו הקבקאב ר"ח, והרבה הלכו יחפים ממש ר"ט.

ר" שו"ע סי' תקנ"ד סי"ב.

ר"א שו"ע סי' תקנ"ד סי"ד.

ר"ב שו"ע סי' תקנ"ד סט"ו, משנ"ב ס"ק כ"ח.

ר"ג שו"ע סי' תרי"ד ס"א.

ר"ד שו"ע סי' תקנ"ד סט"ו, ביאור הלכה ד"ה סיכה.

ר"ט שו"ע סי' תקנ"ד סט"ז.

ר"ז שו"ע סי' תקנ"ד סט"ז, שתילי זיתים ס"ק כ"א.

ר"ח שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק כ"ג, וכ"א.

קמו.המהלך בדרך ברגליו מותר לנעול נעלי עור^ר, אולם הנוסע ברכב או ברכבת אסור^{רכא}.

קמו.ההולך במקום שיש בו בויץ וטיט, מותר בנעילת נעלי עור^{רכב}.
קמח. יש אומרים שהדר בין הגויים מותר בנעילת הסנדל ברחובות הגויים, אולם לענין מעשה אין להקל בדבר, ואם ילעיגו הגויים מה בכך^{רכג}.
קמט. יולדת כל שלשים יום, וחולה שאין בו סכנה, או מי שיש לו מכה ברגלו, מותרים בנעילת הסנדל^{רכד}.
קנ. מותר לעמוד על גבי כרים וכסתות של עור, ואין בזה בית מיחוש^{רכה}.

לימוד תורה בט"ב

קנא. אסור לקרוא בתורה נביאים וכתובים, ולשנות במשנה במדרש ובגמרא ובהלכות ובאגדות, שנאמר: "פקודי ה' ישרים משמחי לב", ותינוקות של בית רבן בטלין בו, אבל קורא הוא באיוב ובדברים הרעים שבירמיה, ואם יש ביניהם פסוקי נחמה צריך לדלגם^{רכו}.

^{ריח} ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג, וכן מסרו על מנהג לבישת נעלים מבד, הגר"ש קורח שליט"א, הגר"א אריה שליט"א.

^{ריט} הגר"פ קורח שליט"א (רובם הלכו יחפים ממש), הגר"ש מחפוד שליט"א, תולדות הרשב"י עמ' ע"ח, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, הגר"י זכריה שליט"א. [ויש לעיין אם משום קפידא ללכת יחף הלכו כן, וכשיטת הב"ח סי' תקנ"ד המובא במג"א ס"ק ט"ז, או משום שדרכם בכך, והראיה שהרבה הלכו עם מנעלים מבד].
^{רכ} שו"ע סי' תקנ"ד סי"ז.

^{רכא} שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק כ"ה בשם המג"א.

^{רכב} שתילי זיתים סי' תקנ"ד ס"ק כ"ד, תרי"ד סק"ח.

^{רכג} שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק כ"ה. [ובס"ק ב' ציין רבנו לדבריו הללו, ובדפוסים הציון לס"ק כ"ו כפי שהוא בכתי"ק, כי בכתי"ק דין זה שלפנינו בס"ק כ"ה שם הוא ס"ק כ"ו, אולם לפי הנדפס צ"ל ס"ק כ"ה].

^{רכד} שו"ע סי' תרי"ד ס"ג.

^{רכה} רמ"א תרי"ג ס"ב, ושתילי זיתים שם.

^{רכו} שו"ע סי' תקנ"ד ס"א.

קנב. מותר ללמוד מדרש איכה ומדרש איוב^{רכז}, וכן ללמוד באגדות החורבן שבמסכת גיטין פרק הניזקין, ובמסכת סנהדרין פרק חלק, אבל אין לישא וליתן עם אחרים^{רכח}.

קנג. אסור ללמוד אף על ידי הרהור, כיון שבא לידי שמחה^{רכט}, ועל כן הלומד בדברים הרעים אין לו לעיין בדברים הצריכים עיון וביאור, כיון שעל ידי שיתיישבו הדברים בלבו יבא לידי שמחה^{רל}.

קנד. מותר ללמוד ספרי מוסר המעוררים את לב האדם לתשובה^{רלא}. קנה. מנהגנו שאין מונעין התינוקות מללמוד עם הגדולים בדברים המותרים^{רלב}.

קנו. מותר לקרוא כל סדר היום, ופרשת הקרבנות ומשנת איזהו מקומן ומדרש דרבי ישמעאל, ומכל מקום יש מקהילות השאמי שנהגו לפתוח בשחרית מה' מלך וכו', ואין אומרים את סדר התיקון הנהוג בכל יום, וסדר היום שאחר ובא לציון עד סיום התפילה^{רלג}.

שאלת שלום

קנז. תלמידי חכמים אין נותנין זה לזה שלום בתשעה באב, אלא יושבים דוויים ונאנחים כאבלים, ואם נתן להם עם הארץ שלום מחזירים לו בשפה רפה וכובד ראש^{רלד}.

^{רכז} שו"ע סי' תקנ"ד ס"ב.

^{רכח} שתילי זיתים תקנ"ד סק"ד.

^{רכט} שו"ע סי' תקנ"ד ס"ג.

^{רל} שתילי זיתים סי' תקנ"ד סק"ד.

^{רלא} מאירי מו"ק כ"א א', וכ"כ כמה פוסקים הובאו בשד"ח מערכת אבילות סי' כ"ה.

^{רלב} שתילי זיתים תקנ"ד סק"ג.

^{רלג} ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קל"ז. אך עי' שיח שפתותינו כמנהג ק"ק רדאע עמ' תקע"ג ועמ' תרי"ג שמתפללים שחרית כבכל יום.

^{רלד} לשון הרמב"ם פ"ה מתעניות הי"א, וכ"ה בהלכות הרי"צ גיאת הל' ט"ב. וכן מבואר בגמ' תענית י"ד ב' לענין תענית צבור, ת"ר חברים אין שאילת שלום ביניהן, עמי הארץ ששואלין מחזירין להם בשפה רפה וכבוד ראש. ע"כ. ומבואר שאין האיסור אלא לתלמידי חכמים ביניהם.

קנח. לברך את חברו ב"לילה טוב", "בוקר טוב", וכיוצא בזה, יש מתירין^{רל}, ויש אוסרים^{רל}. והמנהג להחמיר^{רל}.

קנט. אסור לשלוח דורון לחבירו בתשעה באב, מפני שחשוב כשאלת שלום^{רל}.

קס. בתכאליל כתבו: הרואה את חברו בתשעה באב אומר לו: "תבושר בנחמת ציון", וחבירו משיב: "ואתה תזכה לראות בבנין ירושלים"^{רלט}, ויש מקומות שנהגו כן^{רמ}, אך ברוב המקומות לא נהגו בזה^{רמא}.

עשיית מלאכה

קסא. מקום שנהגו שלא לעשות מלאכה אין עושין, מקום שנהגו לעשות מלאכה עושין, ותלמידי חכמים בטלים בכל מקום. ובמקומותינו נהגו

ולשון השו"ע סי' תקנ"ד ס"כ אין שאילת שלום לחברים בתשעה באב, והדיוטות שאינם יודעים ונותנים שלום משיבים להם בשפה רפה ובכובד ראש. ע"כ. ומקור הדברים בתוספתא תענית פ"ג אין שאילת שלום לחברים בט"ב, והובא ברא"ש פ"ד סי' ל"ז. וכתב בשתילי זיתים (ס"ק כ"ז): פירוש תלמידי חכמים. וכן הגירסא הנכונה כמו שהוא בטור ובית יוסף ושו"ע ישן, [לאפוקי מגירסת 'לחבירו']. ע"כ. וכן גרסו בתוספתא רוב הראשונים, [מלבד ראבי"ה והמרדכי], וכן דקדק המג"א ס"ק כ"ב מלשון הטור, שאין איסור אלא בתלמידי חכמים, ועי' פמ"ג בא"א שתמה ע"ד המג"א, אולם צ"ע שלא הביא מדברי הרמב"ם והגמ' הנ"ל. וראה במהר"י ונה שסתם שאין שואלים שלום זה לזה.

^{רל} לקט יושר ח"א עמ' ק"י.

^{רל} א"ר ס"ק כ"א, פמ"ג א"א כ"א, חיי אדם קל"ה י"ג, משנ"ב ס"ק מ"א, כה"ח ס"ק צ'.

^{רל} הרבנים שליט"א שאין אומרים כלום, והנהגים לברך ברכו בנוסח התכלאל כדלהלן, ולא בברכה הנוהגת מידי יום.

^{רל} שתילי זיתים סי' תקנ"ד ס"ק כ"ח בשם המג"א.

^{רלט} כ"ה בתכאליל, כמובא בתכלאל מהר"י ונה, וכן הובא במצפיי"ת עמ' קע"ו מתכלאל לפני שלש מאות וחמישים שנה.

^{רמ} הגר"ח דחבש שליט"א, ק"ק ד'מאר.

^{רמא} הרבנים שליט"א. אמנם יש שנהגו לומר ברכה זו במוצאי ט"ב כמו שיובא להלן.

איסור מלאכה מליל ט"ב^{רמב} וכל יום תשעה באב, מלבד הקצבים ומוכרי סעודה שנהגו היתר מחצות היום^{רמג}.

קסב. אין איסור מלאכה אלא במלאכה שיש בה שיהוי, שעל ידי זה מסיח דעת מהאבילות, אבל מלאכה שאין בה שיהוי כגון הבערה וכיבוי, קשירה והתרה, אינה בכלל מלאכה האסורה בתשעה באב^{רמד}.

קסג. סחורה ופרקמטיא בכלל מלאכה האסורה היא^{רמה}.

קסד. מלאכת דבר האבד מותרת כדרך שמותרת בחול המועד, ועל כן מותר לחלוב את הפרות, וכן לקנות ולמכור ביריד שנזדמן ביום זה ולא יתקיים לאחר תשעה באב^{רמו}.

קסה. עשיית מלאכה ע"י גוי מותר אפי' בביתו, ולאו דוקא צרכי ביתו, אבל מלאכת בנין אסור, וכן המנהג^{רמז}.

קסו. כל העושה מלאכה בתשעה באב, אפילו מלאכה המותרת, כגון במקום שנהגו לעשות מלאכה, או שעוסק בצרכי אכילה אחר חצות

^{רמב} שתילי זיתים תקנ"ד סק"ל.

^{רמג} שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק ל"ג והשמיט מנהג אשכנז שהביא רמ"א דלא נהגו איסור מלאכה אלא עד חצות. וכן נראה מסתימת הרמב"ם והתכאליל שאיסור מלאכה הוא כל היום שלא חילקו בדבר. וכן מסרו הרבנים שליט"א שכן המנהג פשוט, וכ"ה במצפית עמ' קי"ב. ודע דגם מהרי"ץ שכתב בע"ח ב' א' וכבר נהגו כל העם במקומינו שלא לעשות מלאכה עד חצות. אין הכרח לומר דפליג במציאות עם מה שהעיד רבו שהמנהג שלא לעשות מלאכה כל היום, וכמשמעות התכאליל, אלא יש לפרש שכל העם אין עושין עד חצות אבל מחצות ואילך יש מן העם שעושין והם הקצבים ומוכרי צרכי סעודה.

והגר"ע בסיס שליט"א והגר"א שמן שליט"א הוסיפו שנהגו הנשים אחר חצות לעשות את עבודות הבית כגון נקיון הבית ובישול וכדו'.

^{רמד} רמ"א תקנ"ד סכ"ב, שתילי זיתים סק"ל [ומה שהשמיט הגהת הרמ"א היינו משום מה שכתב רמ"א שאין נמנעין אלא עד חצות].

^{רמה} שו"ע סי' תקנ"ד סכ"ב.

^{רמו} שתילי זיתים סי' תקנ"ד ס"ק ל"ד. והשמיט הגהת הרמ"א שטוב לחלוב הפרות על ידי גוי, ופירש דבריו ברביד הזהב שדין התה"ד לחלוב ע"י גוי, אינו עולה עם מש"כ הרשב"א שמלאכת דבר האבד מותרת.

^{רמז} שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק ל"ב.

היום, אם קובע עצמו למלאכה ומסיח דעת מהאבילות, אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה^{רמח}.

כתיבה

קסז. כתיבה בתשעה באב אסורה לפי המנהג שאסור בעשיית מלאכה^{רמט}, ובאופן המותר לכתוב בחול המועד מטעם דבר האבד, מותר גם בתשעה באב, והוא הדין אם שמע דבר חידוש שמותר לכתבו מטעם זה^{רי}.

ריח בבשמים או בטבק

קסח. אסור להריח בבשמים או בטבק, כדי שלא יסיח דעתו מן האבלות^{ריא}.

עישון

קסט. נהגו לאסור עישון הנרגילה וסיגריות כל היום^{ריב}, וכתבו הפוסקים שהשותה טוטו^{ין} (עישון בנרגילה) בתשעה באב מנדים אותו^{ריג}. ויש שהקילו בעישון מחצות^{ריד}.

^{רמח} שו"ע סי' תקנ"ד סכ"ד, משנ"ב ס"ק מ"ט.

^{רמט} כן מפורש בלשון חכמי תימן הקדמונים בתכאליל שאפי' הכתיבה אסורה בו, וכ"כ רבינו מהרד"ם ברביד הזהב חלק החידושים סי' תקנ"ד, ותמה על הפוס' שמשמע מדבריהם להתיר כתיבה בכל גווני, וכ"ד המטה יהודה הובא בבה"ל תקנ"ד סכ"ב ד"ה ע"י עכו"ם.

^{רי} שתילי זיתים תקנ"ד ס"ק ל"ד, וכ"ה ברביד הזהב חלק החידושים שם, ושם מבואר דאיירי שאירע ששמע דבר חידוש והטעם דמותר משום דאין תוספת שמחה בכך שכותבו, ומבואר דאיירי בחידוש שאסור לשמעו בט"ב ואפ"ה אם אירע ששמע מותר לו לכתבו משום שאין בכך תוספת שמחה, וזה דלא כדברי השע"ת תקנ"ד סוסק"א שכתב דמי שנתחדש לו חידוש אין לכתוב בט"ב אע"ג דבחוה"מ מותר שאני ט"ב דשמחה היא לו שכותב דברי תורה כשכותב חידושי תורה, וגם שאינו רק יום א' ואין חשש שישכח. ע"כ. ועל שני סברותיו חולק רבינו דס"ל דאין תוספת שמחה בכתיבה, וס"ל דחיישינן שישכח גם ביום א' ולכן חשיב ליה דבר האבד.

^{ריא} רביד הזהב תקנ"ט ס"ז, ובשתילי זיתים תקנ"א ס"ק נ"ב, עץ חיים סדר ט"ב א' ב', ושם ביאר מהרי"ץ שלא דנו הפוסקים בשאיפת הטונבא"ק אלא בשאין בו ריח טוב, אבל אם יש בו ריח טוב כגון שכבשוהו במי ורדים, אסור, [ומש"כ בפעולת צדיק ח"ב סי' כ"ג בשם ספר שתי ידות שחמשה עיניו שמענו והריח אינו מכללן, יש לומר דלא הביאו אלא לענין יוה"כ, דאילו ט"ב אסור משום תענוג, כמו שהעיר גן המלך סי' קמ"ה על דברי השתי ידות].

קע. לשאוף טבק שאין בו ריח טוב, מותר^{נח}.

ישיבה על גבי קרקע

קעא. בליל תשעה באב ויומו יושבים בבית הכנסת על הארץ כאבלים, עד תפלת המנחה^{נז}, ואף בבית יש לישב על הארץ^{נז}.
קעב. ומותר לישב על גבי שק או כר^{נח}, [ועפ"י הקבלה אין לישב על גבי קרקע ממש אלא צריך לחצוץ בבגד וכיוצא בזה^{נט}], וכן נהגו לישב בבית הכנסת על הקרקע על גבי מצעות פשוטים^ס.
קעג. מי שקשה לו לישב על הארץ, יכול לישב על גבי כסא נמוך^{סא}.
קעד. חולה או זקן או אשה מעוברת שקשה להם לישב על גבי קרקע, יכולים לישב על כסא כדרכם^{סב}.
קעה. יש שנהגו לשנות את המקום בבית הכנסת^{סג}, אך ברוב המקומות לא נהגו בזה^{סד}.

^{נב} מצפי"ת עמ' קי"ב, וכן משמע בשו"ת החיים והשלום סי' קע"ג, הרבנים שליט"א.

^{נג} שתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק נ"ב, עץ חיים סדר ט"ב ב' א'.

^{נד} ענף חיים על עץ חיים, הגר"ש קורח שליט"א עריכת שלחן סי' תקנ"א סנ"ב, הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, [וכתב שהיו שנהגו לעשן בצנעא כל היום], הגר"מ צובירי שליט"א, וכן מנהג צפון תימן כמ"ש בספר בה"א עמ' תס"ג, וכ"ה בקובץ קינות כמנהג עדן.

^{נה} שתילי זיתים סי' תקנ"א ס"ק נ"ב, עץ חיים א' ב', שו"ת פעולת צדיק ח"א סי' קע"ח.

^{נו} שו"ע סי' תקנ"ט ס"ג. ומה שכתב הרמ"א שנהגו להקל אחר הקינות השמיט בשתילי זיתים.

^{נז} כן מתבאר ברמ"א תקנ"ט ס"ג שכתב ועכשיו נהגו לישב על ספסליהם וכו', ושם איירי בבית כמפורש בלבוש ס"ו. [אע"פ שבראשונים ומרן השו"ע לא הזכירו אלא בית הכנסת].

^{נח} שתילי זיתים תקנ"ט סק"ח בשם המג"א סק"ב.

^{נט} ברכ"י סי' תקנ"ב סק"ח בשם מהר"ש שער אריה, הובא בשע"ת תקנ"ט סק"ג ובשאר אחרונים.

^ס ויצבור יוסף בר והיינו שבמקום לישב על גבי מצעות הנאים שהיו סביב הקירות ויורדים לישב ע"ג הקרקע על מחצלאות פשוטים,

^{סא} משנ"ב סי' תקנ"ד ס"ק כ"א.

^{סב} כיון שנקטו הפוסקים כד' מג"א שאינו חיוב מדינא אלא ממנהג, א"כ די לנו במי שביכלתו אבל מי שקשה עליו הישיבה ע"ג קרקע, יש ללמוד מדברי הש"ך יו"ד סי' שפ"ז סק"א להקל.

קעו.מן הדין רשאי אדם לישן על מיטה בליל תשעה באב, ואין צריך לישן על הארץ, אולם יש לאדם להצטער בענין משכבו, שאם רגיל לישן בשני כרים ישן באחד^{רס}, ויש שנהגו לישן מוטה על הארץ, ולהניח אבן מתחת הראש^{רס}, אמנם אדם חלוש או נשים מעוברות, אינם חייבים בכל זה^{רס}.

תיאור ליל ט"ב בבית הכנסת בית אלשיך (שנת תרי"ט)

מחזה ליל ת"ב נורא ואיום, אחר דממת תפילת ערבית בביהכנ"ס של מארי יחיא הלוי אלשיך, כבו כל הנרות, החושך כיסה פני כולנו יאנקו דום, ראש הכנסת מארי יחיא אל מנצורה איש זקן שקנה חכמה, עמד וצווח בבכיה "אחינו הלילה הזה שני אלפים ושני מאות ושמונים לחורבן ביהמ"ק ראשון, ואלף ושבע מאות ותשעים לחורבן הבית השני, ועוד לא נושענו, "כל מי שלא נבנה ביהמ"ק בימיו כאילו נחרב בימיו", ועוד דברי כבושין, וגעו כל העם בבכיה עצומה ונוראה, והתחילו איכה וקינות כמנהג קול בכי ונהי, מרירות ואנחות באין הפוגות.

(אבן ספיר, ק"ז ב')

^{רסג} ענין שינוי המקום נזכר במסכת סופרים פי"ח הי"ז, ונזכר גם בדברי חכמי תימן שנהגו לשנות המקום שכן כתבו מהר"י ונה, ומהרי"ץ בעץ חיים, וכתב בע"ח שאף על פי שכתב הרמ"א שאין צריך לשנות מקומו היינו כיון שדרכם לישב כל השנה ע"ג כסא וספסל, אבל לדידן שיושבים כל השנה על הארץ, לא ניכר השינוי במה שיושבים על הארץ, [נראה מש"כ בסני גליון קי"ט מקונטרס כת"י מהגניזה הקהירית ששם ג"כ נזכר לשנות המקום בט"ב].

^{רסד} רבינו השתילי זיתים העלה הגהת הרמ"א בסי' תקנ"ט ס"ד שאין צריך לשנות מקומו בט"ב, ומבואר שכן המנהג, וכן מנהג רוב בתי כנסיות, הגר"פ קורח שליט"א.

^{רסה} רמ"א סי' תקנ"ה ס"ב.

^{רסו} שו"ע סי' תקנ"ה ס"ב.

^{רסז} שו"ע ורמ"א סי' תקנ"ה ס"ב.

סדר ליל תשעה באב

ליל ט"ב

קעז. סמוך לחשיכה חולצים המנעלים, מתעטפים בטליתותיהם כעטיפת האבלים^{רס}, והולכים לבית הכנסת.

קעח. הסרת הפרוכת בבית הכנסת – יש שנהגו להסיר^{רסט} הפרוכת שעל ארון הקודש עד שעת תפלת מנחה^{רע}, על שם הפסוק בצע אמרתו^{רעא}, ויש שלא נהגו בכך^{רעב}. ומנהגים נוספים בזה ראה בהערה^{רעד}.

קעט. נכנסים לבית הכנסת כשכל הנרות והאורות כבויים, וכולם יושבים על הקרקע דוממים ונאנחים, הרב מתחיל מזמור על נהרות בבל וכו' [ויש שנהגו לפתוח קודם בקינה על נהרות בבל חשכה יפעת מאורותינו^{רעד}] וכולם פורצים ואומרים אותו יחד בצעקות מחרידות

^{רס} עץ חיים, ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג, [וענין העיטוף כאבלים כתב גם מהר"י ונה לענין סעודה המפסקת], ולמדנו מדבריהם שמלבד שמנהג אבותינו שאין נכנסים לבית הכנסת בלא טלית כמש"כ בשתילי זיתים, בת"ב יש ענין נוסף של עטיפה כאבלים. [ויל"ע אם כוונתם גם בעטיית שפם כאבל, וראה בלשון מהר"י ונה לענין סעודה המפסקת שהזכיר שעוטין על שפם].

^{רסט} או להסיט הגר"פ קורח שליט"א. או לכסותה בבד שחור. (עריכת שלחן סי' תקנ"ט ס"י).

^{רע} בשתילי זיתים העלה הגהת הרמ"א סי' תקנ"ט ס"ב ומסירים הפרוכת מלפני הארון על שם בצע אמרתו, וכן מסרו על המנהג הגר"ש קורח שליט"א עריכת שלחן סי' תקנ"ט ס"י, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, וכ"ה במצפונות יה"ת עמ' 111, זכרון תימן צ'אלע עמ' רנ"ד.

^{רעא} ודרשו במדרש איכה בזע פורפירא דיליה, והיינו שהקב"ה כביכול קרע בגדי מלכותו, ועל כן מסירים הפרוכת.

^{רעב} הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"י זכריה שליט"א.

^{רעג} הגר"א אריה שליט"א מסר שיש שנהגו להניח פרוכת כהה מיוחדת לט"ב, הגר"ח דחבש שליט"א מסר שנהגו להסיר הפרוכת משעת אמירת הקינות של הוצאת ס"ת בשחרית, עד שעת החזרת ס"ת להיכל.

^{רעד} המובא בסידורי ספרד, וכן העלהו מהרי"ץ בתכלאל, [והיא הבית הראשון של קינה זו שחיבר רבי יהודה הלוי המופיעה בשלימותה גם בתכאליל בסדר הקינות], אך רבים לא נהגו בזה ע"י דברי ש"ח עמ' רפ"ה, ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קל"ד, ומצפ"ת עמ' קי"א.

בקול בכיה וקינה, ואחריו מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך
וכו' רעה.

קפ. מנהג אבותינו שאין מדליקין נרות בלילה בבית הכנסת כי אם נר
אחד שלאורו יתפלל השליח עבור ערבית ר"ע, וכן נר אחד לומר לאורו
איכה וקינות, במה דברים אמורים בבהכנ"ס קטנה, אך בביהכ"נ
גדולה בכל שכונה יהיה נר שעל צד הדוחק ויכלו לומר לאורו איכה
וקינות ר"ע. ואף בימינו יש למעט בתאורה, באופן שיספיק לקריאת
איכה וקינות על צד הדוחק ר"ע.

קפא. השליח עבור יורד לפני התיבה לתפילת ערבית, ומתפלל בשפה
רפה, בקול נמוך, בנחת ובקול בכי, כאבלים ר"ע.

נחם (רחם) וענינו

קפב. מזכירים נחם [בשאמי] או רחם [בבלדי] בברכת תשכון ר"פ, וענינו
בשומע תפלה, בכל תפלות תשעה באב; ערבית ליל הצום, שחרית,
ומנחה ר"פ. [ומקצת מקהילות תימן נהגו בזה כדברי הרמ"א להזכיר
ענינו ונחם במנחה בלבד, והש"ע מזכיר ענינו אף בשחרית ר"פ].

רעה לשון מהר"י צובירי זצ"ל בספר ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג.

רעו ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג.

רעו שתילי זיתים תקנ"ט סק"י.

רעח מהרש"י הלוי שו"ת דברי חכמים סי' צ'.

רעט רמ"א תקנ"ט ס"א בשם הגמ"י, וז"ל ספר התדיר הל' ת"ב: ערבית ליל ט"ב מתפללין כשאר
הימים ואין החזן מגביה קולו אלא מתפלל בשפה רפה כדרך שמתפללין בבית האבל. ע"כ.

רפ מנהג ק"ק עדן שערבית ושחרית אומרים "רחם", ובמנחה אומרים "נחם". (נחלת יוסף סי' ח').
וזהו כמנהג המקומות שהביא הטור סי' תקנ"ז בשם הר"י ברצלוני עיי"ש.

רפא שו"ע ושתילי זיתים סי' תקנ"ז, עץ חיים.

רפב ק"ק שרעב הגר"מ צובירי שליט"א, והגר"ש כהן שליט"א.

קפג. שכח להזכיר נחם בברכת תשכון, יש אומרים שיזכיר ברצה כמו יעלה ויבא^{רפג}, ויש אומרים שיזכיר בהודאה כשמגיע ליעל כולם^{רפד}. וכן עיקר. ואם חתם ברכת ההודאה בשם, אינו חוזר^{רפה}. קפד. לא הזכיר ענינו בשומע תפילה, אינו חוזר^{רפי}.

דין ענינו ונחם לחולה

קפה. חולה שאינו מתענה אומר ענינו, ובמקום 'ביום צום התענית הזה', יאמר 'ביום צום תענית צבור הזה'^{רפז}.

^{רפג} כן דעת רבים מהראשונים הרא"ה, הריטב"א, הנימוק"י, ר"י מלוניל, המאירי, ורבינו ירוחם, עפ"י דברי הירושלמי ברכות פ"ד ה"ג כל דבר שהוא להבא אומר בעבודה וכל דבר שהוא לשעבר אומר בהודאה. וכן העלו רבים מהאחרונים, [שלא ראו דברי שאר הראשונים דלקמן בשם הירושלמי שאומרו בהודאה] והובאו בבאור הלכה סי' תקנ"ז, וכן העלה בעץ חיים סדר ט"ב ב' א'. ^{רפד} כ"כ האבודרהם לדעת הירושלמי הנ"ל, ומוכא בב"י סוס"י תקנ"ז.

והנה הט"ז הקשה על דברי האבודרהם מדברי הירושלמי בברכות, ומשום זה כתב הט"ז שיש ט"ס כאן וצ"ל "בעבודה", ורבינו מהרד"ם ברביד הזהב השיב, וז"ל: ונראה דאישתמיטתיה להרב ט"ז פי' רש"י בהרי"ף (סוף תענית) על הא דאמר בירושלמי כל דבר שהוא להבא אומרו בעבודה וכל שהוא לשעבר אומרו בהודאה, שפירש"י לשעבר המתפלל על העבר כגון נחם על החרבן ועל הנסים, ע"כ. וכ"כ הא"ר ליישב עפ"י דברי רש"י על הרי"ף דנחם הו"ל לשעבר. [וכידוע בזמן שחיבר רבינו שתילי זיתים ורביד הזהב עדיין לא הגיע לעירו ספר אליה רבה].

ומלבד דברי האבודרהם בהבנת הירושלמי בברכות, מצינו כמה ראשונים שגרסו בירושלמי שמקום הזכרתו בהודאה, והם: העיטור הל' מגילה קי"ד ב' (ובירושלמי אמרינן בט"ב דאומרו בהודייה), הסמ"ג עשין י"ט (ואף על גב דבירושלמי אמרינן שיאמרנו בהודאה), חידושי הר"ן מגילה כ"א ב' (ובירושלמי איתא בט"ב באב אומרו בהודיה), ומבואר שגרסו כן בירושלמי, וגירסתם מבוארת בספר הבתים הל' תפלה פ"ב אות ז' שהביא כל נוסחת רחם מן הירושלמי תענית פ"ב ה"ב ומסיים בה: "והיכן אומרה בהודאה". ובהגלות נגלות גירסת הראשונים בירושלמי תענית, א"כ מוכח שלא כהבנת הראשונים דלעיל שהבינו מתוך הירושלמי דברכות שמקומו בעבודה, אלא כדברי רש"י שעל הרי"ף, ויתכן שאם היו רואים דברי הירושלמי הללו, היו מודים לפירוש רש"י. וכן פסקו מרן הב"י, המג"א סי' תקנ"ז, ושתילי זיתים סק"ב, ועוד.

^{רפה} שו"ע סי' תקנ"ז.

^{רפי} שו"ע סי' תקנ"ז.

^{רפז} שתילי זיתים תקס"ה סק"ג בשם הב"ח, וזה דלא כמאמר שהובא בבה"ל תקס"ה ד"ה בין יחיד שאין לומר ענינו מי שאינו מתענה, והסכים הבה"ל לדבריו.

קפו. חולה האוכל פת, לדעת השתילי זיתים מזכיר נחם (רחם) בברכת המזון^{רפח}, לדעת מהרי"ץ אינו מזכיר^{רפט}.

אמירת איכה וקינות

קפו. אחר תפילת ערבית פותח החזן בקינת למי אבכה וכו', ואחר כך קוראים איכה בניגון בכי כדרך שקוננוה ישראל^{רצ}. קפת. מנהגינו שהחזן מתחיל פסוק איכה לבדו והקהל אומרים אחריו את אותו הפסוק וכל איכה ראשון עד סופו, וחוזר החזן פסוק אחרון ומתחיל פסוק ראשון של איכה השני והקהל חוזרין אותו הפסוק וכל איכה השני עד סופו, וחוזר החזן פסוק אחרון ומתחיל פסוק ראשון מאני הגבר וחוזרים אותו הקהל עד סופו וחוזר החזן שלושה פסוקים של אות תי"ו, ומתחיל איכה פסוק ראשון וחוזרין הקהל עד סופו, וחוזר החזן תם עונך, ומתחיל פסוק זכור ה' והקהל חוזרים אחריו וקורין אותו הפרק עד סופו, וחוזר החזן מפסוק למה לנצח וכו' [ויש שנהגו מפסוק אתה ה']^א, ובסיום אומרים כל הקהל עמו השיבנו ה' וכו'.

קפט. יש שנהגו שבפסוק ראשון ואחרון מגביה החזן קולו^{רצא}, ויש שלא נהגו בזה^{רצב}.

^{רפח} שתילי זיתים סי' תקנ"ז העלה הגהת הרמ"א דמי שאכל בט"ב יאמר נחם בבהמ"ז, וזו היא שיטת מרן בסי' תרי"ח ס"י דחולה מזכיר יום הכיפורים בבהמ"ז, ודלא כהט"ז שם שנחלק.

^{רפט} עץ חיים סדר ט"ב ב' א', וכתב דלא כרמ"א שחולק בסי' תקנ"ז. [והלך בזה בשיטת שבלי הלקט סי' שי"ב, אך צ"ע שלא העיר שאין זה רק ד' רמ"א אלא גם ד' מרן בסי' תרי"ח ס"י].

^{רצ} התיבות "כדרך שקוננוה ישראל", הוא לשון התכלאל הקדמון בתכלאל ע"ח מהדו"ב עמ' ע"ר.

^{רצא} עי' רמ"א סי' תקנ"ט ס"א לענין פסוק ראשון, והעלהו בשתילי זיתים, ולענין פסוק אחרון כ"כ המג"א בשם מהרי"ל. וכן מסרו על המנהג הגר"ש קורח שליט"א, הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א, [הערת הגר"פ קורח שליט"א שאמנם מכיון שהרב אומר את הפסוק הראשון לבדו והצבור חוזר אחריו מגביה קולו, אך אין ראייה שהקפידו בדוקא על הגבהת הקול, וכע"ז העירו הגר"ח דחבש שליט"א והגר"י זכריה שליט"א].

קצ. רוב הצבור לא נהגו להוסיף את הקינה שבין איכה לאיכה שהובאו בתכלאל^{רצג}, ויש שנהגו בכך^{רצד}.
קצא. בתכלאל^{רצה} מובא שנהגו העם בשעת אמירת נפלה עטרת ראשנו להוריד הסודר או איזה דבר מעל ראשם, ולשבת על הארץ^{רצו}. אך בדורות המאוחרים לא נשמע מנהג זה^{רצז}.
קצב. בסיום אמירת איכה פותח הרב באמירת הקינות, ואחריו אומרים שאר הקינות היודעים לקונן, כל אחד בתורו^{רצח}.
קצג. אחר הקינות בבלדי אומרים לכן אנשי לבב וכו', יש שנהגו לאמרו בנעימה של נחמה^{רצט}, ויש שנהגו לאמרו בנעימה של קינה^ש.
קצד. ולאחר מכן אומרים עד אנה בכיה בציון^{שא} וכו', ואומרים הפיוט עורה נא ימינך רמה, יש שנהגו לאמרו בנעימת נחמה^{שב}, ויש שנהגו לאמרו בנעימת קינה מיושבת^{שג}.

^{רצב} הגר"א אריה שליט"א.

^{רצג} הגר"ש קורח שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א.

^{רצד} הגר"א אריה שליט"א,

^{רצה} כ"ה בלשון התכלאל הקדמון הנד' בעץ חיים מהדו"ב עמ' ע"ר.

^{רצו} ומשמע שבתפלת ערבית לא היו יושבים על הארץ אלא רק מפסוק זה שבמגילת איכה. ועי' ספר התדיר הלכות ת"ב שכתב וז"ל: ויש נוהגין לישב על הארץ מתחילת תפלת ערבית ויש שאין נוהגין לישב על הארץ אלא כשקוראים מגילת איכה.

^{רצז} הרבנים שליט"א מכל המקומות.

^{רצח} מצפי"ת עמ' קי"ב.

^{רצט} הגר"ש קורח שליט"א, הגר"ש מחפור שליט"א.

^ש מנהג מהר"ל קשת זצ"ל, הגר"פ קורח שליט"א, והטעם משום שכולו פסוקי נהי ומספד.

^{שא} פסוק זה יש נוהגים לאמרו בנעימת נחמה, כמש"כ בסדור כנסת הגדולה (עמ' מ"א), ויש הנוהגים לאמרו בנעימת הקינות.

^{שב} הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א.

^{שג} סדור כנסת הגדולה (עמ' מ"א), הגר"א שמן שליט"א.

קצה. בבלדי אומרים מנין שתי החורבנות בתוך "לכן אנשי לבב", בשאמי יש שנהגו להזכיר מנין החורבן בנוסח אחינו בית ישראל שמעו וכו' אחר קדיש דעתיד^{שד}, ויש שלא נהגו להזכיר החורבנות כלל^{שה}. קצו. רבים נהגו לומר אחר סיום התפלה של ערבית, קינת "קִצַּת חֲנָה" המתארת הריגת חנה ושבעת בניה בלשון ערב^ש, ואחר כך יוצאים לבתיהם חפויי ראש לישון עד אור הבוקר^{שז}.

הנהגת מוהר"ר אברהם צאלח זצ"ל בליל ט"ב

בלילי תשעה באב לאחר גמר הקינות, היה יושב מהר"ר אברהם צאלח זצ"ל בבית הכנסת וקורא במדרש איכה, מספרים שהספר שהיה מונח לפניו וקורא בו היה נרטב מדמעותיו עד שאי אפשר להפוך את הדף, ומשום כך היו מכינים לו ספר אחר, ורבים מבתי כנסיות אחרות היו נוהגים לבוא ולהתפלל בליל תשעה באב בבית הכנסת הזה.

(ספר מצפונות יה"ת עמ' רכ"ט)

^{שד} סדור שיח שפתותינו מנהג ק"ק רדאע, הגר"י זכריה שליט"א ק"ק ביצ'א. ומנהג ק"ק שרעב להזכיר חורבן בית שני בלבד כמו שהוא בסדורי ספרד. הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א.

^{שה} ויצבור יוסף בר ח"ד, הגר"ע בסיס שכן המנהג ברוב השאמי, הגר"א אריה שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, זכרון תימן צ'אלע עמ' רנ"ד.

^{שז} יש שציינו בטעם אמירתה כדי שיבינו הנשים ויתעוררו לבכי ומספד. ראה תולדות הרשב"ז עמ' ע"ח.

^{שז} ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קל"ו. באבן ספיר (ק"ח א') כתב שיש שנהגו להישאר כל הלילה בבהכנ"ס ולומר תיקון חצות. אך הרבנים שליט"א מסרו שלא נהגו להישאר בבית הכנסת כל הלילה אלא בליל יום הכיפורים.

מנהג מיוחד בק"ק שרעב לפי הכתוב בתולדות הרשב"ז עמ' ע"ח: יש מהמוני עם עושים תהלוכה לזכר איוב, מתנדב אדם אחד לובש בגדים בלאים ומטולאים, לוקח מקל ביד והולך כחיגר לפני הילדים, והם צועקים איוב הזקן, שבעה זקנים, והולכים ברחובות עד שמתעייפים והולכים לישון. ע"כ.

סדר שחרית ט"ב

שחרית ט"ב

קצו. בבוקר נוטל ידיו עד קשרי אצבעותיו^{שח} ומברך על נטילת ידיים^{שט}.
ולאחר שנגב ידיו ועדיין הם לחות קצת, מעבירם על גבי עיניו^{שי}.
קצח. למנהג קהילות השאמי מברך כל ברכות השחר וכללם שעשה לי
כל צרכי והמעביר שינה^{שיא}, [ומקצת בשאמי אין מברכים שעשה לי
כל צרכי כדעת הרמ"א^{שיב}], ובקהילות הבלדי אין מברכים שעשה לי
כל צרכי^{שיג}, אבל ברכת המעביר שינה נהגו לברך^{שיד}, ויש שנמנעו
לברך אף ברכת המעביר שינה^{שטו}.
קצט. נוהגים שלא להניח תפילין בשחרית^{שטז}, אבל בטלית נהגו להתעטף
בליל ט"ב ויומו כאבלים^{שז}, ומכל מקום בשחרית אינו מברך

^{שח} שו"ע תקנ"ד ס"י, וכ"ה בתכלאל מהר"י ונה, תכלאל עץ חיים, ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קל"ו.

^{שט} שו"ע סי' תרי"ג ס"ב, תכלאל מהר"י ונה, עץ חיים סדר ט"ב י"א א', ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג.
וכן המנהג פשוט בכל קהילות תימן ליטול ידיים ולברך, כעדות הרבנים שליט"א. [ושלא כד'
הרמב"ם פ"ז מתפלה ה"ח שאין נטילת ידיים וברכתה בט"ב כלל].

^{שי} שו"ע שם, תכלאל עץ חיים.

^{שיא} סידור כנסת הגדולה ח"א באמת ויציב סי' ג', ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג, וכן מנהג רוב קהילות
השאמי, ק"ק מחוית הגר"א אריה שליט"א, ק"ק ד'מאר הגר"ח דחבש שליט"א, ק"ק ביצ'א הגר"י
זכריה שליט"א.

^{שיב} ק"ק שרעב הגר"מ צובירי שליט"א.

^{שיג} עץ חיים סדר ט"ב י"א א'.

^{שיד} הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א.

והנה אמנם הרמב"ם פ"ז מתפלה ה"ח כתב שאין מברכין המעביר שינה כיון שאין בו רחיצה, מ"מ
כבר נסתפק בדבר בעץ חיים (סדר ט"ב י"א א') דכיון שנהגו להעביר ידיו הלחות על העינים כדברי
מרן בשו"ע סי' תקנ"ד יש לומר דיברך, או דלמא כיון שאינו רוחץ עיניו להדיא לא יברך,
ובהוראות שבפנים הסדור לא הזכיר לדלג אלא ברכת שעשה לי כל צרכי.

^{שטו} הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"א שמן שליט"א.

^{שטז} ואף לא שמענו שנהגו המנהג שהביא מהרי"ץ להניח בביתו ולקרות בהם ק"ש, (הגר"א שמן
שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, הגר"י זכריה שליט"א), למעט יחידיים שנהגו כן (עריכת שלחן,

להתעטף^{שיח}. ומקצת מקומות בשאמי נהגו שלא להתעטף בטלית
בליל ט"ב ובשחרית אלא במנחה, כדברי מרן בשו"ע^{שיט}.
ר. יש קהילות בשאמי שנמנעו מאמירת התיקון כבכל יום, אלא פותחים
התפלה בה' מלך וכו'^{שכ}.
רא. מנהגנו לומר מזמור לתודה^{שכא}.
רב. אין אומרים שירת הים, ונהגו לומר במקומה שירת האזינו^{שכב}.
רג. בחזרת הש"צ מנהגינו שאין נושאים הכהנים כפיהם משום שנאמר:
"ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם"^{שכג}.

הגר"ש מחפור שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א). גם במחזו שרעב לא נהגו להניח תפלין בביתם,
תולדות הרשב"ז עמ' ע"ח, הגר"מ צובירי שליט"א.

שי' ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג.

שיח עץ חיים סדר ט"ב י"א א', ומקור הדברים בשו"ע תקנ"ה ס"א שלובשים טלית קטן תחת
הבגדים בלא ברכה. ויצבור יוסף בר ח"ד פכ"ג, וכן מסרו הרבנים שליט"א.

מנהג ק"ק ביצ'א שקושרים הציציות בעטיפת שחרית להראות שאין הלבשה לשם מצות ציצית.
(הגר"י זכריה שליט"א). ומקור מנהג זה במהר"י ונה שכתב וז"ל: ואין לובשין ציצית ולא מניחין
תפלין, ומי שיש לו טלית קטן מניח תחת בגדיו בלא ברכה, ואם אין לו אלא בגד אחד קושר
ציציותיו כדי שלא יתחייב ברכה כמו שעושה העובר בבית הקברות. ע"כ. אולם עי' שו"ע או"ח סי'
כ"ג ס"ב: יש נוהגים לקשור שני ציציות שבשני כנפים זה עם זה כשנכנסים לבית הקברות, ולא
הועילו כלום בתקנתן. ע"כ. וא"כ מנהג זה אינו עולה עם דברי השו"ע.

שיט תכלאל מהר"י ונה, הובא לשונו בהערה הקודמת, מנהג שרעב תולדות הרשב"ז עמ' ע"ח,
הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א. וכן מסר הגר"ע בסיס שליט"א, שהרוב לא נהגו
להתעטף זולת המארי או הש"ץ. מנהג ק"ק שרעב. הגר"ח דחבש שליט"א ק"ק ד'מאר.

שכ ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קל"ז.

שכא שתילי זיתים סי' נ"א ס"ק י"ז.

שכב שתילי זיתים תקנ"ד סק"ו, עץ חיים סדר ט"ב י' ב'.

שכג שבלי הלקט סי' רס"ח, אבודרהם, מהר"י ונה, תכלאל עץ חיים סדר ט"ב י"א ב', ויצבור יוסף
בר (ח"ד עמ' קל"ט ק"מ), ושם הביא דאמנם בתכאליל הקדומות כמו תכלאל מהר"י בשירי
שנושאים כפיהם, וכמש"כ בסדר רב עמרם גאון, אך נתקבל המנהג בכל יהדות תימן שאין נושאים
כפיהם בשחרית, וכפי שהעיר מהר"י בשירי בגליון בזה"ל: אך במחזורי הדפוסים כתוב שאין
אומרים ברכת כהנים בשחרית תשעה באב, עכ"ל.

נפילת פנים

רד. למנהג השאמי אין אומרים תחנון בט"ב ואין נופלין על פניהם משום דאיקרי מועד, וכן אין אומרים אל ארך אפים [בשחרית] ולמנצח, למנהג הבלדי נופלין על פניהם ואומרים למנצח.

אמירת הקינות

רה. בסיום תפילת שחרית פותח הרב באמירת הקינות וארץ שפל רומי וכו', ואחריו אומרים היודעים לקונן, כל אחד בתורו.
רו. בשעת הקינות אסור לספר דבר ולצאת לחוץ, כדי שלא יסיח לבו מן האבלות, וכל שכן שאין לשוח עם גוי^{שכד}.
רז. בסיום הקינות נהגו בקהילות הבלדי לומר פסוקי נחמה "תרומם שפלה", ונהגו לאומרו בנעימה של נחמה^{שכה}.

קריאת התורה והפטרה

רח. אחר הקינות פותחים דלתות ההיכל, כשספר התורה מכוסה במפה שחורה^{שכו}, [ויש שנהגו אף להניח אפר על המפה^{שכז}], ועומדים החזן והעבור מול ההיכל, ומתחיל החזן לקונן בקול בכי ואנינה על היכלי אבכה וכו', ושאר הקינות המיוחדות לכך, ואח"כ מוציא ספר תורה מההיכל, וכשכל העבור מלווים את ספר התורה עד התיבה, אומר

^{שכד} שו"ע סי' תקנ"ט ס"ה.

^{שכה} הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"ש קורח שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"א שמן שליט"א.

^{שכו} עץ חיים סדר ט"ב ל"ג ב',

^{שכז} כן העיד באבן ספיר (ק"ח א') אודות מנהג ביהכנ"ס אלשיך בק"ק צנעא, וכן מסרו הגר"א שמן שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א שכך כתב הגר"ח יצחק הלוי זצ"ל בלוח בית הלוי. ומקור מנהג זה בדברי הרמב"ם פ"ד מתעניות ה"ג, ושו"ע סי' תקע"ט ס"א לענין תעניות צבור. אך ברוב המקומות לא נהגו להניח אפר על הס"ת, כפי שמסרו הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"א אריה שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א.

במקום אשרי העם איכה זהב יועם וכו' עד תגלה ותראה מלכותו עלינו וכו' שכח, ואין אומרים בריך שמיא וכו' שכט.

רט. קוראים שלשה קרואים בפרשת ואתחנן כי תוליד בנים, שהוא מענין היום.

רי. יש שנהגו שקודם הקריאה בתורה אומר הקורא ברוך דיין האמת של. ריא. אחר קריאת התורה לדעת השתילי זיתים שלא השלישי אומר קדיש, וכן נהגו בשאמי, לדעת מהרי"ץ אינו אומר קדיש, וכן נהגו בבלדי. ריב. ומפטיר השלישי באסף אסיפס, הפטרה נאמרת בנעימת קינה שלב, [מלבד שני הפסוקים הראשונים והאחרונים], ועל כן השלישי שהוא המפטיר וכן המתרגם צריך שיהיו בעלי נעימה ויודעים לקונן. ואחריה מברך ג' ברכות שאינו אומר על התורה רק מסיים מגן דוד שלג, ובברכה שניה במקום רחם על ציון אומרים רחם [נחם] ה' אלהינו וכו'.

ריג. נהגו שאין אומרים מי שברך או השכבות בשחרית, אלא בסיום ברכות ההפטרה פותחים בסדר היום.

ריד. בשאמי – אומרים והוא רחום וכו' תהלה לדוד וכו', אין אומרים למנצח יענד, ומדלג פסוקי ובא לציון ואומר ואתה קדוש וכו',

שכח מנהג מיוחד בק"ק עדן כמש"כ בנחלת יוסף סי' ח' וז"ל: מנהגינו בט"ב לכסות כל ס"ת שבהיכל בבגד גדול ולא יראו החוצה מלבד ס"ת שקורין בו. שכט עץ חיים סדר ט"ב ל"ד א'.

של מסכת סופרים פרק י"ח ה"ז והקורא בתשעה באב אומר ברוך דיין האמת. והובא ברמב"ן בספר תורת האדם, ובאבודרהם.

שלא סי' תקנ"ט ס"ק י"ב.

שלב שתילי זיתים סי' תקנ"ט ס"ק י"ג, מלבד שני פסוקים הראשונים ושנים האחרונים הנאמרים בנגון הפטרה.

שלג והטעם לפי שלא ניתקנה על התורה רק לשבתות ויום טוב שמזכירים בהם ענין היום, ומודים לשם יתברך על המתנה הנכבדת שנתן לנו מאותן הימים. בית יוסף בשם כל בו. שתילי זיתים תקנ"ט ס"ק י"ג.

מחזירים הס"ת להיכל עם אמירת על נהרות בבל, ולאחר מכן פותח הרב למי אבכה וקוראים איכה, אז בבית שבינו וכו', יש שמסיימים כאן, ויש שלאחר מכן אומרים בית יעקב ושיר של יום ומסיימים את התפילה כבכל יום שלד.

רטו. בבלדי – לאחר סיום ההפטרה מחזירים ספר תורה להיכל עם אמירת על נהרות בבל, ופותחים בסדר היום והוא רחום וכו' תהלה לדוד וכו', למנצח יענך, ובא לציון, שיר של יום, מזמור לאסף, ומשלימים התפילה כבכל יום, מלבד פיטום הקטורת שאין אומרים אותו, לאחר עלינו לשבח פותחים באמירת איכה, על נהרות בבל, אז בבית שבינו, תרומם שפלה וכו'.

רטז. כשמולכין ספר תורה למקומו יש שנהגו להסיר את המפה השחורה לפני שבא ליתנו בהיכל שלה, וכן כתב השתילי זיתים שלו שאין מוליכין ספר תורה למקומו ועדיין המפה שאינה נאה עליו, כדי שלא למעט בכבודו. אמנם יש שלא הקפידו בזה, אלא מניחו בהיכל עם המפה השחורה, עד תפילת מנחה שלו.

קריאת ספר איוב

ריז. אחר סיום תפילת שחרית קורים ספר איוב, מתחיל הרב איש היה בארץ עוץ וכל הצבור קוראים ביחד שני הפרקים הראשונים של ספר איוב בנעימת הנביאים, ומפרק השלישי פותח הרב בפסוק "אחרי כן פתח איוב את פיהו וכו'", בנעימה המיוחדת לספר איוב, והצבור

שלד סידור שיח שפתותינו כמנהג ק"ק רדאע עמ' תרי"ג.

שלה הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א. הגר"י זכריה שליט"א.

שלו שתילי זיתים תקנ"ט ס"ק י"ג בשם מרן הבית יוסף.

שלו הגר"פ קורח שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, והגר"א אריה שליט"א שלא נהגו להזהר בזה.

חוזרים אחריו, ומכאן קורא כל אחד ואחד מהצבור בתורו והצבור חוזרים אחריו, עד שמגיעים לפרק האחרון לפסוק ויהי אחר וכו', שמשם חוזרים לקרוא יחד בנעימת הנביאים, עד סופו^{שלח}.
ריח. לאחר סיום איוב, רוב הצבור הולכים לביתם, ויש הנשארים ללמוד במדרש איכה בלא משא ומתן^{שלט}.

שלא לשחוט ולהכין צרכי סעודה עד אחר חצות היום
ריט. נוהגים שלא לשחוט ושלא להכין צרכי סעודה עד חצות היום^{שמ}, כדי שיהא יושב ושומם באבילות של ירושלים, ולהתעסק ולהתאונן בנהי וקינות ולא בדברים אחרים המשמחים ומסיחים את לבו מן האבילות^{שמה}.
רכ. לצורך סעודת מצוה מותר להכין אף קודם חצות^{שמב}.

אבל ואונן (ר"ל) בתשעה באב
רכא. אבל (ר"ל), אף תוך שלשה ימים לקבורה, הולך בלילה לבית הכנסת, וכן ביום עד שיגמרו הקינות^{שמג}, כיון שכל העם כאבלים, ומותר לו לשבת עמהם^{שמד}.
רכב. אונן קודם הקבורה אסור ללכת לבית הכנסת, ואחר הקבורה נכנס ויושב בבית הכנסת עד אחר הקינות^{שמה}.

^{שלח} ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קמ"ד.

^{שלט} ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קמ"ד.

^{שמ} שו"ע סי' תקנ"ט ס"י.

^{שמה} לבוש, הובא בשתילי זיתים ס"ק כ"ו, ובבאור הלכה.

^{שמב} שתילי זיתים שם בשם המג"א, משנ"ב סק"מ.

^{שמג} שו"ע סי' תקנ"ט ס"ו.

^{שמד} שתילי זיתים שם ס"ק י"ז.

^{שמה} שתילי זיתים שם.

מילה בט"ב

רכג. אם יש תינוק לימול מלין אותו אחר הקינות, ויש ממתניין למולו עד אחר חצות שמו.

רכד. אם היולדת שם מברכים ברכת אשר קידש ידיד על הכוס, ומטעימו ליולדת, ואם היולדת אינה שם מברכים ברכת אשר קידש בלא כוס שמו.

רכה. אין מברכים על הבשמים שמח.

רכו. בעלי הברית והם אבי ואמו, הסנדק, והמוהל, מותרים ללבוש בגדי שבת, ובלבד שאינם מכובסים שםט, ויש אומרים שאם הגיהוץ ניכר בהם, גם כן אסור ללבשם שג.

שו"ע סי' תקנ"ט ס"ז. והנה בשתילי זיתים השמיט הגהת הרמ"א שנהגו למולו אחר הקינות, ומשמע שאין בידנינו מנהג ברור בזה.

כ"כ מרן בשו"ע יו"ד סי' רס"ה, וכן הכריע בב"י או"ח סי' תקנ"ט ומה שבשו"ע תקנ"ט כתב מרן שמברך על הכוס ומטעימו לתינוק, כתב רבינו בסק"כ בשם הגור אריה שצריך להגיה בלא בשמים ובלא כוס, וכדבריו בב"י וביו"ד, וכן העלה רבינו ברביד הזהב שהעיקר כדברי מרן בב"י ובשו"ע יו"ד. וכ"כ מהרי"ץ בע"ח סדר מילה במהדו"ב, ומהר"י בדיחי בסו"ס חן טוב (אות נ"ה, ובמהדו"ח אות ל"א) כתב גם הוא שיש להגיה בשו"ע כהגהת השתילי זיתים, ושכן המנהג. [ואגב יש לציין תיקון לשון שנתבאר בשתילי זיתים כת"י קדשו, כי הנה הנוסח בכתבי היד בס"ק זה הוא: "כן הגיה גור אריה וכ"מ בב"י ובשו"ע פשוט ישן", והנה אין הבנה למש"כ וכ"מ בב"י, שהרי דברי הב"י הביא רבינו בסוף דבריו שכן פסק בב"י, ומה הוצרך לחזור ולהביא דבריו, ובנדפס מהדו"ח חסיד השמיטו לגמרי תיבת "בב"י", וכתבו וכ"מ בשו"ע פשוט ישן, אולם מהעיון בכת"ק של רבינו שם נמצאה הערה זו בגליון, וזה הלשון שם: "וכ"מ בכ"י בשו"ע פשוט ישן", ופתורנו נראה, וכן מצאתי בכתב יד בשו"ע פשוט ישן, והיינו שמצא הגהה זו בכתב יד בשו"ע פשוט ישן, והמעתיקים טעו ובמקום כ"י כתבו ב"י].

שו"ע תקנ"ט ס"ז, מטעם שאסור להריח בשמים בט"ב, כמוכא לעיל.

זה פירוש דברי ראב"ה והמרדכי וטור ושו"ע שכתבו אבל לא לבנים ממש, עי' ביאור הגר"א וערוה"ש. אמנם מהר"מ הובא בשו"ת מהר"י ברונא סי' י"ח כתב דהכוונה שאין להחליף כתונת, והמג"א דחה פי' זה מכח המנהג שמחליפים כתונת בשבת חזון.

שגן אברהם הובא בשתילי זיתים תקנ"ט ס"ק כ"ב. ויש מקילין בזה עי' משנ"ב ס"ק ל"ג.

רכז. לא הקילו לבעלי הברית אלא בלבישת בגדים נאים שאין זה מחמשת העינויים האסורים בט"ב, אבל בנעילת הסנדל שהוא מחמשת העינויים, אסורים^{שנא}.

רכת. לאחר הברית אם עדיין לא קרו את איוב פושטים בגדי השבת, ואם כבר קרו איוב, אין צריכים לפשטם^{שנב}.

מילה בתשעה באב נדחה

רכת. תשעה באב שחל בשבת ונדחה ליום ראשון, אם חלה בו ברית מילה, בעלי הברית שהם, אבי הבן ואמו, הסנדק, והמוהל, משהגיע זמן מנחה גדולה מתפללים מנחה ורוחצים, [ונועלים מנעליהם^{שנג}], ומבדילים על הכוס ואוכלים ושותים. כן כתב מרן בשו"ע, וכן הסכמת רוב הפוסקים והשתילי זיתים^{שנד}. וכתב ברביד הזהב שאסור להחמיר ולהתחסד להתענות כיון שיום טוב הוא, ויום טוב אסור בתענית^{שנה}. ודעת מהרי"ץ שיש להשלים התענית כמו שחל בחול^{שנו}.

פקידת הקברות

רל. לא נהגו האנשים לפקוד את הקברות בתשעה באב, וכתבו הפוסקים בשם רבינו האר"י ז"ל שאין לילך על הקברות אלא לצורך הלכות המת, ובפרט אם לא תיקן עון קרי, כי מתדבקים בו החיצונים^{שנז}.

^{שנא} באור הלכה תקנ"ט ס"ח בשם הבגדי ישע.

^{שנב} שתילי זיתים תקנ"ט ס"ק כ"ג.

^{שנג} א"א בוטשאטש ס' תקנ"ט. וכ"ש הוא מאכילה ושתיה.

^{שנד} שו"ע ס' תקנ"ט ס"ט, שתילי זיתים שם, וברביד הזהב חלק החידושים שם.

^{שנה} וכ"כ בבית דוד ס' שמ"ז, וכתב עוד הרביד הזהב שלא באו הגדולים שהזכיר הטור, אלא לאפוקי ממנהג שנהגו העולם להחמיר, והיינו שאע"פ שכפי הנראה נהגו העולם בזמנו להחמיר בזה, כמ"כ בפעולת צדיק, מ"מ אין להשגיח במנהג זה.

^{שנו} שו"ת פעולת צדיק ח"ג ס' קמ"ז.

^{שנז} כן מתבאר מדברי השתילי זיתים ס' תקנ"ט ס"י שהשמיט דברי הרמ"א שהולכים על הקברות מיד כשהולכים מבית הכנסת, והביא דברי המגן אברהם בשם האר"י שאין לילך על הקברות אלא לצורך הלכות המת.

רלא. ומכל מקום נהגו הנשים לפקוד קברי קרוביהן בתשעה באב, לעורר תפילה בזכות ישיני עפר, וגם כדי לחזק את בדקי הקברות^{שנח}.

מנהג הנשים ביום תשעה באב

רלב. נהגו הנשים ביום תשעה באב לפצח גלעיני המשמש, להוציא את הגרעינים המרים שבתוכם, יש אומרים שטעם המנהג כדי לסמל את שברון הלב^{שנט}.

רלג. אחר חצות היום עוסקות בבישול ותיקון המאכלים למוצאי התענית, וכן נהגו לכבד את הבית ולהציע המטות, כדי לחזק את האמונה בגאולה^{שס}.

סדר מנחת ט"ב ומוצאי ט"ב

מנחת ט"ב

רלד. במנחה מניחין ציצית ותפילין ומברכין עליהם^{שסא}. ואומר החזן אל ארך אפים^{שסב} ומוציאין ס"ת וקורין בו ויחל כבשאר תעניות, והשלישי אחר הקריאה אינו אומר קדיש, אלא מברך ברכת ההפטרה, ומפטיר

^{שנח} יתכן שהטעם שדוקא נשים הלכו, כי להם אין עון קרי, ולכן אין שייך בהם המניעה שפירש המג"א משם האר"י ז"ל. ומ"מ בימי נידותן אין להם ללכת לבית הקברות, כמש"כ בפתחי תשובה יו"ד סי' קצ"ה ס"ק י"ט בשם החמודי דניאל.

וכל זה שלא בשעת לוויה, אבל בשעת לוויה המנהג ידוע ומפורסם כמה הקפידו שלא תלכנה אחר המיטה, ולא תבאנה לבית הקברות, וזה עפ"י המבואר בשו"ע יו"ד סי' שנ"ט ס"ב שיש למנוע מלצאת נשים לבית הקברות אחר המטה.

^{שנט} ובמצפונות יהו"ת עמ' קי"ד כתב שהוא לזכר שבר בת עמי, שפצעו האויבים מוחותיהם, ובעריכת שלחן תקנ"ד סג"ב הוסיף שהוא לזכר השביעני במרוצים. גרעינים אלו מבשלים אותם במים כמה פעמים עד שתפוג מרירותם, ואחר כך קולים אותם ונקראים "תְּנָהם", ונאכלים בשבת נחמו.

^{שס} ברכי יוסף סי' תקנ"ט סק"ז, וכן מסר על המנהג הגר"א שמן שליט"א.

^{שסא} שו"ע תקנ"ה ס"א.

^{שסב} שתילי זיתים תקנ"ט ס"ק ט"ו.

שובה ישראל^{שסג}, ולאחריה מברך שלש ברכות כבשחרית. ואחר כך
אומר החזן מי שברך למי שנדב בשחרית ובמנחה, והשכבות.
רלה. ברוב קהילות הבלדי אין נופלים על פניהם במנחה [אע"פ שנופלים
בשחרית], כמנהג המקובל ברוב קהילות תימן שאין נופלים על
פניהם בתפילת מנחה הסמוכה לשקיעה^{שסד}.
רלו. עם סיום חזרת הש"צ פותח הש"צ בפיוטי הנחמות נחמו נחמו עמי
וכו'^{שסה} הנאמרים בנעימת פיוטי ימים נוראים, ואומר פסוקי הנחמה
עד חדש ימינו כקדם, ואח"כ אומר קדיש תתקבל אומרים מזמור שיר
המעלות בשוב ה' את שיבת ציון וכו' ומתפללים ערבית^{שסו}.

ברכת לבנה

רלו. נהגו שלא לברך ברכת הלבנה עד מוצאי תשעה באב^{שסז}, מפני
ששרויים באבילות^{שסח}, ובמוצאי תשעה באב מברכים ברכת הלבנה
אף על פי שעדיין שרויים בתענית^{שסט}.

^{שסג} שתילי זיתים תקנ"ט ס"ק כ"ו, עץ חיים סדר ט"ב..

^{שסד} הרבנים שליט"א, והגר"ע בסיס שליט"א כתב שבבלדי אם התפללו מבעו"י נפלו על פניהם.

^{שסה} וראה מה שהובא בגליון הלכה ומסורה בין המצרים תשע"א להעיר אודות הפיוט אנא אב
רחמן הנאמר בקהילות הבלדי בבית השביעי הגירסא בתכלאל עץ חיים היא "רחק" רחוקה עם
קרוביה, שלכאורה טעות סופר נפלה בכאן, שהרי איך יתכן לומר שירחק הקרובים לציון
ולירושלים בו בעת שהקרובים לירושלים הם עם ישראל, ואכן בסידור רס"ג שהוא המקור לפיוט
זה הגירסא היא "רחם" רחוקה עם קרוביה, עיי"ש.

^{שסו} ויצבור יוסף בר ח"ד עמ' קמ"ו.

^{שסז} בשתילי זיתים סי' תכ"ו ס"ב אע"פ שהעלה הגהת הרמ"א שכתב שאין לקדש במוצאי התענית,
כתב בס"ק י"א שהפר"ח מתיר והביא דברי כנה"ג שכתב שהמנהג בירושלים ושאר מקומות לקדש
במוצאי ט"ב, וכן העלו המנהג בתכלאל מהר"י משתא עמ' פ"ו, וכן כתב מהר"י ונה שכן שמע. וכן
המנהג בכל קהילות תימן.

^{שסח} שתילי זיתים סי' תכ"ו סק"ת. ולשון מהר"י ונה: וכיון שבא ר"ח אב ריע מזליה דבר נש ולבו
דואג עליו ומעשרה ימים ואילך אחר התענית לבו מתנחם מעט והוא שמח שזוכר הנחמות.

הברכה איש לרעהו במוצאי תשעה באב

רלח. יש שנהגו^ש שבמוצאי תשעה באב מברך האחד את חברו: "תזכה לראות בנחמת ציון", וחברו משיב: "תזכה לראות בנחמת ציון וירושלים"^{שע}, ויש שלא נהגו בדבר^{שעב}.

ליל ויום עשירי באב

רלט. כתב מרן השו"ע^{שג} בתשעה באב לעת ערב הציתו אש בהיכל ונשרף עד שקיעת החמה ביום עשירי, ומפני כך מנהג כשר שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל עשירי ויום עשירי, ומנהג תימן לאכול בשר ביום עשירי, ואף במוצאי ט"ב^{שעד}.

^{שט} וכן משמע בשתילי זיתים סי' תכ"ו ס"ק י"א שכתב שלא לברך בלא מנעל, ולא הזהיר לטעום קודם הברכה. ובעיקר מה שכתב השתילי זיתים בשם הפר"ח שלא לברך בלא מנעל, לא נהגו ליזהר בזה, (הרבנים שליט"א).

^{שע} הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"א אריה שליט"א שיש נוהגים כן.
^{שעא} מקור ברכה זו בתכאליל לענין הרואה את חברו בתשעה באב, כמו שצויין לעיל בדיני שאילת שלום בט"ב.

^{שעב} הגר"י זכריה שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א, שיש מי שאומר, הגר"ח דחבש שליט"א שרק יחידים נהגו כן, הגר"ש מחפוד שליט"א כותב "שום ברכה לא ברכו", וצ"ע בסתירת דבריו, הגר"ע בסיס שליט"א לא שמעתי ברכה מיוחדת אבל אומרים שלום עליכם כמו בכל ברכת הלבנה.

^{שעג} סי' תקנ"ח.

^{שעד} כמתבאר מדברי השתילי זיתים תקנ"ד ס"ק ל"ג וכ"ה בשו"ע תקנ"ט ס"י, וכ"כ הגר"ש קורח שליט"א בעריכת שלחן, תולדות הרשב"ז עמ' ע"ח, זכרון תימן צ'אלע עמ' רנ"ד. ועי' גם בבן איש חי דברים סט"ו שמנהג בגדד לאכול בשר בליל עשירי באב. הגר"מ צובירי הגר"ש מחפוד הגר"פ קורח והגר"א אריה שליט"א. והגר"ע בסיס שליט"א כתב שאדרבא היו שוחטים אחר חצות כדי שישערו אחר התענית, וכ"כ הגר"ש כהן שהיו מבשלים בט"ב לצורך מוצאי ת"ב. [אולם הגר"ש מחפוד כתב שהיו יחידים שנמנעו].

ועי' בדברי מהר"י ונה שהובאו בגליון זה שנראה מדבריו שהמנהג שלא לאכול במוצאי ט"ב בשר בהמה אלא בשר עופות.

רמ. גם לדעת מרן נקטינן שלא החמירו אלא בבשר ויין, ולא ברחיצה ותספורת^{שע}.

רמא. יש מחכמי תימן שכתב שמן הראוי לנהוג אבילות בסעודת מוצאי תשעה באב ולאכול מאכל אבילים כסעודה המפסקת^{שע}, ויש שנהגו כן^{שע}, אך רובם המכריע של קהילות תימן נהגו לאכול בשר בסעודה זו, ולא נהגו בה מנהגי אבילות כלל.

שבע דנחמתא

הפטרות שבע דנחמתא

רמב. שבע השבתות משבת שאחר תשעה באב עד ראש השנה, נקראים שבע דנחמתא, על שם שבע הפטרות הנחמה בנביא ישעיהו שמפטירים בשבתות אלו, וסימנם "נו"ע ארק"ש"^{שע}, ואלו הם: נַחֲמוּ

^{שע} כמו שהוכיח במאמר להוכיח מד' מרן סי' תקנ"א ס"ד, וכ"ד כנה"ג סי' תקנ"ח ובשכ"ג שם הוסיף דהכי עמא דבר, והובא כ"ז בביה"ל, והסכים לזה גם בס' דברי מנחם, וכ"כ בשו"ת שאילת יעב"ץ סי' צ"ו שאין מקום לחומרא זו כלל לפי דעת בעלי השו"ע, וכ"נ ד' רבינו השתילי זיתים שלא העלה דברי מג"א בשם מהרש"ל, [נאמנם יש להעיר ממש"כ רבינו בסי' תקנ"ד ס"ק י"ד דמותרת לטבול במוצאי ט"ב ומקור הדברים בשכ"ג בשם תשו' מהר"י ברונא ומבואר שם דאיכא איסור רחיצה אף במוצאי ט"ב ולא התיר אלא לטבילת מצוה, אך קושיא זו קשיא אף לד' שכ"ג שהוא ניהו מרא דשמעתא דרחיצה מותרת במוצאי ט"ב, ולכן צ"ל דהביא רק הדין ולדידיה מותר לגמרי ולא כטעמיה דמהרי"ב].

^{שע} מהר"י ונה, וז"ל: ומי שאפשר להם והם מחמירים ומדקדקים במצוות כ"כ אין אוכלין אלא לחם יבש ומטבלין אותו במלח ויושבין על הקרקע בין תנור לכירים, ונוהגין לאכול ביצים מגולגלות שהוא מאכל אבילים, כסעודה המפסקת עושין סעודה זו, וכו', ראה דבריו במילואם המתפרסמים בגליון זה.

^{שע} כן מתאר מנהג זה אחד מיוצאי ק"ק ד'מאר.

^{שע} בפירוש מוהר"ר סעיד אלעדני על הרמב"ם פ"ג מתפילה הלכה י"ט כתב, וז"ל: ואומרו ז"ל המנהג הפשוט בערינו להיות מפטירין בנחמות ישעיה וכו'. ועשו להן סימן "נחמתא" "אמרת" "מסכינתא" "אנא" "עקרא" "קומי" "חדו", והן, "נחמו נחמו", אמרת היא "ותאמר ציון", מסכינתא היא "עניה סוערה", אנא היא "אנכי אנכי הוא מנחמכם", עקרא היא "רני עקרה", קומי היא "קומי אורי", חדו היא "שוש אשיש". עכ"ל.

נַחֲמוּ עַמִּי יֹאמֶר אֱלֹהֵיכֶם (ישעיה מ). וְתֹאמַר צִיּוֹן עֲזָבֵנִי ה' וְה' שְׁכַחֲנִי (שם מ"ט – נ"א). עֲנִיָּה סֶעֱרָה לֹא נַחֲמָהּ וּגּוֹ' – (שם סוף נ"ד). אֲנֹכִי אֲנֹכִי הוּא מִנַּחֲמֶכֶם וּגּוֹ' (שם נא – נב). רָנִי עֲקָרָה לֹא יִלְדָּה וּגּוֹ' – (שם תחילת נ"ד). קוֹמִי אוֹרִי כִּי בָּא אוֹרְךָ וּגּוֹ' (שם ס). שׁוּשׁ אֲשִׁישׁ בְּה' וּגּוֹ' שֵׁם סֵא – ס"ג).

שבת נחמו

רמג. שבת שלאחר תשעה באב נקראת שבת נחמו, על שם הפטרת נחמו נחמו עמי, בשבת זו נהגו שמחה כיום טוב מחמת הנחמה^{שעט}, ואף יש שלבשו בה בגדי חג, ובשבת זו אוכלים את גרעיני המשמש הקלויים הנקראים "תִּנְהָם"^{שפ}.

ראש חודש אלול שחל בשבת

רמד. ראש חודש אלול שחל בשבת מפטירין עניה סוערה^{שפא}, מנהג השאמי שאין דוחים הפטרות שבע דנחמתא משום הפטרה כלל^{שפב}, ובבלדי נהגו להפטיר השמים כסאי^{שפג}.

טעם

למה אין אומרים [ב-ובא לציון את הפסוק] ואני זאת בריתי, והטעם לפי שנראה כמקיים ברית על האבילות ועל הקינות, ומזה הטעם אין אומרים אותו בבית האבל.
(ס' מפי חכמים)

^{שעט} מקור למנהגינו נמצא בדברי רבי יהושע אבן שועיב פרשת ואתחנן שכתב: ולכן נהגו לעשות השבת הזה אחר ט' באב [כ]יום טוב, והיא מצוה גדולה שהוא יום נחמה.
^{שפ} וראה גם בספר יוסף אומץ (סי' תתצ"ג) שראוי להתענג בשבת נחמו יותר משאר שבתות השנה.
^{שפא} שו"ע סי' תכ"ה ס"ב.

^{שפב} כדברי השו"ע סי' תכ"ה ס"א, ושתילי זיתים שם סק"ה, והשמיט הגהת הרמ"א, וכמש"כ מהר"י צובירי זצ"ל בפרשה מפורשה ח"ג עמ' שפ"ג, וכ"ה בתכלאל מהר"י ונה, ותכלאל מהר"י משתא, וכן מנהג ק"ק ביצ'א ושרעב. ואף בבלדי יש שנהגו כן כמו שמסר הגר"ש מחפור שליט"א,
^{שפג} תכלאל עץ חיים ק"צ ב'.

דיני זכר לחורבן

אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני

תנו רבנן: כשחרב הבית בשניה, רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין. נטפל להן ר' יהושע, אמר להן: בני, מפני מה אי אתם אוכלין בשר ואין אתם שותין יין? אמרו לו: נאכל בשר שממנו מקריבין על גבי מזבח, ועכשיו בטל? נשתה יין שמנסכין על גבי המזבח, ועכשיו בטל? אמר להם: אם כן, לחם לא נאכל, שכבר בטלו מנחות! אפשר בפירות. פירות לא נאכל, שכבר בטלו בכורים! אפשר בפירות אחרים. מים לא נשתה, שכבר בטל ניסוך המים! שתקו. אמר להן: בני, בואו ואומר לכם: שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר – שכבר נגזרה גזרה, ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר – שאין גוזרין גזירה על העבור אא"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה, דכתיב (מלאכי ג'): "במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כולו", אלא כך אמרו חכמים: סד אדם את ביתו בסיד, ומשייר בו דבר מועט זכר לירושלם. עושה אדם צרכי סעודה ומשייר דבר מועט זכר לירושלם. עושה אשה תכשיטין ומשיירת דבר מועט זכר לירושלם. שנאמר: "אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי".

וכל המתאבלים עליה בעולם הזה, שמחים עמה לעולם הבא. שנאמר: "שמחו את ירושלם וגילו בה כל אוהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה".

(ב"ב ס' ב', ותוספתא סוף סוטה)

שיור אמה על אמה

א. משחרב בית המקדש תקנו חכמים שבאותו הדור לעשות בכל דבר שמחה, זכר למקדש, והסמיכוהו על הכתוב "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני, תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי" (תהלים קל"ז), על כן אמרו טח אדם ביתו בטיט, וסד בסיד, אבל לא יסייד כל ביתו בסיד אלא מניח בו אמה על אמה (60 על 60 ס"מ) בלא סיד.

ב. והיכן מניחו, כנגד הפתח, כדי שיראהו תמיד כשיוצא ויכנס, ויזכור החורבן ויתאונן עליו^{שפד}.

ג. כתבו הפוסקים שאותה אמה על אמה לא יצבע אותה בשחור, שכן שחור זה נעשה ליופי, ומכל מקום בהרבה קהילות נהגו לצבוע את האמה על אמה בצבע שחור^{שפה}, [ויש שציירו מנורה בצבע שחור^{שפו}], ויש שהניחוהו כדינו בלא צביעה כלל^{שפו}.

ד. התולה בכתלים בגדי ריקמה, וכן מה שמדביקים בכתלים "טפטים", צריך לשייר אמה על אמה גם בבגדי הריקמה או ה"טפטים", באותו מקום שמשיר בסיד^{שפח}.

ה. במה דברים אמורים בישראל הבונה בית לעצמו או לאחרים, אבל הלוקח בית מן הגוי אפילו מסויד ומכוייר הרי זה בחזקתו, ואין מחייבין אותו לקלוף הכתלים^{שפט}.

^{שפד} שו"ע סי' תק"ס ס"א.

^{שפה} כן מנהג ק"ק צנעא כמו שמסרו הגר"פ קורח שליט"א (והוסיף: או ירוק מאוד), הגר"א שמן שליט"א, הגר"א אריה שליט"א על מנהג ק"ק מחוית.

^{שפו} הגר"א אריה שליט"א.

^{שפז} הגר"ש קורח שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א.

^{שפח} שתילי זיתים תק"ס סק"ב.

- ו. בבתי כנסיות ובתי מדרשות אין צריך לשייר אמה על אמה^{שצ}.
- ז. בבית שיש בו הרבה חדרים אין צריך להניח בכל חדר וחדר, אלא די במה שמניח כנגד פתח הכניסה לבית^{שצא}.

שלא לנגן ולשמוע כלי שיר

- ח. וכן גזרו חכמים שלא לנגן בכלי שיר וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר לשמח בהם, ואף אסור לשמוע נגינת כלי שיר, אבל שירה בפה שאינה על היין מותרת, וכן המנהג^{שצב}.
- ט. אולם על היין אסור אפילו שירה בפה, שנאמר (ישעיה כד, ט): "בשיר לא ישתו יין", והיינו דוקא שירה סתם^א, אולם לומר דברי תשבחות או שיר של הודאות וזכרון חסדי הקדוש ברוך הוא על היין, מותר, וכן נהגו כל ישראל^ב.
- י. ומנהגינו לאסור שירה בכלי זמר אף לצורך מצוה, כגון, בבית חתן וכלה, וסעודת ברית מילה, וכתב רבנו מהרד"ם שכיון שמנהגינו לאסור חיוב עלינו לחזק מנהג הראשונים וכדאי הוא חרבן בית אלהינו וגלות שכינתו יתברך למנוע הכלי שיר מפני אבלותו, עד

^{שפט} שו"ע סי' תק"ס ס"א, ואמנם דין השו"ע הוא אף בסתם ואין ידוע שנבנה על ידי גוי, משום שתולים שנבנה על ידי גוי, אולם בארץ ישראל שמן הסתם נבנה על ידי ישראל, וגם מפני שבעוה"ר רבו פורקי עול, על כן כל שאינו ידוע שהוא של גוי, חייב לקלוף.
^{שצ} שתילי זיתים סי' תק"ס סק"ב.

^{שצא} כן המנהג, וכדברי השאילת יעב"ץ סי' קס"ט, הובא בשערי תשובה סק"א.

^{שצב} כדברי הרמב"ם פ"ה מתעניות הי"ד, ושו"ע סי' תק"ס ס"ג, ושלא כדברי השלטי גבורים סוטה, והב"ח שהביא במשנ"ב ס"ק י"ג, וכן המנהג המפורסם שנהגו הנשים לשיר בעת הטחינה, ולא נשמע מי שמיחה בהם.

^א כגון אהבת אדם לחבירו, או לשבח יפה ביפיו, ולקלס גיבור בגבורתו. (תשובת רב האיי גאון הרכבי סי' ס'), הובאה ברא"ש ברכות רפ"ה, וטור סי' תק"ס.

^ב רמב"ם ושו"ע סי' תק"ס ס"ג.

ישקיף וירא ה' משמים וישיב שכינתו אל ירושלים ואז ימלא שחוק
פינו ולשונינו רנה בכפלי כפלים, אכ"ר^ג.

יא. בק"ק צנעא החשיבו הכאה על הפח ככלי שיר, ועל כן נמנעו בבית
החתן אף לתופף בפח (הנקרא בל"ע 'תַּנְפֵּה')^ד, אך ברוב קהילות
תימן הכו על הפח בשמחת חתן וכלה, מחמת שסברו שאינו חשוב
כלי שיר^ה.

יב. בק"ק צנעא וד'מאר הקילו בבית הכלה להכות בפח על אף
שחשבוהו לכלי שיר, בשאר קהילות תימן נמנעו מנגינה בכלי שיר
אף בבית הכלה^ו.

יג. כיום בארץ ישראל עקב שינוי סדרי החיים וחילוף העיתים והזמנים,
למדו ממנהגי שאר קהילות ישראל לזמר בכלי שיר בסעודות מצוה.

יד. לפי האמור למדנו שמשורת הדין אין לשמוע הקלטות או שידור של
שירה בכלי שיר במשך ימות השנה לשם הנאה ועונג, ואולם יש מן
הפוסקים האחרונים שלמדו זכות על המון העם שמיקל בשמיעת

^ג רביד הזהב חלק החידושים סי' תק"ס.

^ד שו"ת החיים והשלום סי' קס"ט, הגר"פ קורח שליט"א, הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א,

^ה הגר"פ קורח שליט"א שבשאר מחוזות תופפו בפח, הגר"א שמן שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"א אריה שליט"א.

^ו רביד הזהב סי' תק"ס. וכן היה המנהג בצנעא עד הדור האחרון, כמו שמסרו הגר"פ קורח שליט"א, (תיפוף על מגש נחושת), והגר"א שמן שליט"א (עיקר כלי הזמר היה של מצלתיים). וכן מסר הגר"ח דחבש שליט"א על מנהג ד'מאר שבבית הכלה היה שירה עם תוף.

^ז הגר"ש מחפוד שליט"א, הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א, ואמנם בקהילות אלו נהגו להכות בפח כיון שלא החשיבוהו לכלי שיר, אך הגר"ע בסיס שליט"א כתב שהמנהג ברדא'ע שלא היו שרים בכלי נגינה אפילו בפח הן אצל הנשים והן אצל האנשים.

שירה דרך הקלטה ושידור^ה, ומכל מקום החרד לדבר ה' ראוי לו לדקדק שלא לשמוע נגינת כלי שיר אלא בשמחה של מצוה.
טו. עוד למדנו מכאן שאסור להשתתף בפירצה המכונה "ערבי שירה", שמתאספים לשמיעת נגינה בכלי שיר, שבזה לכל הדעות יש איסור שמיעת כלי שיר, זכר לחורבן בית המקדש, ובפירצה זו של ערבי השירה יש עוד רבות רעות אחרות, כמו שהזהירו והתריעו גדולי ישראל, לכן בני אל תלך בדרך אתם, מנע רגלך מנתיבתם.

להניח אפר מִקְלָה בראש החתן

טז. וכן תיקנו חכמים שכשהחתן נושא אשה מניח אפר מִקְלָה בראשו במקום הנחת התפלין^ט, וכן נהגו אבותינו בעת הנישואין קודם ברכות הנישואין מניח הרב אפר מִקְלָה בראש החתן, והחתן אומר "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחיכי אם לא אזכרכי, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי".

יז. ולא נהגו אבותינו בשבירת כוס או בהנחת מפה שחורה בראש החתן^י. [ומ"מ אם החתן אינו מוחזק בהנחת תפלין ה' ישמרנו, לא יניחו בראשו אפר, אלא ישבור כוס^{יא}].

לחסר בסעודה

יח. עוד תיקנו חכמים שהעושה סעודה לאורחים מחסר ממנו מעט, ומניח מקום פנוי בלא קערה מהקערות הראויות לתת שם^{יב}, אמנם העירו

^ה עי' שו"ת חלקת יעקב שיש לומר שסמכו על שיטת רש"י ותוס' בגיטין שלא נאסר אלא בבית המשתה, ובשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' קכ"ז כתב שבמקום שמטרת השמיעה כדי להסיר העצבות, מותר.

^ט שו"ע סי' תק"ס ס"ב.

^י כן מתבאר בשתילי זיתים סי' תק"ס סק"י ממש"כ ונפק"מ לדידן וכו', עריכת שלחן סי' תק"ס ס"ח.

^{יא} שתילי זיתים סי' תק"ס סק"י.

הפוסקים שלא נהגו בזה^י, וכן אבותינו לא נהגו לחסר מהתבשילים^{יד}, והטעם כיון שבכל אופן אין מרבים בתבשילים^{טו}, או משום שאין נהוג סדר בהנחת התבשילים, ואין ניכר אם יחסר^{טז}, או משום שמאורך הגלות ערבה כל שמחה, וכל הסעודות שעושין אין בהם שמחה כל כך כפי שהיה בזמן חז"ל, ואף בלי הנחת מקום פנוי, אין שמחתינו שלימה^{יז}.

שיור בתכשיטים

יט. עוד תיקנו חכמים שכשהאשה עושה תכשיטי הכסף והזהב, משיירת מין ממני התכשיט שנוהגת בהם, כלומר שאם יש לה הרבה מיני תכשיטים לא תשים כולם עליה בבת אחת, אלא בכל פעם תשייר אחד^{יח}.

^{יב} שו"ע סי' תק"ס ס"ב.

^{יג} באור הלכה בשם החיי אדם.

^{יד} עריכת שלחן סי' תק"ס ס"ז, וכן מסרו הרבנים שליט"א, ובטעם שלא נהגו בזה כתב בעריכת שלחן דאפשר משום

^{טו} מקור חיים לבעל החו"י.

^{טז} כף החיים ס"ק י"ח, הגר"פ קורח שליט"א.

^{יז} עריכת שלחן שם.

^{יח} שתילי זיתים סק"ז בשם המג"א. וכתב הגר"ע בסיס שליט"א כתב שכן נהגו שלא התקשטו בכל התכשיטים ובדרך כלל משיירין, אך יתכן שאין זה בגלל זכר לחורבן, ורצוי שתתכוין לזה שיהא זכר לחורבן.

אמנם ברוב המקומות לא נהגו לחסר מהתכשיטים כמש"כ בעריכת שלחן סי' תק"ס ס"ז, וכתב הטעם כנ"ל דאפשר משום שמאורך הגלות ערבה כל שמחה ואף בריבוי התכשיטין אין שמחתנו שלימה. וכן מסרו הגר"פ קורח שליט"א [וכתב מפני שלא היה ניכר השינוי], הגר"א אריה שליט"א, הגר"א שמן שליט"א, הגר"ח דחבש שליט"א, והגר"מ צובירי שליט"א, הגר"ש כהן שליט"א.

קיום מצות חכמים מגין מפני האומות

ואותן נשים המתקשטות במלוי תכשיטים עברי אדרבנן,
וגם גורמים הרבה רעות מאומות המתקנאים (אל"ה זוטא
סק"ב ובאר היטב סק"ב בשם שני לוחות הברית).

וקשיא לי דמי ידעי האומות בחסרון ואז לא יתקנאו,
ונראה לי דביטול מצוה זו גורם שיתקנאו, וקיומה מגין.

(שתילי זיתים תק"ס סק"ח)

שלא ימלא אדם פיו שחוק

ב. אסור לאדם למלא פיו שחוק בעולם הזה^ט, כי השמחה היתרה
מרגילה את האדם לעבירה, וכתוב אז ימלא שחוק פינו(תהלים קכ"ו,
ב'), בעולם הבא שנהיה נהנין מזיו שכינה ולא בעולם הזה. ובזמן
הגלות אפילו בשמחה של מצוה כגון שמחת חתן וכלה, או בפורים
לא ימלא פיו שחוק, אבל בזמן שהיה בית המקדש קיים, היה היתר
בשמחה של מצוה, כגון בשמחת בית השואבה^כ, ושמחת דוד שהיה
מכרכר בכל עוז^{כא}.

^ט שו"ע סי' תק"ס ס"ה.

^כ כ"ה בכתי"ק, ולא השאובה, וכפי שמקובל בלימוד לגרוס השואבה, ראה סדור כנסת הגדולה
השלם לסוכות.

^{כא} שתילי זיתים ס"ק י"ז.

דין קריעה על ירושלים ומקום המקדש וערי יהודה

הרואה ירושלים ומקום המקדש בחורבנם

א. הרואה ירושלים בחורבנה, דהיינו שרואה את העיר העתיקה, אומר: "צִיּוֹן מְדַבֵּר הִיְתָה יְרוּשָׁלַיִם שְׁמָמָה" (ישעיהו ס"ד ט') וקורע. ומהיכן חייב לקרוע, מן הצופים^{כב}, והיינו כפר ידוע בזמן חז"ל שמשם ראו את בית המקדש^{כג}, והיום שאין ידוע מקום זה אין קורע עד שמגיע למקום קרוב שרואה בבירור^{כד}.

ב. הרואה ירושלים העתיקה גם במקומות שישראל דרים שם, צריך לקרוע^{כה}, וכל שכן הרואה מקומות שדרים שם הגוים^{כו}.

ג. וכן כשרואה את בית המקדש, דהיינו כותל המערבי^{כז}, או שרואה את מקום המסגף שעל הר הבית^{כח}, אומר: "בֵּית קִדְשֵׁנוּ וְתַפְאֲרֵתֵנוּ אֲשֶׁר הִלְלוּ אֲבוֹתֵינוּ הָיָה לְשִׁרְפָת אֵשׁ וְכָל מַחְמִידֵנוּ הָיָה לְחָרְבָה" (ישעיהו ס"ד י'), וקורע.

^{כב} שו"ע סי' תקס"א ס"ב.

^{כג} שתילי זיתים כתי"ק סי' תקס"א סק"ב בשם רש"י, וכוונתו לדברי רש"י פסחים מ"ט א'. קטע זה מופיע גם בשאר כתבי היד, ומשום מה נשמט בדפוסים, אף החדשים.

^{כד} והנה הלבוש הוסיף: "או במקום אחר שהוא סמוך כמו ממגדל צופים", ורבינו השתילי זיתים בכת"ק מתחילה העלה דבריו, ואחר כך העביר קו למחקר, וצ"ע בטעמו, ואולי שמדברי הלבוש משמע שתלוי בסמיכות ולא בראייה, וברש"י מבואר שתלוי בראייה.

^{כה} בשתילי זיתים תקס"א סק"א שאע"פ שיושבים בהם ישראל, כיון שהאומות מושלים עליהם מיקרי חרבן, וה"ה שלטון פורקי העול עוקרי התורה באה"ק, ועוד שכל זמן שעיר הקודש מליאה בבתי תיפלה של עבודה זרה, וקברי הגויים בתוך מקום המקדש בעוה"ר, עדיין חשובה בחורבנה. (שו"ת מנחת שלמה ח"א סי' ע"ג). ועוד שאין יד השלטון תקיפה, ותלויים בחסדי האומות, וכמש"כ בעריכת שלחן סי' תק"ס ס"ד, עיי"ש.

^{כו} עי' שו"ת אגרות משה או"ח ח"ד סי' ע'.

^{כז} כ"כ בשו"ת אגרות משה שם, וכן נהגו גדולי ישראל.

^{כח} ב"ח סי' תקס"א. פאת השלחן הל' א"י סי' ג' אות ב'.

ד. הבא אל מקום המקדש, ורואה את ירושלים תחילה חייב לקרוע על ירושלים, ואחר כך כשיראה את בית המקדש קורע קרע אחר, וכל קריעה לכל הפחות בשיעור טפח^{כט}, ואם רואה את המקדש תחילה^ל, קורע על המקדש, טפח, ואח"כ כשיראה את ירושלים מוסיף על קרע ראשון כל שהוא^{לא}.

הרואה ערי יהודה

ה. הרואה ערי יהודה בחורבנם, כגון חברון העתיקה, אומר: "ערי קדשך היו מדבר". וקורע^{לב}.

ו. אם קרע על אחת מערי יהודה, אינו חוזר וקורע כשיראה שאר ערי יהודה, חוץ מירושלים, שחוזר וקורע עליה קרע אחר בפני עצמו, ואם קרע על ירושלים, אינו צריך לקרוע על שאר ערי יהודה.

דיני הקריעה

ז. כל הקרעים האלו קורע בידו ומעומד, וקורע מצד שמאל כל כסותו עד שיגלה את לבו, ובגד הזיעה ובגד העליון דהיינו החליפה, אין צריך לקרוע^{לג}.

ח. יכול לקרוע באותו בגד כמה פעמים, ובלבד שיהיה מרחק שלש אצבעות (7.5) בין קריעה לקריעה^{לד}.

^{כט} כ"כ בשו"ע תקס"א ס"ב, ועי' שו"ת חת"ס יו"ד סי' שכ"ג שאין כוונת השו"ע לשיטת הראב"ד והרמב"ן בספר תורת האדם וסיעתם שדי בקריעת טפח, אלא אדרבא עיקר הקריעה היינו עד שיגלה את לבו כמובאר בס"ד, אלא דלכל הפחות צריך לקרוע בשיעור טפח.
^ל כגון שנסע ברכב שחלונותיו מכוסים בוילונות.

^{לא} שו"ע סי' תקס"א ס"ב.

^{לב} שו"ע סי' תקס"א ס"א.

^{לג} כמבואר בשו"ע יו"ד סי' ש"מ ס"י שאין קורעים הבגד העליון אף על אב ואם, וכן מנהגינו, וה"ה בקריעה זו. ובדין טלית קטן על אב ואם נחלקו הפוסקים, ולפי המנהג כיום שאין קורעים, ה"ה כאן שאין צריך לקרוע.

ט. ואינו מאחה קרעים אלו לעולם, אבל רשאי לשלל^ל, למלל^ל, ללקט^ל, ולתופרן כמין סולמות^ל.

הרואה ערי ירושלים ויהודה ומקום המקדש תוך שלשים יום

י. מי שהיה בירושלים או את מקום המקדש, וחוזר ובא בתוך שלשים יום, אינו קורע קרע אחר, ואם חוזר לאחר ל' יום, חוזר וקורע, והוא הדין בערי יהודה.

יא. הרואה את ירושלים בתוך שלשים יום, כשרואה את ערי יהודה אין צריך לקרוע^ל.

איסור כרת לנכנס למקום המקדש בזמן הזה

יב. הנכנס בזמן הזה למקום המקדש חייב כרת, שכולנו טמאי מתים^ב. ואסור באיסור גמור להיכנס בכל שטח הר הבית, וכמו שהתריעו והזהירו גדולי ישראל.

^{לד} עי' שו"ע יו"ד סי' ש"מ סכ"א.

^{לה} דהיינו תפירה רחבה שתופר הרבה במשיחה אחת שתילי זיתים סק"ה בשם הש"ך יו"ד סי' ש"מ.

^{לו} דהיינו שאוחז שני ראשי הקרע וכורכן יחד ותוחב שתיים או שלוש תפירות. (שתילי זיתים סק"ו).

^{לז} שאוחז כל הקרע ראשו על סופו ותוחב במחט שתיים או שלוש פעמים. (שתילי זיתים סק"ז).

^{לח} כמעלות הסולם שתופר שתי תפירות וחוזר ותופר למטה ומניח בין תפירה לתפירה הפסק. (שתילי זיתים סק"ח).

^{לט} שתילי זיתים סי' תקס"א סק"ד.

^מ שתילי זיתים סי' תקס"א סק"ג.

◆

**מכתבים
ותגובות**

◆

הרב הנאון רבי חזקיהו דחב"ש שליט"א

לק"י

הארות והערות לקבצים י"ב [ניסן – סיון התשע"ג]

וי"ג [ניסן – סיון התשע"ג]

- בקובץ י"ב טבת – אדר התשע"ג, ראיתי לידידי הרה"ג יצחק קרואני שליט"א בעמ' ס"ט שכתב וז"ל, אולם יישוב לזה מתבאר בדברי הט"ז (סימן ל' ס"ק ו') ושקעה עליו החמה, מיירי בחול, ואע"ג דאמרינן בסמוך דא"צ לחלצן, שאני הכא דיש לחוש למי שיפגע בו ויטעה לומר שמותר אז להניח תפילין, אבל בסמוך מיירי ביושב בביתו, וכן מ"ש השו"ע אח"ז וקידש היום, פירוש, שקדושת השבת עליו וצריך לחלצן, אבל בחול אינו צריך היינו כיון שהוא בבית המדרש וליכא חשש טועין, ע"כ.

ראיתי להאיר שרבינו ה"ש תילי זיתים" בס"ק ציין לדברי הט"ז הנ"ל, שכן כתב בס"ק ד', כיון שהוא בינו לבין עצמו וליכא חשש טועים (מ"א ס"ק ו' וט"ז ס"ק ו'), ע"כ.

- ובקובץ י"ג ניסן – סיון בעמ' ע"ב סעיף י"א ראיתי שכתבו, נהגו להחמיר בזמן איסור אכילת חמץ למנות את השעות מעמוד השחר, ע"כ.
ראיתי להאיר, דמחמת כן בערב פסח שחל בשבת, נהגו להתפלל כבר מעמוד השחר כדי שלא להיכשל ח"ו באיסור חמץ.

הלכות ומנהגים

אסור להניח תפילין בחול המועד וכו' וכן מנהגנו פשוט שאין מניחין תפילין בחול המועד, ע"כ.

ראיתי להאיר דבשו"ת "רביד הזהב" בחלק החידושים סימן תקמ"ה כתב וז"ל, הגהה זו כתב רמ"א למאן דמתיר להניח תפילין בחוה"מ ואין לה עניין לשיטת רבינו [השו"ע] שהיא שיטת ה"רמב"ם" ודעימיה שאוסרים להניח תפילין בחול המועד, ע"כ.

הזכרת יעלה ויבוא

סעיף ט"ז. הגיע עד המברך את עמו בשלום ונזכר שלא הזכיר יעלה ויבוא, והש"ץ הגיע לקדושה, לא יאמר יהיו לרצון וכו', על כן ישמע הקדושה מש"ץ ויצא ידי חובה בשמיעה, ואח"כ יחזור לרצה, ע"כ.

ראיתי להאיר למנהג תימן, שהש"ץ עונה יחד עם הציבור ואין מגביה קולו יותר מן הציבור, לכאורה לא שייך דין שומע כעונה.

המותרים בתספורת בחול המועד

סעיף ס'. ובק"ק "צנעא" נהגו מקדם להשהות התגלחת הראשונה של הקטן עד חולו של מועד ולנגן בכלי זמר לשמחת המצוה, אולם בדורות האחרונים לא נהגו בכך, ע"כ.

ראיתי להאיר כפי ששמעתי מאמו"ר שליט"א, שבמחוז "דמאר" נהגו כן עד הדור האחרון, העניים בלבד, שאז יש להם האפשרות לעשות הסעודה, אגב החג.

ראיתי את מאמרו המקיף של ידידי המדקדק הנפלא ר' אדם בן נון הי"ו, בעניין מנהג תימן לומר קרית שמע ולא קריאת שמע, עיי"ש.

ראיתי להביא שמועה ששמעתי דלכך נהגו לומר קרית שמע, לפי שאין קורין אותה בטעמיה, ושונה מס"ת וממגילה. והגדילו עשות, באמרם שלפי דעת השו"ע ורבינו ה"שתילי זיתים" שצריך לקרות ק"ש בטעמיה, ורבינו כתב עוד שכך המנהג, שיש לומר קריאת שמע ולא ידעתי על מה סמכו יתדותיהם, שהרי אנו שומעים שכל בני תימן גירסתם אחת, קרית שמע.

- בעמוד ר"י ראיתי שכתב ידידי הרב הגאון ר' אברהם בן משה שליט"א שכתב, לעניין אמירת ובכן. הדבר ברור שבכל תוספת ושינוי בתפילה, אדם נותן דעתו יותר, וא"כ ה"ה בעשי"ת, עכ"ל.

אדרבא, איפכא מסתברא, דאם תלוי בדעת ובהרגשת האדם, דיש לחלק בין עשרת ימי תשובה לר"ה ויום הכפורים. וה"משנה ברורה" שהעלה דין זה כתב בזה"ל, אפשר דאין צריך לחזור, דאולי לא שייך לומר בזה כהרגל לשונו בכל השנה, מחמת התוספות שמוסיף לומר קודם סיום הברכה, ע"כ. ולפי זה אפשר דעשרת ימי תשובה שווה לר"ה ויום הכפורים, וקל להבין.

- עוד שם כתב, לעניין אכילת הסימנים ביו"ט שני של ר"ה כשם שהסכים לדחות הסוברים שלא לעשות כלל הסימנים, מחמת ריבוי שפע הפירות, כך יסכים עימי שיש לנהוג כן גם ביו"ט שני, ופוק חזי מאי עמא דבר, עכ"ל.

תלי לא תניא בדלא תניא, דאנוכי לא כתבתי רק שגם הנוהגים לעשות סימנים בר"ה, הגם שהיה להם פירות בשפע לא נהגו לעשות כן ביום השני, ומאידך יש שלא עשו סימנים כלל, זהו אפשר לפי שבמקומותיהם אין הסימנים מצויים ואין לזה כל הכרח וקשר, לזה שהרמב"ם לא העלה בחיבורו עניין עשיית הסימנים. וראיה שמרצונם נהגו כן בארץ ישראל, ומעולם לא אמרתי שמי שלא נהג לעשות סימנים בתימן, שצריך לעשותו בארץ ישראל. וא"כ אין כל קשר בין שני המנהגים, ופשוט מאוד.

- עוד שם כתב, לעניין שבת שובה ויש חתן, לענ"ד הדבר פשוט שהרב הוא הראוי לומר הפטרת שובה, כדי לעורר את העם לתשובה, וגם רבינו השת"ז מסכים לזה, ושכן נהגו בזמננו. אלא שהסכים לדחות החתן, משום דזהו כבודו, ולכן השמיט דברי השכ"ג, והבן. ומ"מ מסכים שאינו מוכרח הדבר בדעת השת"ז, עכ"ל.

גם כאן הוציא הדבר מהקשרו, דבחתן מן הנשואין לא קא איירינן לפי שיש לנו בזה מנהג ידוע שעולה להפטיר, וכל הנידון בחתן בר מצוה שבזה אין לנו מנהג. וכיון שבדברי רבינו מאור גולת תימן ה"שתילי זיתים" אין הכרח בדבר, כתבו הרע"ז בסיס, והגר"פ קורח שיש לפייס לחתן הבר מצוה, ולזה דעתי הק' נוטה.

והרוצה לומר שלפי דעת רבינו ה"שתילי זיתים" עולה החתן בר מצוה להפטיר, עליו להביא ראיה מוכרחת, ועכ"פ מוכחת, ואפילו פורתא מיהא וזה לא חזינן.

יום החורבן

"ואין רוחם ליום לוחם" (מתוך הפיוט "יום חובי" הנאמר בשחרית לט' באב, בבית המתחיל "למתי אל").

הגאון רבי אברהם ב"ר אברהם חאזי זצ"ל, עמד על לשון זו, דמה ענין ה"יום" למלחמה, שמשום כך נקראת על שמו "יום לוחם". וביאר הרב, כי מובא במדרש (מובא בס' כד הקמה לרבינו בחי אות א'- אבל), כי אספסיאנוס קיסר סיבב כי המלחמה עם ישראל וכיבוש ירושלים יהיו דווקא בתשעה באב, משום שהיתה לו בת שנולדה בתשעה באב ונפטרה בחנוכה, וראה הוא כי יום תשעה באב הוא יום טוב לו ולגויים, ומאידך חנוכה זהו יום רע לגויים, שכן בו נצחו החשמונאים את היוונים, ולכן באותו יום מתה בתו, ולכן סיבב הוא את המלחמה עפ"י מזלו וכוחו שבאותו יום. (וכדרך המן הרשע שג"כ חיפש שהמלחמה עם ישראל תתחיל ביום שמזל הגויים טוב בו על ישראל).

ולכן אמר הפייטן: "ואין רוחם ליום לוחם", והזכיר את ה"יום" של הלוחם, ללמד כי היום הוא בעצם הסיבה למלחמה, שראה הוא כי מזלו טוב וחזק בו.

(מתוך "פירוש אחי"ה" על עץ חיים, מובא בתכלאל הרש"צ ח"ג דף ק"א ע"ב)

הרב הגאון רבי חיים צדוק שליט"א

הארת דברים

לידידי הנעלים הי"ו עורכי הקבצים הנפלאים "הלכה ומסורה", יאריך ה' ימיהם בטוב ושנותיהם בנעימים, אכ"ר.

זיכני השי"ת וראיתי לקובץ האחרון העוסק בענייני יו"ט וחזו"מ שי"ל בחודש ניסן האחרון, ובעיוני בו אמרתי אלקטה נא באמרים הטהורים, בעזרת ה' וישועתו, ואציגה מהם בפני הקוראים היקרים יע"א.

א. בהלכה ב' העלתם בס"ד לטעם איסור עשיית מלאכה במועד שהוא בכדי שיעסקו בתורה וכו', ע"כ. וזהו אמרם בירושלמי סוף פט"ו דשבת אמר רבי ברכיה בשם רבי חייא בר בא לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא לעסוק בהן בדברי תורה. ויעויין בדברי רבינו דוד זצוק"ל בשתילי זתים ריש סי' תפז בענין המזמורים הנהוגים לאומרם בכניסת הרגלים לאחר מזמור החג והם פרק א' – וב' שבספר תהלים, בפרק א' משבח את האדם שבזרח מחברת הרשעים לגמרי וכל כולו בתורת ה', ובתורתו יהגה יומם ולילה, וכו'. וכן יעויין בדברי רבי' המהרי"ץ זצוק"ל ב"עץ חיים" ח"ב דף ג: שמוסיף ג"כ שמזהירים את האדם שלא ילך בעצת הרשעים וגו'. ומשנה זהירות צריך בזה בזמן הרגלים, שבהם האנשים רגילים להתקבץ ולשמוח וכו', וכלשון הרמב"ם בסוף הל' יו"ט והשו"ע בס' תקכ"ט.

חזי' מכל האיי כמה החשיבו אבותינו הקדושים ורבותינו הדגולים לענין קביעת העיתים לתורה ובפרט בימי המועד הפנויים מכל מלאכה, משא ומתן וכדו', וכדפירש רבינו החיד"א זצוק"ל לפסוק בתלים (פרק עה פס' ג') "כי אקח מועד אני משרים אשפוט".

וע"כ כמה חשוב הוא הדבר לעורר על כך, ולקבוע זמני לימוד ושיעורי תורה ומוסר בימי המועד הן ביו"ט עצמו והן בחולו של מועד שבהם יעסקו הכל בתורתנו הקדושה וימלאו את כליהם בר של תורה ויראה שישפיעו עליהם טובה וברכה לכולי יומי דשתא, בס"ד.

ואשריהם ואשרי חלקם לאלו היוזמים ומזכים את הרבים לכך ובכלל הברכה יבורכו בודאי גם הלומדים עצמם ובני ביתם, אכ"ר.

ב. בהלכה ג' הבאתם בס"ד לחובת האדם לכבד המועד במאכל ומשתה ובבגדים נאים, ע"כ. ואדברה בזה מעט בס"ד דהנה איתא במכילתא פרשת בא ריש פרשה ט' בהאי לישנא "ביום הראשון מקרא קודש", כבדהו (והגר"א גורס קדשהו) במאכל ובמשתה

ובכסות נקיה, אין לי אלא יו"ט הראשון והאחרון שהם קרויין "מקרא קדש", חולו של מועד מנין. ת"ל "אלה מועדי ה' אשר תקראו אתם מקראי קדש". (ויקרא כג, לז) ושם בפירוש "ברכת הנצי"ב" ביאר דילפינן לה לענין כסות נקיה מיוהכ"פ וכדאי בשבת קיט. דהפס' "לקדוש ה' מכובד" (ישעיה נח.) מיירי על יוהכ"פ שאין בו לא אכילה ולא שתיה אמרה תורה כבדהו בכסות נקיה, ומיניה ילפי' לכל מקום שנא' בו "מקרא קדש" דצריך לכבדו בכסות נקיה, עכת"ד.

והנה בשו"ע העלה מרן הקדוש באו"ח סי' תקכט סוף סעיף א' בשם "ההגהות מיימוניות" שמדברי הירושלמי משמע דבגדי יום טוב יהיו יותר טובים משל שבת. ופי' ה"מגן אברהם" דזהו משום שחייב בשמחת הרגל.

ויעויין בדברי ה"מגן אברהם" בריש סי' תקל שהעלה בשם התניא דחייב לכבדו (לחול המועד – הכותב) במאכל ומשתה ובכסות כשאר יו"ט, עכ"ל. ומהרי"ל לבש הקט"א של שבת (פי' מין בגד עליון).

אמנם ב"לבושי שרד" העלה למה שכתב המג"א בסי' תרס"ד דשם משמע שא"צ ללבוש בגדי שבת בחוה"מ ורק בהושענא רבה יש ללבוש בגדי שבת.

וב"משנה ברורה" העתיק לדברי המג"א בסי' תק"ל אך השמיט התיבות – "כשאר יו"ט". וב"שער הציון" ביאר דבריו בזה שא"א לדמות כבוד חוה"מ לכבוד יו"ט ממש דהרי ביו"ט אסור במלאכה שאינה אוכל נפש לגמרי, משא"כ בחוה"מ מותר באחד מחמשת האופנים דשרי למיעבד מלאכה בהם כגון בדבר האבד, פועל עני, וכו'. וכן ביו"ט יש חיוב אכילת פת משא"כ בחוה"מ ליכא חיובא בהכי. וע"כ ס"ל דחייב לכבד את ימי חוה"מ אך לא כדוגמת כבוד היו"ט.

ובאמת א"א לומר שיש חיוב לכבד את חוה"מ כדוגמת היו"ט ממש דהרי חזי' בירושלמי הנ"ל דבגדי יו"ט עדיפי מדשבת ובמג"א סי' תרסד חזי' דא"צ ללבוש בגדי שבת בחוה"מ, יוצא איפא דאיכא שלש דרגות, א. יו"ט. ב. שבת. ג. חוה"מ. וממילא כנראה, שאין כוונת המג"א וה"אליה זוטא" משם התניא שיהא ממש כיו"ט ויעויין בפירוש "זית רענן" (על ה"שתילי זתים") לידידי היקר הג"ר אברהם בן משה שליט"א שכתב כך, ושצריך לומר שהדמיון ליו"ט הוא שצריך לכבדו אך כל יום וכבודו הראוי לו ועיי"ש.

ועפ"ז אפשר שיש מקום לומר לנוהגים ללבוש המעיל הרבני (דמתקרי "פראק") במועדי ה' לכבוד הרגל, דזהו דוקא ביו"ט דאיכא ביה מעליותא על שבת קודש לענין הלבוש, וכן בשבת חוה"מ ג"כ יהא שרי ללבושו מפאת כבוד השבת, אך בחוה"מ בגדיו צריכים להיות פחותים משל השבת, וע"כ אם בשבת אינו לובש בגד רבני זה, ממילא בחוה"מ אם לובשו נמצא שמכבד את חוה"מ יותר משבת קודש, ולא אריך למיעבד הכי. (נכתב בס"ד להארת עיני הקורא והבוחר יבחר – הכותב).

ג. הלכה יג לענין האיסור להניח תפילין בחוה"מ, כדאי לראות מתיקות דבריו של מו"ר הגה"צ רבינו יוסף צובירי זצוק"ל בספרו הבהיר "ויצבור יוסף בר" – ח"ב בפרק שנים ועשרים סימן ד' שהעלה לדברי רבינו מנחם עזריה מפאנו זצוק"ל והביאם הג"ר ראובן מרגליות זצוק"ל.

ד. באיסור הגילוח והתספורת בימי חוה"מ נתבארו הדברים היטב בס"ד בעמ' קעו. אמנם לענ"ד צריך ליידע הציבור הקדוש די בכל אתר ואתר על ענין איסור זה דזהו ח"ו בכלל מבזה את המועדות, דלא פלוג רבנן באיסור הדבר חוץ מאותם שאונסם ידוע ומפורסם לרבים וכפי שכתב מו"ר הגר"ח כסאר זצוק"ל בס"י קסב. ולענ"ד הרבה נוהגים להתגלח בימי חוה"מ מחמת הַקְּגֵל בלבד ומשום שאינם יודעים לחומרת הדבר ואיסורו, ואילו היו יודעים לאיסור זה, היו נוהגים בו דזהו כבוד החג שנוזהר בהלכותיו כראוי, עפ"י אשר קבעו לנו רז"ל.

ה. בהלכה קכח דהעלתם לדברי השו"ע בדין כתיבת שטר חוב במועד דשרי באופן שלא סומך שיוחזר חובו בלא השטר, הושמט מן הגיליון תיבת "מותרת" וטעות דפוס היא, יעו"ש. אמנם צריך להוסיף ע"פ המתבאר שם בהלכה דכל זה דוקא כשהלוה צריך למעות באותו הזמן או גם במקרה, שלאחר המועד לא ימצא מי שילוהו דוקא בכהאיי גוונא יהא מותר לרשום שטר חוב כשאינו מאמינו.

ו. בהלכות קכט – קל בענין היתר כתיבה במחשב וכן צילום בחוה"מ ראיתי בס"ד לציין מעט ממקורות דינים אלו, מאשר זכיתי בס"ד לראות, ויועיל בזה בס"ד, לאשר ידרשון לידע מוצא מים חיים אלו, דניתן לעיין בספר "חזון עובדיה" – יו"ט עמ' רה-רו ובביאורים שם, וכן ב"פסקי תשובות" – חלק ו' בעמ' מו-מז וכן בעמ' נב-נג, (ציינתי בדוקא לספרים אלו שליקטו מדברי החכמים וספריהם וניתן להרחיב ידיעת הלכות אלו ע"פ המובא שם – הכותב).

והוספתי ראות בחסדי השי"ת עלינו, במדור "מכתבים ותגובות" ושם מובאים מספר הארות מהג"ר חזקיהו דחבש שליט"א.

ראשית, אען כנגד המברך, הרב שליט"א, בקובץ יב עמ' קיח. ואומר כה לחי, וברכת יישר כח גדול, על הגדלת התורה והאדרתה והברכות הנלוות לכך!

ועתה אחר המחילה בס"ד נימא מילתא בדבריו המחכימים: בסדר תפילת מנחה (בגיליון נכתב בטעות שחרית) העלה לדברי מו"ר הגר"י צובירי זצוק"ל מתשובת הרמ"ע זצוק"ל שהעלה לטעם נוסף להנחת התפילין במנחת התענית וכו', כמבואר שם.

וכתב הרב שליט"א שלטעם זה שייך להניח גם תפילין של ר"ת במנחה ואנו נוהגים להניח בדוקא של רש"י, כי העיקר, זהו הטעם הראשון להשלים מאה ברכות ויש להדגיש הענין, עכת"ד.

ולענ"ד בפשטות רוב ככל יהודי תימן, כמפורסם, נהגו רק בתפילין דרש"י, למעט יחידי סגולה, כזקיננו של המהרי"ץ זצ"ל ועוד. וע"כ כד אמרת "תפילין" מורין דבריך לתפילין דרש"י בפשטות. זאת ועוד א"א לומר שדברי רבי זצ"ל הינם כטעם נוסף, דהרי דייק רבינו בלישניה דכיא, וכתב דהוי "טעם לשבח", ולא כתב דהוא טעם נוסף למנהג ההנחה של התפילין במנחה אלא רק כ"טעם לשבח" בלבד ותו לא, ודו"ק. ועל כרחק נסמכין אנו לטעמו של רבי ה"שתילי זתים" זצוק"ל משם רבינו הבית יוסף זצוק"ל, כנלע"ד בס"ד.

לכבוד מערכת הלכה ומסורה שלום רב.

ראיתי שהובא במדור חקירה ודרישה בקובץ י"ב ע' קכ"ה על "עדות על חלום מפעים על בית המקדש שנתגלה למחבר". ובקטע: "באותה שעה רציתי ליכנס ... וראיתי כמה גוים שורות שורות מרקדים בעזרה הכהנים בתופים ובמחולות, וכו'. וע"ז נכתב בהע' "צ"ב שכותב כאן גוים, ואח"כ כהנים".

ולדעתי אין כאן אלא ט"ס קטן המצוי, באות ה' של מילת בעזרה, וצ"ל בעזרת, באות ת', ולק"מ. אמנם צריך לבדוק היטיב בכתה"י.

בברכה

אליהו צדוק

ברכפלד

תגובת הכותב :

תודה להרב אליהו הי"ו על ההערה הנכונה, ואכן מבדיקה מעמיקה בכתה"י נראה בבירור שהצדק עמך, והאות ת' רק נמחקה קצת.

אגב, אתקן עוד במש"כ שם בע' קכ"ג על הקטע: "מ"כ בכתובת יד צום הרביעי וצום החמישי וכו' עולין כ"ו כמנין ידו"ד, לומר וכו'. ובהערה כ' שצ"ע החשבון, וכ' שם נסיון ליישב. אבל בשלב ההדפסה הובנה כוונת המחבר, באופן מסתבר יותר, דהיינו שמילת וכו' מכוונת להמשך הפסוק, וכלל החשבון הוא כלפי שמות מספרי הצומות, וא"כ לפ"ז החשבון פשוט שהרי "צום הַרְבִּיעִי וְצוּם הַחֲמִישִׁי וְצוּם הַשְּׁבִיעִי וְצוּם הָעֶשְׂרִי", $4+5+7+10=26$ במדויק.

מנחם טבא לרבנו

בשורה משמחת לשוחררי התורה ולומדיה

מפאת המחסור בספרי הלכה המקיפים בהרחבה את כלל מנהגי
ק"ק בני תימן יצאו לאור בסיועו דשמיא מרובה י"ג כרכים
מסדרת הספרים שרכים ציפו לה

עריכת שולחן

ילקוט חיים - על הלכות אורח חיים יורה דעה ואבן העזר

למורנו ורבנו זקן רבני תימן מרן הגאון הגדול

שלמה קורח

שליט"א

רבי

רב וגאב"ד דבני ברק וגדול פוסקי יהדות תימן

במהדורה חדשה ומורחבת ערוכים כסדר השולחן ערוך וסביבם מקורות וציונים
חקרי הלכה וטעמי המנהגים בתוספת הלכות חנוגות לבעיות תקופתנו

כל ההלכות מבוססות על מנהגי תימן מאת רבנו שליט"א זקן רבני תימן שזכה להסתופף
במחיצתם של גדולי רבותינו זיע"א ויצק מים על ידיהם של אבותיו גדולי הרבנים בתימן
שלא פסקה הרבנות ממשפחתם למעלה מ- 700 שנה דור אחר דור

הפצה בלעדית: שמואל 052-5550911

◆

חקירה ודרישה

◆

חקירה ודרישה

מחקרים במורשת תימן

**שינויי נוסחאות חשובות, וגילויים חדשים,
בחיבוריו של כמוהר"ר דוד משרקי זיע"א !!!**

קטע מחיבור שתילי זתים מתוך כתב יד קדשו

לאור גילוי ספר שתילי זתים כתב יד קדשו של רבינו, נמצאו מספר קטעים שרבינו חשב מלכתחילה לכוללם בספר שתילי זתים ולאחר מכן נמלך והשמיטו לאהבת הקיצור, או מחמת שצירפו לחיבורו רביד הזהב, לפנינו קטע שצורף מתחילה לשתילי זתים, ולאחר מכן הקיף רבינו כל הקטע בחצאי עיגול, וצירפו לרביד הזהב, אך בהשמטת כמה תיבות, וראינו לנכון להביא את הקטע בשלמותו.

שלחן ערוך סי' תקנ"ז

בתשעה באב אומר בבונה ירושלים: נחם ה' אלהינו את אבלי ציון וכו',
וענינו בשומע תפלה; ואם לא אמר לא זה ולא זה, אין מחזירין אותו.

שתילי זתים:

מדנקט רבינו וענינו בשומע תפלה נראה דמיירי ביחיד ובב"י המסקנא שאין ש"צ אומרו, אלא במנחה נחם, ובטור בשם הרא"ש והר"י ברצלוני לומר נחם בכל תפלותיו כשאר מאורע, וכתב בית יוסף רבינו ירוחם [כתב] שכדברי הרא"ש עיקר והכל בו כתב סתם דבכל תפילות תשעה באב אומרים אותו, וכן הוא בסידורים כ"י לומר רחם בכל תפלותיו, בין יחיד בין ש"צ.

וכתב הטור בשם הר"י ברצלוני ואיכא דוכתין דנהיגי למימר ערבית שחרית רחם ובמנחה נחם והא מלתא תליא במנהגא אף על גב דליכא שינוי בין נחם לרחם דאנן כל יומא דט"ב מצלינן על נחמה ובעינן רחמים על הא מלתא, עכ"ל, וכ"ד ריק"ש, וכבר כתבתי המנהג שבסדורי כ"י. וענינו אומר בכל תפלותיו בין יחיד בין ש"צ. (כמ"ש סי' תקס"ה ס"ג).

עיקרם של דברים אלו העביר רבנו לחיבורו רביד הזהב, ותמצתם בקצרה בשתילי זיתים, כפי דרכו לשמור על מתכונת חיבור שתילי זיתים, שיהיה קצר בתכלית, ומותאם ללשון מרן השו"ע והרמ"א.

אולם החידוש בפסקה זו שלפנינו, הוא במובאה שהביא רבנו את סידורי התפלה כתב יד שבתים המכונים "תכאליל", למיטב ידיעתנו לא נמצא מקום נוסף שבו ציין לסידורי תימן, מה שגרם למי שחשב שכביכול לא ראה רבנו את התכאליל, ועל כן לא הביא גירסתם ומנהגיהם, ומלבד שטענה זו אינה מסתברת ואף תמוהה לכשעצמה, הנה נמצא לנגד עינינו הוכחה ברורה לכך שרבנו הכיר ידע וראה את סידורי התכאליל, ואם נמנע מלהביא נוסחתם מסיבות אחרות הם, אשר אין כאן המקום להרחיב בהם.

רבינו מזכיר שמו בראשי תיבות

על אודות שמות ספרי רבינו כמוהר"ר דוד משרקי זי"ע א
ראשי בשמים, ושתילי זיתים, ורביד הזהב
וגילוי חזרת שם רבינו בר"ת בספריו

חיבוריו של רבינו ושמותם

רבינו האיר עיני הלומדים בספריו שתילי זיתים שכידוע בשער בת רבים הוא חיבור על כל שו"ע או"ח, ויו"ד מסי' סא' עד סי' ק"י, ומסי' א' ביו"ד ועד סי' ס' כולל, נקרא בשם ראשי בשמים, והוא ג"כ כמתכונתו של השתילי זיתים. ומה שקראו רבינו בשם נפרד נראה משום שבו בחר רבינו להתחיל^א את חיבורו הגדול מחמת הנחיצות והצורך התמידי של הציבור בהלכות אלו, ומתחילה היתה כוונתו להפיצו בספר בפני עצמו, וידוע שכן היה הצורך עד מלפני כ-50 שנה בכל הארצות, וע"כ חיברו בהם חיבורים רבים ועצומים מאוד במשך הדורות ורבים מאוד מאלו הספרים אף שהיו מפורסמים מאוד ונפוצים, בימינו אינם ידועים, ואפי' שמם אינו ידוע זולתי קצת ללומדים המעיינים בנושאים אלו.^ב

^א ומלבד שם הספר ששונה משאר החיבור גם משינויי סגנון החיבור, וגם מהמהדורות הרבות שיש לחיבור זה, ועוד ראיות, יש להוכיח שהוא התחלת החיבור, ואכמ"ל.

^ב וראינו כמה וכמה חיבורים רבים חדשים בכת"י מחכמי תימן שמעולם לא נדפסו בהלכות אלו בפרט, וזאת לסיבת שקמו בזמנינו המשחטות עם ההכשרים וכל הציבור קונים מן המוכן וממילא הלכות אלו היום אינן רק נחלת יחידים העוסקים במלאכה וגדולי הדורות.

שם הספר – "ראשי בשמים"

ומה שקראו רבינו בשם זה "ראשי בשמים", הנה העיר ע"ז מהרי"ן בהקדמתו לר"ב וז"ל: וקרא לו שם חדש אשר פי ה' יקבנו **ראשי בשמים** על כי משולחן גבוה נלקחו אלו הדברים הנאמרים באמת, ריש מלין רישי ורדי ובשמי וכו'... עכ"ל.

אמנם עדיין לא יובן מדוע א"כ שינה בשאר החיבור וקראו שתילי זיתים, ונראה שמלבד הטעם הנ"ל, צ"ל שמתחילה לא היתה כוונתו לחבר על הכל, שאם לא כן, מדוע מה שמפרידו משאר החיבור להפיצו בהקדם, ישנה את שמו. ויתכן לומר שלמרות שמתחילה היתה כוונתו לחבר על הכל,³ מ"מ מאחר שבחיבור הר"ב כתבו רבינו באופן שכל הפירוש ודברי הש"ע והרמ"א כתובים כאחד, ע"כ לא התאים השם שת"ז שהוא כנסמך וטפל לש"ע, משא"כ בשת"ז שכתבו רבינו מתחילה כפירוש, וכמו שמצינו בכתי"ק⁴. וייתכן לומר שאחר שהשלים חיבורו ייקרא כל החיבור שתילי זיתים, רק ששם הראשון לא נעקר ממקומו⁵.

שם הספר – "שתילי זיתים"

ומה שרבינו קרא לספרו שתילי זיתים כבר נימק זאת בהקדמתו שהוא ע"ש הכתוב (תהלים פרק קכח, ג) בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך שכולם שותים מימיו ונסמכים ונהנים משולחנו וגם הקדמונים שקדמוהו שאביא מדבריהם וכו', הואיל ודקדק בדבריהם וביארם וגילה תעלומיהם בודאי דשייכי למיקרי ליה אבא על דרך ויקראו לפניו אברך, והרי הכל כבנים סביב לשולחן הטהור הזה, ועוד שאני שואל וכו' להיות בני כשתילי זיתים סביב לשולחני גם עד זקנה ושיבה הם ובניהם ובני בניהם לומדים בתורתו ומקיימי מצות בישראל. עכ"ל⁶.

³ ולפ"ז אפשר להוסיף כטעם לשבח ששם זה [ראשי בשמים] ירמוז בזה כי הוא תחילה וראש לכל החיבור שכותב. ודו"ק.

⁴ ולא כמו שכתב ד"ר מ' גברא בענין המהדורות, ובמק"א הארכנו בזה.

⁵ ולכן אין הדבר נסתר ממש"כ בן רבינו בהקדמתו לר"ב עיי"ש.

⁶ ומאחר שכל דברי רבינו קצרים ועמוקים ואפי' שיחת חולין של ת"ח צריכה לימוד וכ"ש דבריהם שכתבו, לכן כשנכתבונן בכל הפרק הנז' בתהילים ממנו שאב רבינו שם ספרו, ונראה שכוונת כל זה הפרק מתאים לדברי הקדמתו: שיר המעלות אשרי כל ירא ה' ההלך בדרכיו: יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך: אשתך כגפן פריה בירכתי ביתך בניך כשתילי זיתים⁷ סביב לשלחנך: הנה כי כן יברך גבר ירא ה': יברכה ה' מציון וראה בטוב ירושלם כל ימי חיך: וראה בנים לבניך שלום על ישראל:

וכ' המצודת דוד: כשתילי זיתים - העומדים ביפיים כל ימות השנה כן בניך לא יכהה לעולם מראית פניהם ויהיו סביב לשולחנך ולא יהיו מסובים על שולחן אחרים: ודו"ק.

ובמדרש במדבר רבה (וילנא, פרשה ח): בניך כשתילי זיתים מה הזית הזה זיתים לאכילה זיתים ליבש וזיתים לשמן ושמןו דולק מכל השמנים ואין עליו נושרין לא בימות החמה ולא בימות הגשמים כך באים בני הגרים מהם בעלי מקרא מהם בעלי משנה מהם בעלי משא ומתן מהן חכמים מהם נבונים ומהם יודעי דבר בעתו ויש להם זרע קיים לעולם סביב לשולחנך שלבניך יעמוד זכותך שמשלחנך יזכו בניך למעלות גדולות ע"כ.

ובגמ' עבודה זרה יט. והיה כעץ שתול על פלגי מים, אמרי דבי ר' ינאי כעץ שתול ולא כעץ נטוע כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם אמר להו רב חסדא לרבנן בעינא דאימא לכו מלתא ומסתפינא דשבקיתו לי ואזלינתו כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם שבקוהו ואזול קמיה דרבא אמר להו הני מילי סברא אבל גמרא מרב אחד עדיף כי היכי דלא ליפלוג לישני.

וכ' המהרש"א בחידושי אגדות שם כל הלומד מרב אחד אינו רואה וכו'. ועל זה רמז הכתוב בניך כשתילי זיתים ולא כנטועים סביב לשולחנך של ת"ח כי כן יבורך גבר שרואה סימן ברכה וק"ל: ויתכן שע"ז נמי יש לכוין בדברי רבינו שנסמך לשו"ע, דבהכי הוי סימן ברכה.

ובברכות נז. הרואה זיתים בחלום זוטרי פרי ורבי וקאי עסקיה כזיתים והני מילי פרי אבל אילני הויין ליה בנים מרובין שנאמר [תהלים קכ"ח] בניך כשתילי זיתים וגו' איכא דאמרי הרואה זית בחלום שם טוב יוצא לו שנאמר [ירמיהו י"א] זית רענן יפה פרי תאר קרא ה' שמך הרואה שמן זית בחלום יצפה למאור תורה שנאמר [שמות כ"ז] ויקחו אליך שמן זית זך. ודו"ק. ועי' ברד"ק תהלים פרק קכ ויש לפרש עוד כי פירוש המעלות, מעלות הגלות, שעתידי ישראל לעלות מהגלות אל ארץ ישראל, ואלה השירים נאמרים על לשון בני הגלות כולם. וזכר בהם צרת הגלות, וזכר בהם תוחלת הישועה והבטחתה שתהיה על כל פנים. אל ה' בצרתה לי, אומר על בני הגלות בלשון יחיד, דרך כלל. בצרתה, התי"ו לרוב הצרה, וכן (מזמור ג, ג): ישועתה, רוב הישועה. ויענני, עבר במקום עתיד, וכמוהו רבים, ובדברי הנבואה ברוב: עכ"ל.

ונראה שהדברים שאובים מהזוה"ק (בראשית ח"א פרשת וירא דף קטז): בניך כשתילי זיתים מה זיתים לא נפלי טרפייהו כל יומי שתא וכלהו קשורין (נ"א בסירי) תדיר אוף הכי בניך כשתילי זיתים סביב לשולחנך מה כתיב בתריה הנה כי כן יבורך גבר ירא יי' מאי הנה כי כן יבורך גבר, הנה כן מבעי ליה אלא לאסגאה מלה אחרא דאוליפנ' דא מנה דכל זמנא דשכינתא הוה צניעא באתרה כדקא חזי לה כביכול בניך כשתילי זיתים אלין ישראל כד שראן בארעא, סביב לשולחנך דאכלי ושתאן וקרבין קרבנין וחדאן קמי קודשא בריך הוא ומתברכן עלאין ותתאין בגינייהו לבתר דשכינתא נפקת אתגלו ישראל מעל פתורא דאבוהון והוו ביני עממיא וצווחין כל יומא ולית דאשגח בהו בר קודשא בריך הוא דכתיב (ויקרא כ"ו) ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם וגו', ודו"ק.

ועי' במנורת המאור לר"י אלנקאוו פרק י - נישואי אשה עמוד 114 בניך כשתילי זיתים, לומר לך, מה זיתים בתחלה מרים, ומתוך כתישה וטחינה ומטורח גדול ימתקו, ויצא מהם יצהר מכבד אלהים ואנשים, כך הבנים הם מרים בתחלתן, שנא' כי יצר לב האדם רע מנעוריו, ומתוך צער גדול ילמדו התורה והמצות, שהן מתוקין, שנא' הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונופת צופים. ד"א בניך כשתילי זיתים, מה עץ זית אין מקבל הרכבה ממין אחר, כך בניך לא יהיה בהם שום דופי ולא שום תערובת פסול. וגם שלא יהיה בהם שיכול, כשתילי הזיתים שאין נושרין העלין מהם.

רבינו מעלים שמו לרוב עינוותנותו

לרוב עינוותנותו של רבינו לא תלה כלל את ספרו על שמו, וכדמצינו לעוד מחברים קדישי ופרישי רבים בכל הדורות כה"ג¹.

וראה בספר חסידים (מרגליות) סימן שסז: "לכך חכמים הראשונים לא היו כותבים ספריהם בשמם ולא היו מניחים לכתוב שמם על ספריהם כגון מי שחבר תורת כהנים מכילתא ברייתות ומדרשים ואגדות ותקוני עולם כגון מסכת סופרים לא כתבו בספריהם אני פלוני בר פלוני כתבתי וחברתי זה ספר כדי שלא יהנה בעוה"ז ויפגום שכרו לעוה"ב או היו ממעטים לו בעוה"ז זרעו ושם טוב מזרעו כנגד הנאה שנהנה בעוה"ז שקבל הנאה על שמו. "עכ"ל.

וכ"כ החיד"א בספר שם הגדולים (חלק ספרים - מערכת ז אות כו) על ספרו של מהר"ש אבוהב ס' הזכרונות, שלרוב חסידותו לא הזכיר שמו עליו. ועיי"ש שהאריך בעניין זה.²

וכן חיבר רבינו חידושים וביאורים בארוכה על ח"ב של או"ח מסי' תצ"ה עד סוף או"ח, וצירף לזה שו"ת בהלכה מה שנשאר ונשמר בידו³ ממה שנשאל עד אותו

סביב לשולחן, שלא יצטרכו לבריות, אלא יהיו סומכים על שולחן תמיד. ואף על דברי רבינו שכתבם בקוצר רב לרוב רוחב דעתו וגאונותו העצומה שבתחילה כלומר כשלומדים דבריו בלא עמל וכתשה וטחינה פעמים שלא ירגיש במתיקותם, ולעיתים אף יהיו לו כמרים ח"ו כדרכה של תורה, אבל לאחר העמל והיגיעה יבין ויבחין עומק דעתו של רבינו, ומתיקות ספרו הנפלא. עוד יש להתבונן שדוקא באלו המעלות שנאמרו בעת כריית היסודות לביהמ"ק וכמבואר במס' סוכה נג. וכמו כן רבינו ששמו דוד יסד ויצק את יסודות ההלכה ע"פ השולחן ערוך ונושאי כליו, שהלא בגלותינו אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד"א של הלכה בלבד והוא מקום השראת השכינה אצל לומדי התורה והוי בבחינת מקדש מעט. וכן עי' זוהר - רעיא מהימנא כרך ב (שמות) פרשת משפטים דף קכ.

¹ כמו ספר החינוך, [ובדרכו הלך בעל המנחת חינוך], כל בו, ארחות צדיקים, ספר הנייר, ספר הזכרונות למהר"ש אבוהב, החפץ חיים, הבן איש חי שחיבר כמה ספרים בעילום שמו, ועוד רבים מספור, וגם אצל חכמי תימן היה מצוי הדבר כמו ס' מחברת התיג'אן, וכן הביא רבינו בשו"ת רביד הזהב סימן יב: "וכעת מצאתי עוד ספר אחד ושמו אם למסורה לחכם אחד שהעלים שמו ז"ל, והוא מדבר בענין זה וז"ל וכו'. וכן בנו מהר"י משרקי זיע"א שם סימן ל: והנני מעתיק לך הקורא נעים מה שמצאתי בספר ישן נושן בכתיבת יד לא נודע מי הוא הקדוש המדבר בלשון ערב על ענין זה דברים ראויים למי שאמרן ושפתים ישק וז"ל. וכו'.

² וראה עוד בשו"ת פנ"מ בהקדמת ח"א מה שדן בזה, ומש"כ בעל נתיבות המשפט בצוואתו אות כ"ח, החת"ס בדרשות ח"ב דרוש כ"ז אלול תק"ע, הקדמת מ"י על המנח"ח.

³ כי חלק אבד כמש"כ במדור זה בקובץ י"ג ע' ר"ב עיי"ש.

הזמן, ואח"כ צירף בנו גם שו"ת שלו לספר זה וקראהו רביד הזהב'. וגם בזה נתייחס רבינו בהקדמתו בזה"ל: וקראתי אותו רביד הזהב כי הוא בעקבות הרב הקדוש המשביר" כי לא כיונתי במלאכה הזאת לכבודי ולא לכבוד בית אבי אלא לכבוד הש"י היודע מחשבותי ולכבוד תורתו, ולכבוד רבינו הקדוש הזה, שנשא את כל ישראל וכלכלם בשברו", כאשר ישא האומן את היונק וכו'. ע"כ. יש לציין וללמוד כמה מידת הנקיות וטהרת הלב עולה מבין המילים "אלא לכבוד הש"י היודע מחשבותי ולכבוד תורתו ולכבוד וכו'". וגם כאן רואים גדולת חין ענוותו, וביטול עצמיותו, איך שלא ראה בספרו החשוב רק כ"מלאכה" בעלמא, ורק כטפל לספר הש"ע ואף קרא לשמות הספרים בעקבותיו בלבד."

רמיזת שם רבינו בשמות ספריו

ויראה לענין השם "שתילי זיתים", שרבינו נסמך בדבריו על הפסוק בשמואל (ב פרק טו, ל) ודוד עלה במעלה הזיתים וגו'. אלא לרוב ענוותנותו לא הזכיר זאת ולא דיבר על עצמו להדיא כלל, אבל ברמיזה כיון שאמרו שטוב לעשות כן שיהא רמוז שמו של המחבר בשם הספר לא נמנע רבינו מלעשות כן, אבל בהצנע לכת, ולא תלה שמות הספרים רק כנסמך אל הש"ע כמבואר בהקדמתו וכו"ל."

¹ מוסב על הפסוק (בראשית מא, מב) וַיִּסֶּר פַּרְעֹה אֶת טַפְעָתוֹ מֵעַל יָדוֹ וַיִּתֵּן אֹתָהּ עַל יַד יוֹסֵף וַיִּלְבֹּשׂ אוֹתוֹ בִּגְדֵי שֵׁשׁ וַיַּשֶּׂם רֶבֶד הַזָּהָב עַל צַנְאוֹ; ובדימויים אלו ליוסף הצדיק כיון רבינו להשוות בין המזון הגשמי למזון הרוחני, שבזה מרן רבינו יוסף קארו היה המשביר לכל עם הארץ.

² מוסב עה"פ, (שם מב, ו) וַיִּוֹסֶף הוּא הַשְּׁלִיט עַל הָאָרֶץ הוּא הַמְּשַׁבֵּיר לְכָל עַם הָאָרֶץ וגו'.

³ מוסב עה"פ (שם מז, יב-יד) וַיִּכְלֹל יוֹסֵף וגו': וַיִּלְקֹט יוֹסֵף אֶת כָּל וכו' בַּשָּׂבָר אֲשֶׁר הֵם שְׂכָרֵם וגו': בדימויים אלו ליוסף הצדיק כיון רבינו להשוות בין המזון הגשמי למזון הרוחני, שבזה מרן ששמו ג"כ יוסף, היה המשביר והמכלכל לכל עם הארץ.

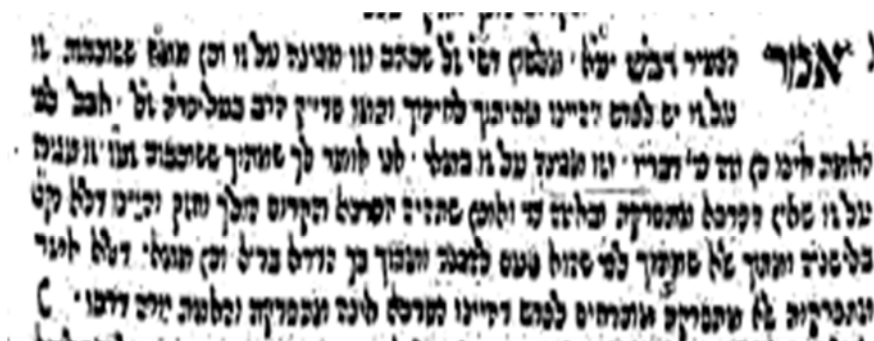
⁴ ואינו דבר המצוי או מובן מאליו, ולהשוואה ראה שמות ספרי אחרונים רבים אחרים, שלמרות שפירשו דברי הש"ע קראו לספריהם שם חשוב בפני עצמו. וכבר מציינו לרבינו יתירה מזו, כיעוי' בשו"ת רביד הזהב סימן כא: זהו הנראה לע"ד והחולק ומכוין לדעת דרך האמת יקבל האמת ממי שאמרו יהיה מי שיהיה ואף שיהיה יתוש קטן מתאבק בעפר רגלי התלמידים ושותה בצמא דברי החכמים כמוני היום. דוד בירב שלמה משרקי יצ"ו וברוך ה' אשר עד כה עזרני ובדרך אמת ינחני ומתורתו נפלאות יראיני ומשגיאות יצילני, אמן כן יהיה רצון: עכ"ל הטהור, ועוד רבים, וכאן לא הבאנו רק באגב.

⁵ גם לפי שהמשך הפסוק אינו לטוב יעו"ש. אכן לא מהנמנע שנתכוין רבינו לרמוז לשמו גם בשאר ספריו, [וכדרך המחברים אף אלו שהעלימו שמם ירמוז בשם הספר או בהקדמתו עי' בשה"ג שם] בלא שם אביו, שכן בשם "ראשי בשמים" - בשמים נוטריקון בן שלמה משרקי דיתקרי מזרחי! וככל הנראה הוא משום שאז עוד אביו היה כנראה בחיים חיותו, ובן יכבד אב! וכע"ז י"ל לגבי

המקומות היחידים בהם מצינו את רבינו חותם את שמו ובענווה מיוחדת הם ברבה"ז שם השיב תשובה לשואליו, כיעוי' בס"ס י"ט, וכ"א.

רבינו מזכיר שמו בר"ת

גילוי מפתיע נגלה לעינינו תוך כדי עריכת הספר "ראשי בשמים" מהדורא בתרא [שעדיין לא נדפסה, ראה מש"כ בזה במדור זה בקבצים ח' ט'] ישנו קטע שלם שהוסיף רבינו מאוחר יותר במוסגר, ובו רבינו מזכיר שמו בר"ת בזה"ל: אמר הצעיר דב"ש (ידור' בן שלמה) יע"א^{טו}. מלשון רש"י ז"ל שכתב וכו'.

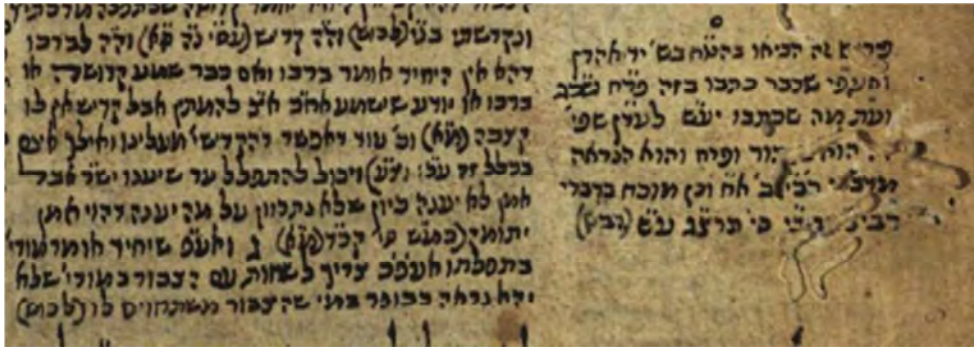
צילום הקטע הנ"ל מכת"י "ראשי בשמים"

אחר שנתגלה לנו שכך כתב רבינו את שמו נפתרה תעלומה שהיתה בדברי רבינו שכן בשת"ז או"ח סוף סימן ק"ח סק"כח כ' רבינו בזה"ל: פירוש זה הביאו באר היטיב וכו' לעד"ן שפירוש זה הוא כפתור ופרח והוא הנראה מדברי רבינו בשם ארחות חיים, וכן משמע בדברי רבינו בב"י סימן תרצ"ג עיי"ש (דב"ש) וכו'.

והמחפש מקור דין זה כפי המצוין בר"ת נבוך בציון זה, שכן לא ימצא בספר דבר שמואל, או ספר אחר שבר"ת זה, וכן הוא בכל כתה"י והדפוסים. גם לא יובן שמצד אחד רבינו כותב לעד"ן שנראה שהוא חידוש מדנפשיה, ומאידך יש ציון לאיזה ספר. אבל באמת כ"ז מאחר שלא נמצא שרבינו מכנה שמו בר"ת כך "דב"ש", אבל אחר שמצאנו נסתלקו הספיקות שזו היא חתימת רבינו על חידושו.

השם "רביד הזהב". אגב, ברור שמש"כ בשערי הספרים שמו של רבינו ושבחיו, הוא מתלמידיו סופרי חכמי תימן בדור שלאחריו, וחלק ממהרי"ץ כמו שעוד יבואר.
^{טו} יעזרני אל, או יהי עזרי אלי וכדו'.

נותר להתחקות אחר שני אלו המקומות ולהבין מדוע בהם בדוקא חתם רבינו כך. והנה בשת"ז או"ח בעיון בכת"ק של רבינו נשפך אור על זאת, שכן כל קטע זה הינו קטע מאוחר יותר המופיע בשולי הגליון, ולא בתוך החיבור גופא, ורק אח"כ הוכנס ע"י הסופרים במקומו. ובדומה לזה הקטע בראשי בשמים הנ"ל.^{טז}

צילום הקטע הנ"ל מ"שתילי זיתים" כתי"ק של רבינו, בו רואים את הקטע כהוספה מאוחרת בשולי הדף

שאל אביך ויגדך

סיפורים רבים על חכמי תימן אינם ידועים כלל, ולמותר לציין שהתועלת מהם לדורות, רב הערך הוא, ע"כ המעוניין להעלות על הכתב סיפורים מחכמי מקומו ומשפחתו, ישלחם למערכת ובעז"ה יזכו לעריכה ולפרסום כיאות.

זקיניך ויאמרו לך

כמו כן המעוניינים לשאול את הזקנים שנותרו עוד בינינו ממנהגי ההלכות, שתורה היא וללמוד אנו צריכים, יפנו למערכת, ובעז"ה יסתייעו בענין.

^{טז} אכן עדיין אינו מספיק מכיון שיש עוד מקומות כה"ג בהם לא כ' רבינו שמו בר"ת.

הודעה ובקשה

בית הכנסת בבניה (נוסח תימן) פונה לעזרת הציבור, הרימו בעין יפה תרומה איש כאשר ידבנו לבו, למען מטרה קדושה זו שהיא כבנין בית המקדש מעט.

- מסכום של 1000 ₪ תינתן בעז"ה הנצחה מכובדת, בלוח מיוחד שיוקם בבית הכנסת.
- הזדמנות מיוחדת למעוניינים להנצחת שם של בית כנסת לעלוי נשמת.

ניתן לתרום מכספי מעשרות, וגם בתשלומים בהו"ק.
וכל המסייע לביתו של הקב"ה, בודאי יזכה לישועות בביתו שלו אכי"ר.

לפרטים ניתן לפנות לטל' 0548473555

מזל טוב

ברכת מזל טוב ונדיא יאה,

שלוחה לידידינו העומד לימין מערכת "הלכה ומסורה"

בלב טוב ונפש חפצה, וזוכה ומזכה את הרבים

ה"ה הר"ר ישי שלום חי"ו ומשפחתו

לרגל הכנס הבן אריאל חי"ו בעול תורה ומצוות

יה"ר שיזכה לעלות מעלה במעלות התורה והיראה, ויזכו הוריו לרוות ממנו מכל יוצא"ח מלא חפניים נחת, אכי"ר.

בהוקרה - מערכת "הלכה ומסורה"

לרפואת

מרת שמחה תחי', ומרת רומיה תחי', ב"ר שלום ואסתר (אריה) דוראני זצ"ל.

❧ שהשמחה במעונו ❧

ברכת מזל טוב וגדיא יאה,

נשגור קמיה

כה"ר הגאון רבי שלמה מחפור שליט"א

גאב"ד בר"ץ יורה דעה, ורב נוה אחיעזר ושיכון ו'

לרגל הולדת הנין בשעטו"מ

יה"ר שיאריך ה' ימיו על ממלכתו ממלכת התורה, לזכות את הרבים

עוד רבות בשנים, בתורה והוראה, מוסר ועבודת ה', מתוך בריות

גופא ונהורא מעליא, אורך ימים ושנות חיים ושלוש יוסיפו לך, ויזכה

לרוות נחת מכל יוצא"ת, אכי"ר.

רבנן ותלמידיהון

מערכת "הלכה ומסורה"

❧ טוב עין הוא יבורך ❧

מערכת חוברת 'הלכה ומסורה' מביעה את חוקרתה לעורכי העלון השבועי "ענפי התורה". ובפרט לשה"ט ר' תמיר גידן חי"ו, על עזרתו בענייני החוברת בלב טוב ונפש חפצה, יה"ר שיראה ברכה בכל מעשה ידיו, ויצליח בכל אשר יפנה, אכי"ר.